

Тадқиқот **uz**

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

2020

- » Ҳуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидағи изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

No 19
31 август

conferences.uz

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 19-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
8-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
19-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-8**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
19-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-8**

ТОШКЕНТ-2020

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2020]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 19-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 август 2020 йил. - Тошкент: Tadqiqot, 2020. - 94 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиши йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга баршиланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илфор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, очимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фарғона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманганд мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

PhD Шакирова Шоҳида Юсуповна (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази)

6.Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажида Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Воҳидова Меҳри Ҳасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобоҳонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чарисев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт

Доцент Чарисев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманган мухандислик-курилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.Ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлантириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлантириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Сахифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

АДАБИЁТ

1. Masharipova Barno Zaripovna	
BADIY ADABIYOTNING INSON VA JAMIYAT HAYOTIDA TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI	8
2. Тлеуниязова Г.	
ЛИРИКАЛЫҚ ШЫҒАРМАДА ТҮСТИҚ КОМПОЗИЦИЯЛЫҚ ЎАЗЫЙПАЛАРЫ.....	10
3. Назарова Дилдора Илхомовна	
ЖАМОЛ КАМОЛ ШЕЪРЛАРИДА ЮРТ МАДХИ	12
4. Hamroyeva Sanobar Bozorovna	
ADABIYOT DARSLARIDA GRAF ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI	14
5. Muriyeva Gulrux O'tkirovna.....	16
ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA TA'LIMIY VOSITALARDAN FOYDALANISH	16
6. Ruzmetov Shahzodbek Ulug'bekovich	
SHARQ MUMTOZ ADABIYOTINING G'ARB ADABIYOTIGA TA'SIRI	18
7. Sariqova Hulkaroy Baxtiyorovna	
A.P.CHEXOVNING "GAROV" НИКОYASIADA SHARQONA ODOB – AXLOQ MEZONLARI	20
8. Адиба Довудовна Маъдиева	
ҲЕССЕ ИЖОДИДА МАҶНАВИЙ ЮКСАЛИШ ОМИЛЛАРИ	22
9. Бекбергенова Абадан Утеповна	
ФАЛЫМ СЕЙТНАЗАРОВ ГҮРРИНДЕРИНИҢ ИЗЕРТЛЕНИЙИ	24
10. Матқұрбонова Дилфұза	
20-ЙИЛЛАРДАГИ ИЖТИМОЙ ҲАЁТ МАНЗАРАЛАРИ	26
11. Nodira Barotova	
BIR TUYUQ TALQINI	28
12. Nigoraxon Sobirova Abduvohidovna, Dildoraxon Turanova Abduvohid qizi	
ERNEST HEMINGUEY ASARLARIDA BADIY TIL VOSITALARI	30
13. Tursunov Abdurashid Buriyevich	
IQTIBOS, QIYOS VA TAXMINLAR	32
14. Islomjon Xolmatov, Hilola Xolmatova	
BOBUR QALB KUYCHISI	35
15. Islomjon Xolmatov, Hilola Xolmatova	
ALISHER NAVOIY - SHE'RIYAT OSMONINING YORQIN YULDUZI	36
16. Матьязова Нилюфар Сабировна	
КҮМАКЧИ ҚАҲРАМОН "АВАЗХОН" ОБРАЗИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ.....	38
17. Шержанова Фазу Қеүнимжаевна	
ӨЗБЕК ӘДЕБИЯТЫНДА ТРАГЕДИЯ ЖАНРЫ	40
18. O'tbosarova Gulnozaxon Amonboyevna	41
ADABIYOT DARSLARIDA INTERFAOL USULLARNING QO'LLANILISHI VA ULARNING AHAMIYATI	41
19. Azimova Fotima Yashinbek qizi	
ALISHER NAVOIYNING TAJNISGA ASOSLANGAN TUYUQLARI BADIYATI	45
20. Bobojonova Shahnoza Hayitboyevna	
O'ZBEK XALQ MAQOLLARINING MAVZU KO'LAMI	47
21. Ikromova Sayyora Raxmonovna	
ALISHER NAVOIY ASARLARIDA TIL ODOI MASALASI	49
22. Kalanova Manzura Ziyodullayevna	
ADABIYOTSHUNOSLIKDA ARUZ ILMI	51
23. Mahmudova E'zozxon Abdulhaqovna	
ADABIYOT DARSINI TASHKIL ETISHDA INSHOLARNING AHAMIYATI.....	53
24. Malikova Sitora Odiljon qizi	
ALISHER NAVOIYNING "DEVONIY FONIY" DEVONIDA GUL OBRAZI BADIYATI.....	55

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

25. Normurodova Zarigul Yoqubovna	
O'ZBEK FOLKLORSHUNOSLIGIDA OG'ZAKI DRAMA.....	57
26. Qodirova Nargizaxon Holdaraliyevna, Sodiqova Shohista Abdumalik qizi	
ADABIYOT DARSALARINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH SAMARADORLIGI	58
27. Soliyeva Mahliyo Abduxoshimovna	
MUMTOZ ADABIY ASARLARNI O'QITISH	60
28. Abdinazarova Gulrux	
BAXTIM BOR: AJOYIB KISHILAR ARO	62
29. Abdurazzoqova Maftuna G'ayrat qizi	
XO'JAKENT QISHLOG'INING TURIZM SALOHIYATINI OSHIRISHDA ZIYORATGOHLARNING O'RNI	63
30. O'roqova Qizlarxon Isomidinovna	
UMUMINSONIY QADRIYATLAR ASOSIDA KASBIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH	65
31. Boltaboyeva Dildora Ma'murovna	
ABDULLA QAHHOR ASARLARINING O'RGANILISHI.....	67
32. Adolat Do'stmurodova	
ASRLAR SILSILASIDAN O'TGAN VA O'Z QADR-QIMMATINI YO'QOTMAGAN, YANADA RIVOJLANGAN TARIXIY TURKIY TILNING TAKOMILLASHISHI.....	68
33. Toshpulatova Gulmiraxon Oiljonovna	
YOZUVCHI TARJIMAI HOLINING BERILISHIGA XOS XUSUSIYATLAR.....	70
34. Latofat Hosilbekova	
ADABIYOT VA KITOBOXONLIKNING BOLA TARBIYASIDA TUTGAN MUHIM O'RNI VA ISTIQBOLI	72
35. Mahamadaliyeva Dilfuza Ikromovna	
SAIDA ZUNNUNOVA HAYOTI VA IJODINI ZAMONAVIY USULLARDA O'RGATISH	74
36. Nishonova Husnida Ibragimovna	
SHUKUR XOLMIRZAYEV HIKOYALARIDA ANTROPONIMIK SHAKLLAR	76
37. Rahimovna Shaxlo Quramboyevna	
ZULFIYA IJODIDA HIJRON NAFASI	78
38. Rahimova Tursunoy Ma'murovna	
«QUTADG'U BILIG» DOSTONINI «BLITS-O'YIN» USULIDA O'RGANISH.....	80
39. Sharipova Hulkaroy Umrbekovna	
ERKIN SAMANDARNING "QIRON G'ILDIRAGI" ROMANI G'OYAVIY-BADIY XUSUSIYATLARI HAQIDA BA'ZI MULOHAZALAR.....	82
40. Sharipova Hulkaroy Umrbekovna	
"DARYOSINI YO'QOTGAN QIRG'OQ" ROMANIDA IJODKORNING PEYZAJ YARATISH MAHORATI.....	84
41. Sharipova Hulkaroy Umrbekovna	
KOMIL XORAZMIYNING "MANGO QILMA, EY MOHI OLIVJANOB" MATLA'L G'AZALI XUSUSIDA BA'ZI MULOHAZALAR	86
42. Yuldasheva Odinaxon Zokirovna	
OYBEKNING "NAVOIY" ROMANI BADIYATI.....	88
43. Мамбетирзаева Несибели Мұхаммедсадиковна	
ХӘЗИРГИ ҚАРАҚАЛПАҚ ӘДЕБИЯТЫНДА ЕҢ КИШИ ЛИРИКАЛЫҚ ФОРМАЛАР	90
44. Шержанова Фазу Қеунимжаевна	
СУМАРОКОВ ТРАГЕДИЯЛАРЫНДА КЛАССИЦИЗМ ҮЛГИЛЕРИ	93
45. Элмира Ҳазратқулова	
БОБУР ВА ҲАЙДАР МИРЗО НИГОХИДА ШАЙБОНӢХОН АДАБӢ ПОРТРЕТИ	94

АДАБИЁТ

BADIY ADABIYOTNING INSON VA JAMIYAT HAYOTIDA TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI

*Masharipova Barno Zaripovna
Urganch shahar 22-maktabning
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Telefon: +998975114486*

Annotatsiya: Maqolada yoshlarimizning sog'lom, har tomonlama chiniqqan, teran fikrli, o'tkir zakovat egasi bo'lib yetishishi uchun badiiy adabiyot mutolaasining ahamiyati to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: kitobxonlik madaniyati, tafakkur, sog'lom avlod, qadriyat, ma'naviyat.

Mamlakatimizda kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish va amaliy natijaga erishishda bir qator ishlar qilinganini alohida ta'kidlash joiz. Hayot muttasil o'zgarish va yangilanishlar zamiriga qurilgan. Shu ma'noda odamlar tafakkuridagi o'zgarishlar hamda hayotiy talab bu sohadagi ishlarni yana qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish lozimligini taqozo etmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev-ning 2017-yil 12-yanvardagi "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi farmoyishi va 2017-yil 13-sentyabrdagi "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi qarori xalqimiz, ayniqsa, yoshlar o'rtasida kitob o'qishni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

«Kitob - beminnat ustoz. Har daqiqa u bizni donishmandlarning bilim xazinasi bilan oshno eta oladi», deb yozadi buyuk shoir va mutafakkir Mir Alisher Navoiy.

Ma'lumki, aholining intellektual va ma'naviy-estetik ehtiyojini qondirish, xususan, yoshlarni mustaqil fikrlaydigan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar va ma'nан barkamol insonlar qilib tarbiyalashda kitobning o'rni beqiyosdir.

Bugungi axborot asrining ilg'or texnologiyalarisiz kunlarimizni tasavvur qilolmamasak-da, tengdoshlarimiz orasida kitobga oshno bo'lgan yoshlarning borligi quvonarli holdir. Ko'cha ko'nda, transportlarda qo'llarida kitob tutgan insonlarni ko'rib quvonamiz. Afsuski, ba'zan yoshlar orasida qimmatli vaqtini behuda ishlarga, xususan, haddan tashqari ko'p kompyuter va qo'l telefonini o'ynash, mazmunsiz filmlarni ko'rishga sarflashlari to'g'ri emas. Buning o'rniga, o'qishdan tashqari o'tadigan vaqtini samarali ishlar uchun rejalashtirishi maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, kunning ma'lum qismlarini foydali kitob mutolaasi uchun ajratish muhim ahamiyatga ega. Chunki, "yoshlikda olingan ilm toshga o'yilgan naqsh" yanglig' o'qigan kitobi yillar o'tsa-da hayotda albatta asqotadi.

Ma'lumki, ijtimoiy-siyosiy hayotimizning barcha sohalari qatori xalq ma'naviyatining ko'zgusi bo'lmish badiiy ijod, xususan, badiiy adabiyot rivoji ham davlatimiz, jamiyatimizning doimiy e'tiborida bo'lib kelmoqda. Bir so'z bilan aytganda, xalqimiz adabiyotni muqaddas va ulug' bir dargoh deb biladi. Ana shunday bahoning o'zi el-yurtimiz hayotida bu soha namoyondalariga , ularning haqqoniy so'zi, chuqur ma'noli asarlariga ishonch, hurmat va ehtirom azaldan yuksak darajaga ko'tarilganini yorqin ko'rsatib turibdi. Hech shubxasiz, ziyolilarning ilg'or qatlami bo'lmish badiiy adabiyot vakillarining xalqimiz qalbini, uning oliy maqsadlari, bugungi hayoti, taqdiri va kelajagini yaqindan biladigan insonlar sifatida jamiyatimizdagи o'rni va ta'siri beqiyosdir.

XXI asr intellektual salohiyat, tafakkur va ma'naviyat asri sifatida insoniyat

oldida yangi-yangi ufqlar ochish bilan birga, bi hali ko'rmagan, duch kelmagan keskin muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Bugungi murakkab va tahlikali zamonda yozuvchining

bashariyatni ertangi kunini o‘ylab, odamlarni ezgulikka, insof-diyonat, mehr-oqibat va bag‘rikenglikka da’vat etishga qaratilgan haroratli so‘zlar har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu masalalarni javobini topishda esa badiiy adabiyot insonga chinakam mash’ala vazifasini o‘taydi. Tarixga nazar tashlaydigan bo‘lsak, buyuk ajodolrimizning biz avlodlarga qoldirgan ilmiy, ma’naviy me’rosi naqadar qimmatli ekanligiga yana bir bora min bo‘lamiz. Ayniqsa, badiiy adabiyot namunalari yoshlarni fikri teran, ma’nan barkamol, komil inson bo‘lib voyaga yetishida dasturulamal bo‘lib xizmat qiladi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning quyidagi so‘zлari buning amaldagi isbotidir. “Hozir yoshlarimiz iqtisodiy, huquqiy bilimlarni o‘rganishga berilganlar. Bu yaxshi. Shu bilan birga tarix, ona tili, adabiyot, san’atni ham sevib o‘rganish lozim. Kishining ma’naviy dunyosini kengaytirishda musiqa, teatr, rassomlik san’ati va ayniqsa, badiiy adabiyotning roli benihoya katta. Adabiyot hislarni tarbiyalaydi, ko‘ngil mulkini obod qiladi, tafakkur va shuurni boyitib ulg‘aytiradi.”

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan globallashuv sharoitida yoshlarni ongini har xil yot g‘oyalar bilan o‘z domiga tortuvchi kuchlar talaygina. Bunday yot g‘oyalarga qarshi tura olishda esa badiiy adabiyot bizga yaqindan yordam beradi. Badiiy adabiyot mutolaq qilgan inson o‘z ahdiqa qat’iy, hayotiy pozitsiyaga ega, mustaqil fikrlovchi va ayni chog‘da turli buzg‘unchi g‘oyalarga o‘zining tafakkuri bilan javob bera oladi.

Masalan, Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” asarini olaylik. Asar bosh qahramoni Otabek obrazi orqali yozuvchi butun boshli bir millatning qadri baland, o‘z ahdiqa qat’iy o‘zbek yigit qiyofasini ochib beradi. Bu asar orqali ota-onaga hurmat, yorga sadoqat kabi ulug‘vor tuyg‘ularni qalbimizdan his qilamiz. Badiiy adabiyotni o‘qish orqali har birimiz ona vatanga muhabbat, vatanparvarlik, mehr-oqibat kabi insoniy fazilatlar mohiyatini chuqur anglaymiz.

Xulosa qilib aytganda, inson hayotida suv va havo qanchalik zarur, non qanchalik aziz bo‘lsa, badiiy adabiyot ham hayotda o‘z o‘rnimizga ega bo‘lishimizda, tarbiyamizda ham shunchalik zarur. Usiz inson o‘zligini, istiqbolini aniq taavvur qila olmaydi. Kitob insonni shunga o‘rgatadi. Zero, ma’rifatparvar shoir Cho‘lpon aytganidek, adabiyot yashasa-millat yashaydi.

Foydalanalgan adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev. “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish bo‘yicha komissiya tuzish” to‘g‘risida‘gi farmoyish 2017-yil 13-yanvar. Lex.uz sayti.
2. I.Karimov. “OAV kuni so‘zlagan nutqi”. “Xalq so‘zi” 2016-yil 28-iyun.
3. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. T.O‘qituvchi. 2016-yil.

ЛИРИКАЛЫҚ ШЫҒАРМАДА ТҮСТИҚ КОМПОЗИЦИЯЛЫҚ ЎАЗЫЙПАЛАРЫ

Тлеунийазова Г.

Өз РИА Қарақалпақстан бөлими

Қарақалпақ гуманитар илимдер

илим-изертлеў институты киши илмий хызметкери

+99893 360 83 29

Аннотация: Мақалада лирикалық шығарманың композициясында түстиқ атқаратуғын көркем ўазыйпалары сөз етилген.

Таяныш сөздер: лирикалық композиция, тұс, ишкі композиция, мотив, ўақыт, кеңислик.

Шығарма композициясында тұс үлкен әхмийетке ийе. Эпикалық, драмалық шығармаларда тұс арқалы шығарма композициясында ўақыяның басланыўы, рајажланыўы, шыңы яки шешими берилийи мүмкін. Ал, лирикалық шығармаларда тұс мотиви көбинесе лирикалық қаҳарманның кеширмелери, руўхый ҳалатын күшеттип бериүде қолланылады. Тұс лирикалық қаҳарманның психологиялық минезлемеси ҳәм шығарманың идеялық мазмұнын жеткерип бериүде қоланылады. Ю.М. Лотман түсти таза түрде белги, себеби адам түстиң көринис екенлигин биледи, оның бир мәниси бар екенлигин биледи, бирақ қандай екенлигин билмейтуғынын, усы мәнини табыў кереклигин айтады [1, 121]. Бир қарағанда лирикалық шығарма құрылышына байланыспай турғандай ҳәм логикалыққа ийе еместей сезилип туратуғын түсти қолланыў арқалы тийкарғы пикирге дыққатты бағдарлайды. Б.Генжемуратовтың “Еле көп отларға тұсерсең, улым” дүркиминдеги бириңши қосық “Түсімде жолбарыс шапты маған” деп басланады. Бары-жоғы төрт шуўмақтан ибарат қосықта кишигирим сюжет арқалы тұс мазмұны жарытылады. Лирикалық қаҳарманның түсінде жолбарыс шапқаның, ал оны атпақшы болып турып, ойланып, аспандағы айды атқаның, бирақ оқтың айға да, жолбарысқа тийгенлигине ҳайранлығын сүүретлейди. Қосық мазмұнында аңласылған ой-пикир реал өмірдеги шынлыққа туўры келмейди. Қ.Оразымбетов шайырдың усы қосығын анализлей отырып: “көркем шынлық барлық ўақытта мантықлы шынлық пенен сәйкес келе бериўи шәрт емес. Буның менен оның реал түрмисқа жақынлығы кемип қалмайды...” деп айта келип, шығармадагы логикасызлықты “бизиң санамыздан, өмірди бар ҳалында қабыллауымыздан тыскары ҳақыйқатлық” [3, 33] сыпатында түснедиреди.

“Әдебий түстин ўазыйпаларының бири қаҳарманның өзин сырттан көре алғыўшылығы: түсте қаҳарманның ишкі дүньясы, руўхый тәжирийбеси материалласады, жүзеге шығады ҳәм қаҳарман бир ўақыттың өзинде тұс көриўдин ҳәм обьекти ҳәм субъекти болып еса-планады” [2, 224]. Түсте инсанның сана асты дүньясы жүзеге шығады. Ол реал өмір сәйкес емес. Сонықтан, ата-бабаларымыз хәр түрли символ ҳәм олардан жыйналған тәжирийбелерге, билимлерге тийкарланып тұс жорыўларға мүрәжэт еткен. Мысалдағы қосықта тұс арқалы берилген сананың, сана астының ҳақыйқатқа туўры келмейтуғын “ҳақыйқатлығын” аңлауға ҳәрекет еткенимизде, лирикалық қаҳарманның өзин жолбарыстан өлім табыўға сазлауы, бирақ ол нышанға алған айдың да қоса оғына илиниүинң жорылыўы – өмірде аўыр сынақларды басып өтип, оннан жеңимпаз сыпатында өз орнын табыў менен түснедириўге болады.

Шайыр қосықта жолбарыс топылыўы менен бирге айды да образлы бериў ушын қарақалпақ дәстаны “Қоблан”дағы Қызырбай ғаррыйның жолбарысты өлтириў ушын оны марапатлағанда айтқан “Айға шап, шерим” деген белгили ибарасын қосық текстине ендирип жибереди ҳәм бул киритпе бөлек арқалы қосықта лирикалық қаҳарманның ҳалаты толық түрде ашылады. Қосықта шайырдың тұс мотивин қоллауы бириңшиден, лирикалық қаҳарманның өмириндеги қайсысруд табысын образлы сүүретлесе, екиншиден, ҳәзирги заманда жолбарыслардың адамлар арасына биймәлел келе алмауы, сийрек ушырасыўы, айға да атқан оқтың жетип бармауы сыйқылы логикаға туўры келмейтуғын сүүретлеўлерди паналаў ушын композициялық хызмет атқарған.

Әдебияттың реаллықтан алыс нәрселерди тұс арқалы түснедириў, жеткерип бериўдин тамыры жүдә теренде. V-VIII ғасирлердеги түркій жазба естеликлеринң бири Орхон-Енисей жазба естеликлеринң “Ырқ битиг” жазылыўы тиккелей поэзиялық тилде

жазылған тұслерден ҳәм олардың жорыўларынан ибарат. Шайырдың бул қосығындағы түстің атқарған композициялық хызмети дүньяға белгили С.Есенинниң “Вижу сон. Дорога черная...” қосығындағы сыйқылдықтардың үзілісінде атқарған.

Қарақалпақ лирикасында С.Ибрагимовтың “Осип Мандельштамның қәсиретли көзлери, тұслериме еніп шығады” ҳәм “Мениң тұслериме енетуғын бир шәхәр бар”, “Бағы Ирам киби ғайры журтларда, шорлаған бир елат тұсиме енер” қосықларында лирикалық қаҳарманнның өтмишке, қоршаған орталықта, болып атырғанларға ҳәм енді болыўы зәрүр болған нәрселерге қатнасының рүйхүй арпалыслары түстеги белгисиз шәхәр ҳәм шайыр Осип Мандельштамның муңлы көзлери детальлары арқалы түсіндіриледи. Шайыр түстің обьекти болыў менен бирге субъектине де айланады.

Жоқарыдағы еки шайырдың қосығандан тұс еки түрли қөринисте: биреүинде тұс барлық майда-шүйдесине шекем сүйретленген, екиншисинде тұс тек сыпатлап өтілген. Бириңи мысалда берилген пикир жумбаклы сыпатқа иле болады. Оқыўшы оны интерпретациялаў ушын изленеди. Екиншисинде болса пикирдин ярымы ашық, яғни автор тәрепинен түсіндірилген, ал, ярымы тұс арқалы аңласылады.

Түсте ўақыттың да, кеңисликтиң де шегарасы шеклеўсиз болады. Тұс арқалы пикирди жеткеришпен беріў лирикалық түрде оғада әхмийетке иле усыллардың бири.

Әдебиятлар:

1. Лотман Ю.М. Культура и взрыв. – М.: Гнозис. Издательская группа «Прогресс», 1992.
2. Мурзак И.И. Внесюжетные элементы / Введенцев лиературоведение. Под общей реакцией Л.М.Крупчанова. – Москва. ОНИКС. 2005.
3. Оразымбетов Қ. Лирикалық қаҳарманнның кеүил әлеми // Отлы сезим ҳәм йошлы қәлб ийеси. – Н.: 2019.

ЖАМОЛ КАМОЛ ШЕЪРЛАРИДА ЎОРТ МАДХИ

Назарова Дилдора Илҳомовна
Бухоро давлат тиббиёт институти
Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси асистенти
dildoranaazarova1919@gmail.com
+998914122802

Аннотация: Ушбу мақолада Жамол Камолнинг Ватан мавзусидаги шеърлари бошқа ижодкорлар талқинида таҳлил қилинади.

Калитсўзлар: ташбех, уфқ, талмех

Аннотация: В данной статье исследуются анализы стихотворений о Родине Жамола Камола, произведенные другими деятелями литературы

Ключевые слова: ташбех, горизонт, талмех

Маълумки, Ватан ҳақида ёзмаган бирорта ҳам шоир йўқ. Лекин Жамол Камолнинг бу мавзудаги битиклари охорли фикр, туйғу ва кечинмалардан иборат. Уларда туғилиб ўсан Ватанга қайноқ муҳаббат туйғулари уфуриб туради. Шоир ташбехлари бетакрор. Мазкур мавзудаги бир неча шеърлари мулоҳазаларимизни тасдиқлаб туради. Бу жиҳатдан “Энг буюк тупрок” шеъри эътиборни торгади:

*Тўрт буюк уфқингдан нур тушаётир,
Тўртбуюкуфқингдаюлдузжавлони.
Кўзларисевинчданярқираётир,
Қанотбоглаётирдилбандингжони.
Отамнинготаси шу буюктупроқ,
Онамнингонаси шу буюктупроқ.
Биржигарпорангман, қутлугватансан
Шарафостонаси, эй буюктупроқ¹*

Маълумки, Ўзбекистон қўёшли ўлка деб таъриф этилади. “Уфқ” деганда осмон ва ер туташган чегара тушунилади². “Тўрт буюқ уфқ” эса тўртта қутб: Шарқ, Фарб, Жануб, Шимолнинг кесишиган жойи. Айтиш мумкинки, бу шоирнинг бетакрор топилмаси. Сабаби, Ўзбекистонинг қўёшли ўлка эканлигини шу ифода орқали тасвирлайди. Қолаверса, “Отамнинг отаси, эй буюк тупроқ”, “Онамнинг онаси, эй буюк тупроқ” сатрлари ҳам Ватан мадхини улуғловчи улкан қудратга эга. Бунда Ватаннинг боқийлиги назарда тутилган.

*Жангуужадаллардақўпқонингоқди,
Ёшэдимбўлмадимгамингга ғамдош.
Бугун ой устидаюлдузингбоқди,
Багримгабагринижойладиқуёши (25).*

Бунда шоир Ватаннинг яқин ўтмиишига, яъни Иккинчи жаҳон урушида ўзбек ўғлонларининг шу юрт учун жон олиб, жон берганларига ишора қилинади. Шу ўринда биографизм кўзга ташланади. Шоир бу оловли йилларда ҳали бола бўлган, ёш идроки билан уни хис қилган ва болалик хотираларига муҳрланган. Шу боис навқирон йигитлар қатори “ғамингга ғамдош бўлмадим” дея ўқинади. “Бугун ой устида юлдузинг боқди” дер экан шоир, истиқлолга шукrona қиласи. Бунда “юлдуз” истиқлол рамзи бўлиб келади. “Бағримга бағрини жойлади қуёш” мисранинг тадрижий давоми бўлиб, “қуёш” истиқлолдан нурланган юрт тимсолини ифодалаб келади. Нечук энтиқдим? Тўрт буюк уфқинг

*Юлдуз оламидай қаршимдан ўтди
Кўзимни порлатган ёнар ёқутинг
Бироташбўлдиюжонимнитуди (25).*

Юқоридаги сатрларда қўлланилган “ёнар ёқут” ҳам шоирнинг бадиий топилмаси. Маълумки, ёқут қизил рангли тошдир. “Ёнар ёқут” бунда Ватан меҳрини ифодалаб келади.

Шоирнинг “Ўзбекистон туни” шеъри ҳам Ватанга муҳаббат туйғулари билан тўлиб-

¹ Жамол Камол. Сайланма. Олти жилдлик. I жилд. Аср билан видолашув. –Тошкент, F.Fулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2018. –Б 25. (Кейинги парчалар шу жилдан олинади ва қавс ичиди бети кўрсатилади).

² Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5 жилдлик.

тошган:

*Агар ўйларимни қопласа булут,
Агар қалбимни қуршаса сукут,
Агар адo бўлса руҳимда сабот;
Борлигим банд этиб яшаи озори,
Шу замон шафқат-ла бошимга келиб,
Қадимнисуямоқ асло шартэмас,
Ўзбекистонтунибошингузрадеб –
Менингқулогимгашибирлангиз, бас[60].*

Шоир Ўзбекистон тунида ҳам улкан маъно кўради. Кундузи Ватан осмонида қуёш чаракласа, тунини ой ёритади. Лирик қаҳрамон қалбини ғам, қайғу қоплаганида, руҳий азобланганида, энг қийин дамларда нафақат Ватаннинг кундузи, балки туни ҳам руҳий қувват кучига эга. Айтиш мумкинки, бу шоирнинг Ватан ҳақидаги новаторона фикри. Чунки қоронғу тундаги сокинлик Ватан салобатига мазмун бағишлади.

*Қоматим чинордек ростланар шу он,
Қалбим типирчилар кўкка интилиб.
Болаликдан ошно фируза осмон
Чарх урар бошимга шафқатга тўлиб.*

Лирик қаҳрамоннинг қомати чинор дараҳтига ўхшатиляпти. Чунки Ватан унга ошиёндир. Ватан туйғуси инсонда болалиқдан сингади. “Фируза осмон”шу маънода юртни ифодалайди. Лирик қаҳрамон қалби шодликка тўла. Сабаби, унга ошно бўлган фируза осмон – Ватан унинг бошида “шафқатга тўлиб” чарх уради.

Адабиётлар

- 1.Жамол Камол. Сайланма. Олти жилдлик. И жилд. Аср билан видолашув. –Тошкент, F.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2018. –Б 25.
- 2..Назарова Д. Жамол Камол шеърияти поетикаси. ИССН: 2181-0427 2019.7-сон, 186-189 ISSN: 2181-0427 2019.7-сон, 186-189 bet Scientific Bulletin of Namangan State University Volume1 Issue 7

**ADABIYOT DARSLARIDA GRAF ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH
SAMARADORLIGI**

*Hamroyeva Sanobar Bozorovna
Buxoro viloyati Vobkent tumani
21- maktab ona tili va adabiyot o'qituvchisi
+998 91 4470159*

Annotatsiya: Maqolada adabiyot darslarda ishlatish mumkin bo'lgan hamda dars samaradorligini oshirishda xizmat qiladigan grafik organayzerlar haqida ma'lumotlar berilgan. Ushbu chizma usullari yordamidan foydalanish uchun tavsiyalar tushuntirilgan. Adabiyot darsida foydalanilgan usullardan namunalar keltirilgan

Kalit so'zlar: grafik organayzerlar, chizmalar, jadvallar, "Toifalash jadvali", "Venn diagrammasi".

Dars o'tish jarayonida innovatsion yo'l-yo'riqlar bizga doimo kerak bo'ladi. Innovatsion yo'l-yo'riqlarga metodlar, usullar va grafik organayzerlardan foydalanish kiradi. Bugungi maqolada men adabiyot darslarda eng ko'p qo'llaydigan va samara beradigan chizma va jadvallar ya'ni grafik organayzerlar haqida tajribam tavsiyalarini ulashmoqchiman.

Grafik organayzerlar – o'quv jarayonida qo'yilgan maqsadga erishishda yordam beruvchi chizma, jadval, grafiklar hisoblanadi. Ulardan darsda foydalanish yuqori natijalarni kafolatlaydi. Agar grafik organayzerlarni o'qituvchi tayyor (to'ldirilgan) holda qo'llasa, vosita vazifasini, o'quvchilarining mashg'ulot mavzusiga doir bilimlarni mustahkamlash va fikrlashini rivojlantrish maqsadida ishlatilsa, metod vazifasini bajaradi. Masalan, shunday grafik organayzerlardan "Qanday", "Nima uchun", "BBB" kabi organayzerlarini misol keltirish mumkin. Quyida adabiy ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan grafik organayzerlardan ayrimlarini keltirib o'tamiz.

B/B/B Jadvali- Bilaman/ Biliishi/ Bilib oldim.

Mavzu, matn, bo'lim bo'yicha izlanuvchilikni olib borish imkonini beradi. Kichik guruhlarda ishlatiladi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantridi. Masalan, Z.M.Bobur gazallari, ruboilari mavzusi o'tilishidan oldin BBB jadvali o'quvchilar tomonidan to'ldiriladi. "Mavzu bo'yicha nimalarni bilasiz" va "Nimani bilishni xohlaysiz" degan savollarga javob beradilar (oldindagi ish uchun yo'naltiruvchi asos yaratiladi). Jadvalning 1 va 2 bo'limlarini to'ldiradilar. Ma'ruzani tinglaydilar, mustaqil o'qiydilar va 3-bo'limni to'ldiradilar.

BILAMAN	B I L I S H N I XOHLAYMAN	BILIB OLDIM
---------	------------------------------	-------------

Venn diagrammasi. Ushbu grafik organayzer ta'lim oluvchilarda mavzuga nisbatan tahliliy yondashuv, ayrim qismlar negizida mavzuning umumiy mohiyatini o'zlashtirish (sintezlash) ko'nikmalarini hosil qilishga yo'naltiriladi. U kichik guruhlarni shakllantirish asosida aniq sxema bo'yicha amalga oshiriladi. "Venn diagrammasi" grafik organayzeri adabiy ta'limda adabiy asarlar, adabiy turlar va janrlarni tahlil qilish mumkin. Masalan; uchta doira chizib, lirik, epik, dramatik turning o'xshash va farqli tomonlarini tahlil qilish mumkin Venn diagrammasini tuzish uchun maxsus vaziyat kerak. Masalan, Mirmuhsinning "Me'mor" romanini o'qitish uchun tuzilgan organayzer ya'ni "VENN" diagrammasiga tuzilgan variant

tayfun [ingl. typhoon < xit. taifung (tay fin) – kuchli shamol

to'fon [arabcha – toshqin; suvning ko'tarilishi] Shiddatli bo'ron, dovul. - gird(i)bod [forscha – uyurma; bo'ron, dovul]

To'zon, chang, qum aralash buralib ko'tariluvchi qattiq shamol; quyun, uyurma, dovul.

SWOT tahlildan foydalangan holda Farhod va Xusrav obrazlariga tavsif bering.

	Farhod obraziga tavsif
S (Kuchli tomoni)	
W(Zaif tomoni)	
O (Imkoniyat)	
T (Xavf-xatar)	Xusrav obraziga tavsif
S (Kuchli tomoni)	
W(Zaif tomoni)	
O (Imkoniyat)	
T (Xavf-xatar)	

Kontseptual va toifalash jadvali.

Konsepsiya-qarashlar sistemasi, tushunish degani bo‘lib, bunday jadvallar orqali epik va lirik turdag'i matnlar ustida turli topshiriqlarni bajarish taqqoslab ko‘rsatish mumkin. - o‘rganilayotgan hodisa, tushuncha, qarash, mavzu va shu kabilarni ikki va undan ortiq jihat bo‘yicha taqqoslash imkonini beradi. Tizimli mushohada qilish, ma’lumotlarni tarkiblashtirish va tizimlashtirish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Yakka tartibda yoki kichik guruhlarda konseptual jadval quriladi va u to‘ldiriladi; - vertikal bo‘yicha - taqqoslash talab etiladigan narsalar (qarashlar, nazariyalar) joylashtiriladi; - gorizontal bo‘yicha – taqqoslashni amalga oshirishdagi har xil tavsiflar joylashtiriladi. -ish natijasi taqdimoti

“Badiiy asar qahramonlari” konseptual jadvali

Badiiy asar qahramonlari	Tavsiflar, toifalar, ajralib turadigan belgilar va shu kabilar		
	Asarda tutgan o‘rni	porterti	Xarakter xususiyati
Otabek			
Anvar			

“Kecha va kunduz” romani qahramonlarining “Toifalash jadvali”da aks etishi

Ijobiy obrazlar	Salbiy obraz	O‘zgaruvchan obraz
Zebi	Akbarali	Miryoqub

Konseptual va toifalash jadvallari asosida asarlarning tahlili ustida ishslash o‘quvchilar uchun qiziqarli va xotirada saqlanishi uchun yaxshi samara beradi. **“Toifalash jadvali” asosida “Dahshat” hikoyasini o‘rganish**

Obrazlar	Ijobiy obrazlar	Salbiy obrazlar	Turmush tarzi darajasi
Dodxoh		Ko‘p xotini bor boy odam	O‘zi uchun yuqori, lekin mahnaviy qashshoq
Nodirmohbegim	Dodxohnning eng katta xotini	Erini yana boshqa xotinga uylanishiga qarshilik bildirmaydi	Boy xondadonda kundoshlariga chidab yashaydi. Unsinni o‘z qiziday ko‘radi.
Boshqa xotinlari	Ularni ijobiy ham salbiy ham deb bo‘lmaydi	Yozuvchi Dodxohnning xotinlari haqida alohida fikr bildirmaydi	Dodxoh xonadonida qashshoqlik ko‘rmay, erklaridan mosuvo bo‘lgan ayollar
Unsin	Judayam yosh, yosh bo‘lishiga qaramay Dodxohning sakkizinch xotini, u o‘z erki uchun hech narsadan qaytmaydi.	Yosh bo‘la turib Dodxohga xotin bo‘lishiga jim turgan	Qashshoqlikdan mahrum bo‘lib, boy xonadonda erksiz yashayotgan, yoshligini cholga qurban qilgan.

Grafik organayzerning turi, ahamiyati va xususiyatlari: bilimlarni faollashtirishni tezlashtiradi, fikrlash jarayoniga mavzu bo‘yicha yangi o‘zaro bog‘lanishli tasavvurlarni erkin va ochiq jalb qilishga yordam beradi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. A.Zunnunov. Adabiyot o‘qitish metodikasi. Toshkent, “O‘qituvchi”, 1992.
2. K.Yo‘ldoshev, O.Madaev, A. Abdurrazoqov. Adabiyot o‘qitish metodikasi, dasturiy qo‘llanma. Toshkent, 1994.

ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA TA'LIMIY VOSITALARDAN FOYDALANISH

*Muriyeva Gulrux O'tkirovna
Qashqadaryo viloyati Koson tumani
10- mактаб ona tili va adabiyot o'qituvchisi
+998 91 218 01 77*

Annotatsiya: Maqolada ona tili va adabiyot darslarida foydalilaniladigan ta'limi vositalar, ya'ni dars samaradorligini oshirishda xizmat qiladigan grafik organayzerlar haqida ma'lumotlar berilgan. Ushbu chizma usullari yordamidan foydalanish uchun "Insert" va "Kaskad" haqida alohida tavsiyalar berilgan

Kalit so'zlar: grafik organayzerlar, chizmalar, jadvallar, "Insert", "Kaskad".

Ma'lumki, ona tili va adabiyot darslarida innovatsiya va ilg'or xorijiy tajribalar muhim ahamiyat kasb etadi. Buni biz grafik tashkil etuvchilar yoki organayzerlar misolida ko'rib chiqishimiz mumkin. Grafik tashkil etuvchilarga "Insert" usuli, "Toifali jadval", "Konseptual jadval", "BBB" usuli, "Klaster" sxemasi, "T-jadvali", "Venn diagrammasi", "SWOT-tahlil jadvali", sxema va diagrammalar: "Nima uchun?", "Qanday?", "Baliq skeleti", "Muammoli vaziyat" kabilar kiradi. **Organayzer** inglizcha "tashkil etuvchi, grafik tashkil etuvchi" ma'nosini bildiradi. Axborot texnologiyalari sohasi atamasi sifatida ishlataladi. Aniqrog'i, Power-point va shu kabi dasturlarda tayyorlanadigan vizual ko'rgazmali namoyish usuli hisoblanadi. Tahliliy ma'lumotlarni ko'rgazmali taqdim etish usullari va vositalari sifatida organayzerlar (grafik tashkil etuvchilar)ning vazifasi muhim hisoblanadi. **Ma'lumotlarni ko'rgazmali taqdim etish usullari va vositalari:** grafik tashkil etuvchilar. Ushbu bo'limda ma'lumotlarni tarkiblashtirish va umumlashtirish usul va vositalari, o'rganilayotgan tushunchalar (hodisalar, voqealar, mavzular va shu kabilar) o'rtaida aloqa va aloqadorlikni o'rnatish; ma'lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va taqqoslash; muammolarni hal etishni rejashtirish kabi masalalar o'rganiladi.

Grafik tashkil etuvchi – fikriy jarayonlarni ko'rgazmali taqdim etish vositasi. Ular ma'lumotlarni tarkiblashtirish va tarkibiy bo'lib chiqish usul va vositalari, o'rganilayotgan tushunchalar (hodisalar, voqealar, mavzular) o'rtaida aloqa va aloqadorlik o'rnatishga o'rgatadi. "Ming marta eshitgandan ko'ra bir marta ko'rgan yaxshi" degan naql bor. Og'zaki ravishda materiallarni o'zlashtirish ko'rsatkichi 10 foiz bo'lgan sharoitda dars o'tish samarasiz bo'ladi. Mashg'ulotlarda o'quv materialni ko'rgazmali shaklda taqdim etish lozim.

Dars o'tish qulay va jonli bo'lishi uchun turli ko'rgazmali qurollar ishlab chiqish zarur bo'ladi. Ulardan o'z vaqtida va o'mida foydalanishga harakat qilish kerak. Murakkab mavzuni o'quvchilar ongiga osongina yetkazish uchun "Insert" va «Kaskad» kabi organayzerlardan foydalanishni tavsiya qilaman.

INSERT JADVALI. Insert so'zi inglizcha joylashtirmoq, belgi qo'ymoq ma'nosini beradi.

- mustaqil o'qish, ma'ruza tinglash jarayonida olinadigan ma'lumotlarni bir tizimga keltirishga imkoniyat yaratadi;

- oldindan olingen ma'lumotni yangisi bilan o'zaro bog'lash qobiliyatini shakllantirishga imkon beradi. O'qish vaqtida olingen ma'lumot yakka tartibda taqsimlanadi: matnda belgi qo'yilgan mos ravishda jadval ustunlariga "joylashtiriladi":

V – "... haqida olingen bilim (ma'lumot)ga mos keladi;

-- "... haqidagi bilimga qarama-qarshi;

+ – yangi ma'lumot sanaladi;

? – tushunarsiz qo'shimcha ma'lumot.

INSERT jadvali

V	-	+	?

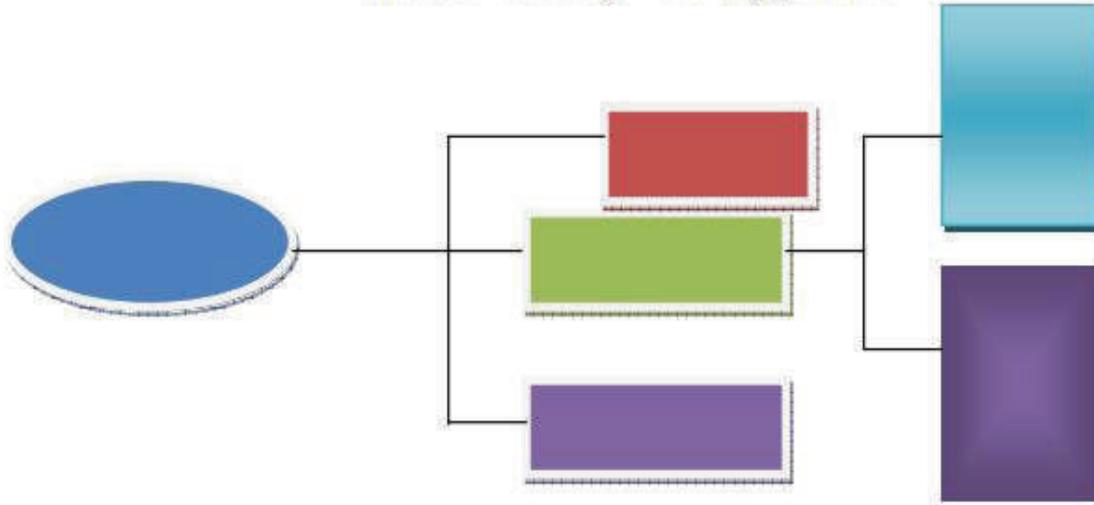
Insert – samarali o'qish va fikrlash uchun matnda belgilashning interfaol tizimi. Insert – avvalgi bilimlarni faollashtirish va matnda belgilash uchun savollarning qo'yilish muolajasi. Shundan so'ng, matnda uchraydigan, har turdag'i axborotlarning belgilanishi. Insert - matn bilan

ishlash jarayonida ta'lif oluvchiga o'zining mustaqil bilim olishini faol kuzatish imkonini ta'minlovchi kuchli asbob. Insert - o'zlashtirishning majmuali vazifalarini yechish va o'quv materialini mustahkamlash, kitob bilan ishslashning o'quv malakalarini rivojlantirish uchun foydalilaniladigan o'qitish usulidir.

"KASKAD" tarkibiy – mantiqiy sxema iyerarxik g'oyalalar tarkibini aniqlash imkonini beradi. Tizimli, ijodiy, tashliliy mushoshada qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Sxemani tuzish qoidalari bilan tanishiladi. Yakka (juftlikda) sxema tuziladi. Juftlarga birlashadi, o'z sxemalarini taqqoslaydi va qo'shimchalar kiritadi.

"Kaskad" tarkibiy – mantiqiy sxema

"Kaskad" tarkibiy-mantiqiy sxemasini tuzish qoidalari

1. "Kaskad"ni tuzish jarayonida tizimli sxema tarkibiy qismi va elementlarini oldinga surish mumkin – bu u yoki bu holatni qayta mushohada qilishga imkon beradi.

2. G'oyalarni ishlab chiqishda agarda siz tor yo'lakka kirib qolsangiz, u holda bir-ikki daraja yuqoriga qayting va muhim narsani unutmaganingizga hamda boshqacha nimadir qilish mumkin ekanligiga amin bo'ling.

3. Siz chapdan o'ngga yozishga o'rgangansiz. "Kaskad" qurishni o'ngdan chapga bo'lishligiga harakat qiling. Buning uchun asosiy g'oyani varaqning chap qirrasi emas, balki o'ng qirrasiga joylashtiring. Sxemani tuzish qoidalari bilan tanishiladi. Yakka (juftlikda) sxema tuziladi: asosiy muammo (g'oya, masala), kichik muammolar yoziladi, keyin muammo yoki masalaning ikkinchi darajali jihatlarini chuqurroq ko'rib chiqish uchun xizmat qiluvchi "kichik shoxlar" davom ettiriladi. Buning natijasida bitta g'oya rivojlanishining barcha tomonlari yetarlicha chuqr o'rganib chiqilishi mumkin. Juftlarga birlashadi, o'z sxemalarini taqqoslaydi va qo'shimchalar kiritadi. Umumiy sxemaga jamlaydi. Natijalar taqdimoti.

Xulosa shuki, darsni turli ta'limi vositalar ko'rgazmalar, jadvallar va organayzerlar yordamida o'rgatish o'quvchilarda amaliy ishslash ko'kmasini shakllantiradi, mustaqil izlanishga chorlaydi natijada dars samaradorligi oshadi

Foydalilanilgan adabiyotlar:

- Umumiy o'rta ta'lifning davlat ta'lif standarti va o'quv dasturi Ona tili, Adabiyot (5-9-sinf), O'zbek tili (2-9-sinf). Toshkent, 2017-yil.
- Q.Yuldashev. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. Toshkent, "O'qituvchi", 1996.
- A.Zununov. N. Hotamov. J. Esonov. Maktabda adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent, "O'qituvchi" 1993.

SHARQ MUMTOZ ADABIYOTINING G'ARB ADABIYOTIGA TA'SIRI

*Ruzmetov Shahzodbek Ulug'bekovich
ToshDO'TAU O'zbek filologiyasi fakulteti talabasi
ruzmetovshoh@gmail.com (97) 156 98 07*

Annototsiya. Ushbu maqolada fransuz adibi Antuan de Sent Ekzyuperining "Kichkina shahzoda" asari va undagi sharq mumtoz adabiyotiga ishora qilinuvchi o'rnlari, obrazlar tizimi ijodiy metod asosida tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Obraz, falsafa, badiiy konsepsiya, ramz, didaktik, ijodiy metod

Fransuz adibi Antuan de Sent Ekzyuperining "Kichkina shahzoda" asari bilan tanisha turib, unda bolalarga xos beg'uborlik, soflik va samimiylikni tuyasiz. Bir qarashda oddiy ertak kabi yozilgan ushbu asarga diqqat bilan nazar solsak, unda chuqur falsafiy qarashlar aks etganiga guvoh bo'lamiz. Bunda sharq adabiyotiga xos ramziylik va didaktik an'anlarni uchratish mumkin. Asarning boshlanishida Ekzyuperi "*men bu asarni katta yoshdagi odam uchun bag 'ishlaganimga bolalardan kechirim so 'rayman*" - deydi. Demak, biz bu asarni oddiy sarguzasht yoki ertak sifatida qabul qilmasligimiz lozim ekan. Keling, endi bizning e'tiborimizni tortgan ayrim o'rnlarga murojaat qilsak.

Muallif ushbu asarni hikoya qilish yo'sinida yoritgan bo'lib, bir qarashda asar XX asr adabiyotimiz durdonalari hisoblangan G'ofur G'ulomning "Shumbola", Oybekning "Bolalik qissalari", Abdulla Qahhorning "O'tmishdan ertaklar" yoki Xudoyberdi To'xtaboyevning asarlarini yodga soladi. Ammo, asar butunlay boshqacha xarakterga ega. Undagi voqealar ertaknamo, lekin asarni yozishdan muallifning asosiy ijodiy niyati butkul o'zgacha bo'lган. Ustozimiz Dilmurod Quronov "Adabiyotshunoslik lug'ati" kitoblarida ijodiy niyatga, san'atkorning o'y-fikrlari, bahosi, badiiy konsepsiyasini badiiy obrazlar tizimi vositasda moddiylashtirish jarayonidir, - deb ta'riflaydi. Shunday ekan, biz badiiy asarni mutaxassis sifatida tahlil qilar ekanmiz, unda mavjud bo'lган bosh g'oya va yozuvchining asosiy maqsadini aks ettiruvchi jumلالарни, butun asar mazmuniga teng fikrlarni izlaymiz. Fikrimizning dalili sifatida asarda beqiyos mazmun kasb etgan quydagi purma'no fikrni keltirmoqchimiz:

"Eng asosiy narsani ko 'z ilg 'amaydi, u siyratda, botinda pinhon..."

Aynan mana shu fikrlar zamirida butun asar mazmuni ochib berilgan deya olamiz. Chunki asarni sinchkovlik bilan o'qimagan kitobxon uni bir ko'rishda anglamaydi, asosiy g'oya va qarashlar uning botinida pinhondir.

Asarda turli xil ramziy obrazlar mayjud bo'lib, ulardan biri tulki obrazi hisoblanadi. Ustoz Ulug'bek Hamdam, "Muhabbatning eng go'zal qo'shig'i" maqolasida uni donishmandlik ramzi sifatida ta'riflaydi [2.b.17]. Agar biz asarni ijodiy metod asosida tahlil qiladigan bo'lsak, bu usul asardagi o'quvchiga noma'lum bo'lган qirralarni ochish, voqeylek hamda ijodkorning maqsadini yanada kengroq tushunishga, anglashga yordam beradi. Misol uchun, asarda tulkinining maslahati bilan shahzoda o'z sayyorasiga ravona bo'lishi, o'zida bor bo'lган narsani qadrlashni o'rganishi, yoki yonida turgan baxtni uzoqdan izlamasligi kerak ekanligini anglab etishini aytish mumkin. Bu Jaloliddin Rumiyning "Masnaviy ma'naviy"si yoki Paulo Kueloning "Alkimyogar" asarlarini yodga soladi. Fikrlarni jamlaydigan bo'lsak, Radi Fishning "Jaloliddin Rumiy" asaridagi quydagi baytlar mazmuniga teng fikrlar o'rta ga chiqadi:

*Ayo, siz, jon chekib har lahza izlarsiz ilohiyni,
Ani izlashga xojat yo 'q, ilohiy-siz, ilohiy-siz.*

Asardagi yana bir asosiy persanaj ilon bo'lib, adib bejizga ilonni tanlamagan. Ilon asarda Kichkina shahzodaga murojaat qilib, bu dunyo o'tkinchilagini ta'kidlab, sharq didaktik asarlarining etakchi g'oyalaridan biri bo'lган tuproqdan yaralding, tuproqqa qaytsan degan g'oyani ilgari suradi. Mana o'sha so'zlar:

— Kimgaki tegsam, uni asliga —tuproqqa aylantiraman, —dedi u. —Ammo sen yulduzdan tushib kelgansan, yulduzdek poksan..."

Buni o'qir ekanmiz Umar Xayyomning quydagi ajoyib misralar hayolimizga keladi.

*Bozorda bir kulol ko 'rsatib hunar,
Bir parcha xom loyni tepib, pishitar.
Loy ingrab aytadur: "Hoy sekinroq tep,*

Men ham kulol edim sendek, birodar”.

Yoki Ahmad Yassaviyning:

Qul Xoja Ahmad, toat qil, umring, bilmam, necha yil?

Asli, bilsang, obu gil, yana gilga ketaro.

Har bir asarda davr ruhiyati o‘z ifodasini topadi, Kichkina shahzoda ham bundan mustasno emas. Antuan de Sent Ekzyuperi bu asarida nafaqat insonlarga, balki zamonaga, butun boshli tuzumga oyna tutib, I jahon urushi va uning oqibatlari haqida fikr yuritadi. Kichkina shahzoda sayyorasini agar vijdon va iymon deb qabul qilsak, u buni sharqdan topadi. Hikoyada bir turk astronomi Kichkina shahzodaning sayyorasi bo‘lgan B-612 deb nomlangan asteroidni topadi va xalqaro anjumanda bu haqida gapiradi, ammo u turk edi, boshdan-oyoq turkcha kiyengandi, uni hech kim tinglamadi. Turk sultonining buyrug‘iga ko‘ra, u evropacha kiyindi, keyingi konfirensiyada esa uning hamma gapini ma’qullashdi. Mana sizga butun boshli davr qiyofasi...

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, fransuz adibi Antuan de Sent Ekzyuperining “Kichkina shahzoda” asari sharq mumtoz adabiyotidan ilhomlangan holatda yozilgan asar desak aslo yanglishmaymiz. Unda sharq adabiyotiga xos ramziylik mavjud. Ularni tadqiq etish biz yosh mutaxasislar oldidagi asosiy vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Антуан де Сент Экзюперининг “Кичкина шаҳзода”// Янги аср авлоди–Тошкент, 2019
2. Улубек Ҳамдам. Муҳаббатнинг мангу қўшиғи; Руҳни уйғотувчи сўз- Тошкент. Турон. ЗаминЗиё, 2016
3. Дилмурод К. Адабиётшунослик лугати.-Тошкент. Академнашр, 2013
4. Ахмад Яссавий. Ҳикматлар// Ўқитувчи –Тошкент, 1991
5. Filologiya masalalari yosh tadqiqotchilar nigohida respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari- Toshkent. AKTIV PRINT, 2019

A.P.CHEXOVNING "GAROV" HIKOYASIADA SHARQONA ODOB – AXLOQ
MEZONLARI

*Sariqova Hulkaroy Baxtiyorovna
Andijon viloyati Buloqboshi tumani
20-umumiyy o'rta ta'lim maktabi
Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Telefon raqam: 91. 601-61-88*

Annotatsiya: ushbu maqolada rus adabiyotining yirik vakillaridan biri, butun dunyoni o'zining hikoya va asrlari bilan maftun etgan A.P.Chevovning "Garov" hikoyasidagi sharqona odob - axloq mezonlari ilgari surilgan.

Tayanch so'zlar: A.P.Chevov, garov, yosh huquqshunos, bankir, erkinlik, choshgoh, tutqunlik, o'lim jazosi, umrbod qamoq.

Rus adabiyotining eng yirik vakillaridan biri adabiyotshunos va shifokor bo'lgan iste'dodli yozuvchi Anton Pavlovich Chegov nafaqat rus adabiyoti, balki butun dunyo adabiyotiga o'zining hikoya va asarlari bilan ulkan hissa qo'shgan adib hisoblanadi. Uning hikoyalari qisqaligi, real hayotiy voqealarga asoslangani, o'ziga xos badiiy uslubi bilan boshqa ijodkorlardan ajralib turadi. A. P.Chevov oddiy rus odamlarini, sodda voqealarga asoslanib, o'z asarlariga mahorat bilan badiiy bo'yoq beradi.

Jumladan adibning mashhur "Garov" hikoyasi yosh huquqshunosning qatl hukmi bilan qamoq jazosi borasidagi ziddiyatlar asosiga qurilgan. Hikoyada insonning bilim olishi va umrni mazmunli o'tkazishga oid fikrlar ilgari surilgan. A.P.Chevov so'zdan unumli foydalana olgan.

Yosh huquqshunos garov evaziga umrining eng gullagan davrini bankirning chorborg'ida, ya'ni yer to'lasida o'tkazadi. Inson bir kun tutqunlikda saqlansa, qanday holatga tushadi? Yosh huquqshunos bo'lsa, naq 15 yil umrini tutqunlikda o'tkazadi, garchi bu uning o'z xohishi bo'lsa ham, bu garovga inson ozgina o'ylanib, fikr mulohaza qilmog'i lozimdir.

A.P.Chevov ulug' mutafakkir, so'z mulkinining sultoni bo'mish A. Navoiyning "Xazoyin ulmaoniy" asarida keltirilgan inson umrini 4 ga bo'lganidek yozuvchi ham inson umrini 4 qismga bo'ladi. Bankirning bolalik va o'smirlik chog'ini ozod erkinlik quchog'ida o'tkazganini ta'kidlasa, qolgan 1 qismini o'z ixtiyori bilam tutqunlikda o'tkazadi. Yosh huquqshunos nazarimizda barcha kitoblarni, u jug'rofiya bo'ladimi, turli tillarga oid kitoblar bo'ladimi, mantiq va falsafaga oid bo'ladimi, barchasini o'qib o'rganib, o'zicha xulosalar chiqaradi. Bu dunyo qanchalar yolgo'n dunyo ekanligi, barcha narsalar o'tkinchi, bu dunyo yo'lg'on dunyo, haqiqiy dunyo bo'lsa, oxirat ekanligini anglab yetadi. Shu o'rinda ushbu hikoyani o'zbek adabiyotining yirik namoyondalaridan biri bo'lmish Ulug'bek Hamdamning "Muvozanat" asari bilan bevosita bog'lash mumkin. Asar bilan tanishar ekanmiz, butun olam muvozanat qonuni asosida mustahkam turgan bo'lsa, jamiyat ham uning assosini tashkil qilgan insonlar ham, ayni muvozanat tufayli barqarorligini tushunib yetamiz.

"Garov" hikoyasi shiddatkor uslubi jihatidan boshqa hikoyalardan ajralib turadi. Asarni o'qir ekan, kitobxonda shunday taasurot tug'uladi. Adib qo'liga qalam olibdi-yu bir o'tirishda ko'nglidagi borini qog'ozga tushura qolibdi.

"Garov" hikoyasida yosh huquqshunos shunday deydi: "Har holda yashamoq – o'limdan afzalroqdir" degan fikrni isbotlash va garovga qo'yilgan pul uchun o'zini 15yillik hibsga mahkum etgan yosh huquqshunos 40 yoshga yetganida hayot mazmunini o'z qarichi bilan o'chaydi. Ma'lum bir xulosalrغا keladi. Bankir muddat tugaganidan so'ng qanday qilib pulni to'lashni o'ylaydi va qamoqxonadagi yosh huquqshunosni o'ldirmoqchi bo'ladi va tunning allamahal paytida qamoqxonaga yosh huquqshunosni oldiga boradi va stol ustida turgan qog'ozdag'i yozuvga ko'zi tushadi: *Endi kamina o'zimni sizlarning barchangizdan har jihatdan komil va yetuk ekanligimga ishonch hosil qilmoqdaman...* deb yozilgan maktubni ko'zdan kechirib o'qiydi. Dunyoning noz-une'matlarini o'tkinchi sanaydi, faqat mol dunyogina insonni baxtli saodatli qilmasligini anglab yetadi. Shuning uchun puldan ixtiyoriy ravishta voz kechadi va qamoqxonadan qochib ketib garov shartini buzadi. Huquqshunos yozgan maktubni bankir o'qib o'z o'zidan nafratlanadi

Yozuvchining ushbu "Garov" hikoyasi inson umrini erkin hayot, kitobning foydasi, olingan

ilmning hayotga tatbiqi, kamolotning darajasi va boshqa hayotiy masalalar haqida fikrlashga undaydi. Ayni damda,hikoya mazmuni, bankir va huquqshunosning qilmishlariga sharqona odob – axloq mezonlari bilan qaralganda, ikki dunyo saodati degan tushuncha o‘rtaga qalqib chiqadi. Bir qarashda mahbus o‘z –o‘zini tarbiyalagan, komillikka erishgan va ruhan tozalangan inson sifatida ko‘rinadi. Biroq inson zoti bu dunyoni deb u dunyoni esdan chiqarmasligi hamda u dunyoni deb bu dunyodan kechmasligi lozimdir. Axir inson bu dunyoga bir marta keladi. Hikoya shunday muhim hayotiy masalada ham ogohlilikka chorlaydi .Umr yelga sovurilmasligi kerak. Shu ma’noda hikoya noo‘rin bahs-munozaraning oqibati, xususan, garov ikki inson taqdirining boshqa o‘zanga solganligi haqida saboq beradi.

Foydalaniman adabiyotlar ro‘yxati:

1. A.P.Chexovning “Garov ” hikoyasi
2. B. To‘xliyev, B.Karimov, K.Usmonova . 11- sinf uchun adabiyot darslik majmuasi .
3. Ommoviy axborot vositalari, internet ma’lumotlari.

ҲЕССЕ ИЖОДИДА МАЪНАВИЙ ЮКСАЛИШ ОМИЛЛАРИ

*Адиба Довудовна Маъдиева
Ўқитувчи Немис тили назарияси ва амалиёти кафедраси
Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети
Тошкент, Ўзбекистон*

Аннотация. Мақолада муаллиф буюк намис адиби, халқаро Нобель мукофоти совриндори Херманн Ҳессе ва унинг асари “Чўл бўриси” нинг моҳияти ва мақсади улуғворлилиги ва ушбу асар ўзгача услубда, яъни санъат ва маданиятнинг уйғунлашуви самараси ўларок маънавий юксалиш ғоялари нақадар теран илгари сурилганлигини ёритади. Адид асар моҳиятини очиб беришда бадиий-тасвирий воситаларни санъаткорона ифодалайдики, бунда адиднинг китобхон олдидаги ижодкорлик масъулияти жиддий эканлиги намоён бўлади.

Калит сўзлар: китоб, китобхон, фалсафа, санъат, муаммо, маънавият, масъулият

“Чўл бўриси”нинг нашрдан чиққанидан сўнг сўз бошида Ҳессе китобхон романни ўзи истагандек идрок этиши учун тушунча беришга ҳаракат қилди. У ўзи тан олиб, айтганидек, асар эллик ёшлилар ва уларнинг муаммолари ҳакида, китоб асосан ёшлар қўлига тушмоқда, албатта, у маълум бир таассурот қолдиради, аммо ёшлар унинг ярминигина тушунадилар. Бу ёш китобхонларнинг кўпчилиги асарда ўз аксларини, муаммолари ва ҳатто ўз эҳтиёжларини кўрадилар. Улар асарнинг бош қаҳрамони Ҳарри Ҳаллернинг бошидан кечирғанларини кузата туриб, афсуски, улар, улкан ва бардошли дунёни кўрмайдилар, улар китобнинг асл мақсади инсоннинг ҳар қандай ҳолатда ҳам умидсизликка берилиши эмас, балки уларнинг қалбига ишонч уйғотадиган санъат ва унинг умрбоқилиги тўғрисида баён этилаётганлигини ҳам ҳис қилмайдилар. (4, 6)

Ҳессе ўлим ҳакида кўп ёзади. Назмда ҳам, насрда ҳам ўз жонига қасд қилишга мойиллигини ҳис қиласди. Унинг таърифича, ўлим кўз олдимизга ҳаммаси бошланадиган ва сўзсиз равишда тугайдиган абадий она каби энг яқин дўст тимсоли сифатида гавдаланади, Ўлим азоб-уқубатлардан халос этади, лекин шу вақтнинг ўзидаёқ яқинларимиз ва дўстларимиздан айро этади. Ҳессе ҳис этадики, ўлим-табиий, айни вақтидан эрта ёки ўз хоҳиши билан амалга ошириш қўркоқлик ва масъулиятсизлик белгисидир. Шунинг учун у миллионлаб оиласаларнинг ёстигини қуриладиган ва маданиятни йўқ қиласиган урушга қарши эди. Юрагида одамгарчиллик, меҳр-муҳаббат ҳисси мавжуд бўлган Ҳессе урушнинг инсониятга нима олиб келишига ҳеч тушунолмасди. У бундай таҳқириларни мактубларида, эссе, шеъриятида ва ниҳоят “Демиан” романида урушни қоралади. Бу асарларида яратган қаҳрамон ва воқеъликлари замирада бутун дунёни тинчлик ва ахилликка чорлаш ғоялари ётади.

Маданий ва умуминсоний қадрияларни асраш масъулиятини ҳис этган адид баркамол ва юксак маданиятли шахс тарбия қилишда ўзини мажбур этган. Бу ҳиссиёт уни турли таъсирлар орқали ички руҳий оғриқлар ва турли ташвишга тушишига сабаб бўлган. Айнан шу тарздаги жараён инсоннинг ички дунёси қийнокка дучор бўлган қалб кечинмалари, ўз шахсиятига жиддий эътибор Ҳессенинг “Чўл бўриси” асарида содир бўлади. Унда ўз шахсиятига дикқатини қаратган, ботиний дунёси азобда қолган қалб кечинмалари санъаткорона ифодаланган. Бу романда Ҳессе, ҳеч қачон бўлмаганидек, ўзининг субъектив, ўз атроф муҳитига бўлган ҳиссий муносабатларини баён этади. Романи аслида муаллиф фаолиятидаги адабий йўналишининг бироз қолипдан ташқари бўлганлигининг намунаси, деб ҳисоблаш мумкин. Адид роман бошида одамда ҳайвон тимсолини ўзига мужассам қилган ва хаёлан юксак идеалликка интилишдан ҳамда ошкора реалистик образлар билан хаёлий сухбатлардан илҳомланган. Ўтган асрнинг 60 йилларида Европанинг исёнкор ёшлари айниқса, ишқий муносабатларга, хурсандчилик қилиш, айшу ишрат қилишга, хуллас, батамом эркинликка даъват қилаётганлари Ҳессени чинакамига ташвишга солди. Бундай талқин адиднинг ижодига таъсир қилишини, ўз асарида тасвиrlанишини ўзи ҳам кутмаган. Лекин маънавий-руҳий кечинмаларини қофозга тушириш унинг учун муолажа эди. Қўлидаги қалам ва қоғз унинг оғриқларини аритарди гўё.

Шунинг учун Ҳессе китобда ғам қайгу, муҳтоҷлик ҳиссидаги ички кечинмалар тасвиrlансада, ҳеч қачон умидсизликка етакламайди. У ишончга йўғрилган китоб, дея таъкидлайди. Адид китобхонлар асарни тўғри талқин қилишларини истайди, чунончи, “Чўл бўриси” асарида оғриқлар ва инқирозлар ҳакида ҳикоя қилса-да, ўлим ёки қоқилишга олиб келмаслигини, аксинча, у муолажа ва шифо топишларига туртки беради. Жумладан,

бунга мисол тариқасида Ҳессенинг фикрларидан ушбу роман нашр этилганидан сўнг китобхонларга асарни қай тариқа ўқишни тушунтиришга ҳаракат қилмаганлигини, лекин уларнинг қандай кутиб олишларидан ҳаяжонланганини кўришимиз мумкин.

Ўз асарларида тинчликни асраш, маданиятни қадрлаш масъулияти борасидаги муаммоларни кўтаргач, адаб рассомчилик масъулияти муаммоларига ҳам тўхталмай туролмайди. Адабиётшунос А.Г. Березин фикрича, Ҳессе инсонлар олдидағи жавобгарлик масалаларини юзага чиқариб, “ нафақат одатий, балки Ницше фалсафаси билан ҳам баҳс мунозарага киришади. Унинг ижоди бошқаларга ҳеч қандай жавобгарлик ҳиссини юкламаслиги керак, деб ҳисоблайди.(1, 137)

Ҳессенинг масъулияти аввало сюрреалистик, яъни бадиий санъат асари яратишда ақл идрок ва тажриба ролини инкор қиласидан йўсингдаги эркин ижодкорликка асос солганидан завқланганида юзага чиқди. Оддийгина воқеъликларни ҳикоя қилишдан йироқ бўлди ва куйидаги фикрини билдириди: “...йиллар давомида ҳамнафас бўлган ижодимнинг масъулияти ва онгли тушунчаси акс этган жиддий ўйланган ғояларим бугунги кундаги бир хил қолипдаги жавобгарлиги йўқ асар каби яратишга имкон бермади”. Бу фикр, албатта, яратувчининг нафис ҳиссиётга эгалигидан, қолаверса, ўз муҳлислари олдидағи масъулиятни юрақдан ҳис қилганинидан дарак беради.(1, 137-138)

Адаб ушбу жиддий асарларида қайта- қайта битта ва бир хил ғояни кўтаради, яъни зиёлиларнинг фаол ҳаракат кучи сифатида нафақат маданиятни асраш, қадрлаш йўлида, балки янги урушларнинг пайдо бўлишига тўсқинлик қилиш, энг аввало, миллатнинг маънавий юксалиши, гуллаб яшнаши йўлида фаол ҳисса қўшишлари масалалари унинг асосий муаммоси ҳисобланган.

Ҳессе, айниқса, соф адабий немис тили имкониятларини мужассам ҳолда сақлаган ва уни ривожланишига ҳисса қўшган асарлар муаллифлари Гёте, Шиллер, Новалис ва Айхендорфлар каби бутун диққатини ўз ижодининг тилига қаратди. “Фожеали...” ҳикоясида замонавий тилнинг ёзма шакли унга гўёки тилдан жозибадор, ноёб, бой ва мукаммал хислатлари ғойиб бўлган “баджаҳл ва аламзода камбағаллар тили”га айланиб қолгандек туюлади.(2,18) Ҳессе “ўтмиш тили нафис ва мукаммал даражада такомиллашган йигирма ўттиз йиллар аввал кўпгина буюк адилар қўллаган тил йўқ бўлди.” дея таъкидлайди.(1, 21)

Ҳикоя қаҳрамони ёзувчи Йоҳаннес ушбу тилни мукаммал эгаллаган, газета муҳаррири назарида ҳеч нарсани ўзгартира олмайдиган тарихни қайташга кодир бўлмаган “аста секин йўқлик қаърига ғарқ бўлаётган дунё вакили” каби кўринди. У қарияга бироз дам олиш тақлифини беради, аммо Йоҳаннес учун бу ўлим билан баробар эди, чунки аллақачон ўзини “тил маъбадининг хизматкори” деб билган ва ўз хавф-хатари бўлган тилнинг камчиликларини тузатиш ва “аҳмоқона қурилган жумлалар”ни қайта тузиш билан шуғулланган.(2, 25) Нотўғри тузилган бўғин ёки ноўрин қўйилган вергуллар сабаб ўзининг хослиги ва маъносидан маҳрум бегуноҳ сўзлар масхара бўлаётгандек туюларди. Ҳессе ҳар бир ёзган сўзи, ҳар бир ҳарф ва вергулларигача, барчасини ҳисоблайди, акс ҳолда ўзи айтганидек, иборалар таронаси ва ритми, мусиқаси сехри ва илоҳийлигига путур етади.(2, 433)

Хулоса қилиб айтганда, Ҳессе ўз асарлари билан бизга билим ва донишлик манбаи, гўзаллик ва илоҳийётга чанқоқликни ва китобга меҳр муҳаббат уйғотди, китобга хурмат ва эҳтиром билан муносабатда бўлишга чакиради. Ҳатто унинг ботиний дунёқарashi ҳам бизни ҳақиқатларга тик боқишимизга туртки беради. Унинг қаҳрамонлари билан беихтиёр ҳаётнинг маъносини излашни, ҳақиқатни ҳар доим ёқлашни, атрофимиздаги оламга ақл идрок билан қарашни, эзгулик ва тубанликни фарқлашни, турли муаммоларга ечим топишни ўрганамиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Березина А.Г. Проблема ответственности в творчестве Германа Гессе. Филологический сбонник. – Ленинград: Ленингр.ун-т. – 1969
2. Гессе Г. Собрание сочинений. В 8 т. Т.7: Рассказы. Письма /Пер.с нем.- М.: АСТ, «Литера», Харьков «Фолио»
3. Михайлов А.В. Мир Германа Гессе // Литературное обозрение. – 1986. - № 5.
4. Hesse Hermann. Der Steppenwolf und unbekannte Texte aus dem Umkreis des Steppenwolf. Zusammengestellt und mit einem Essay von Volker Michels. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1972,
5. www.hesse.de

ҒАЛЫМ СЕЙТНАЗАРОВ ГҮРРИНЛЕРИНИҢ ИЗЕРТЛЕНИЙІ

Бекбергенова Абадан Утеповна
ӨЗРИАҚҚБ Қарақалпақ гуманитар илимлери илим-изертлеў
институтының киши илимий хызметкери
Телефон: +998(97) 787 05 72
bekbergenova_abadan@mail.ru

Аннотация: Макалада белгили илимпазлар М.Нурмухамедов, С.Ахметов, С.Баҳадыровалар тәрепинен илимий анализге тартылған жазыўшы F.Сейтназаровтың гүрриндериниң турмыстағы тутқан орны ҳәм оның әжмийети ҳақында сөз жүритиледи.

Калит сүзлар: проза, гүрриң, жанр, сюжет, характер, идея, очерк, эпизод.

1960-жыллары қарақалпақ прозасының гүрриң жанрының рауажланыўына үлкен үлес қосқан жазыўшылардың бири Ғалым Сейтназаров болып есапланады. Жазыўшының гүрриндері ҳәм очерклери оның «Қызыл құм новелласы» деген топламында 1962-жылы жәрияланды. Академик М.Нурмухамедов «Ғалым Сейтназаровтың гүрриндері» деген мақаласында[1, 100-103] жазыўшының гүрриндерине әдебий сын пикирлерин билдирип өткен еди. Илимпаз жазыўшының жоқарыда көрсетилген топламдағы «Мениң сүйиклим» деген гүрринде сүйиўшилик ҳәм садықлық темасы күтә өткір түрде ортаға қойылғанын, жас тракторшының атынан гүрриң етилген, бул жигит Ақгүриш деген қыз бенен ушырасқанын, буннан кейин қызы Нөкиске оқыўға кетип, бирақ үйине совхозға басқа жигит пенен қайтып келийи, гүрриндеги образлы сүүретлеўлер, психологиялық пайтлар аз, бирақ тез, экспресс сюжет ҳәм өткір тема, ҳәзирги заман қаҳарманлары ҳәм қыздың ушқалақ женел минез – құлқын кем сөзли қарадаў оқыўшының дыққатын өзине аўдарады – деп пикирин жуўмақлады. Жазыўшының «Ышқыпаз» деген гүрринде усы темада жазылғанын, гүрринин үш беттен ибарат екенлигин, соған қарамастан онда көп нәрселер айтылғанын, барлығы есте сақланып қалатуғынын, ондағы ҳәмме нәрсе табийғыйлышын, бирақ турмыстың бир кишине бир бөлшеги болған картина көз алдында елеслейтуғынын, ал үйинен алысқа кетип «қызырыўды» көксеп жылмақайланып күлип турған Байжанды қасында тап өзи турғандай болып сезилетуғынын, автордың оқыўшыға ўақыяны жыллы сөз бенен баянлап, пикирлерин ашық айтыўы қыскаша сюжет екенлигин, баян етилип отырған қубылыс тууралы ойландырыў, ўақыяны оқыўшының баҳа бериүине жиберип қойыў бул гүрриң ушын характерли қәсийет екенлигин айтып өтеди. Соның менен бирге, проф. С.Баҳадырова «Шеберліктин сырларына» деген мақаласында [2, 125] «Ышқыпаз» гүрриндиндеги характер жасаўдағы шеберлигине итибар қарата отырып, «Жазыўшының жетискенлиги қаҳарманның исте, ҳәрекетте көрсетеди, усыннан автордың ғөзлеген мақсетиндеги қаҳарман характери жасалған – деген пикирди айтып өтеди. Сондай-ақ, әдебиятшы алым М.Нурмухамедов жазыўшының мухабbat темасында 1961-жылы жазылған «Сен қайтып келесен Гулжан» гүрринде жазыўшының семья проблемасын көтергенин, бир семьяның бузылыў тарийхын баянлағанын айтып өтеди. Илимпаз гүрриндеги токарь жигит Сабырдың өз семьясының аўхалы ҳақындағы ашық, исенимли әңгимеси оқыўшыны өзине тартатуғынын, автор гүрринде ҳеш нәрсеге шақырмайтуғынын, бирақ ески реакцияшыл көз қарастағылардың бузакылық ҳәрекети исенимли түрде көрсетилгенин, жазыўшы ҳәзирги заманың семья қатнасықтарын шеберлік пенен жақлағанын, гүрринде ўақыя кеүилсизлик жағдай менен аяқланса да, бирақ Гулжанның өзин өзи женеп, өз анасының тәсирин женеп өзинин сүйип қосылған күйеўине қайтып келетуғынына исеним билдиреди. Бул гүрринге критик С.Абдуллаевта «Қызылқұм новелласы» топламына жазылған рецензиясында «Сен қайтып келесен Гулжан» («Совет Қарақалпақстаны», 1963-жыл, 14 апрель) өз пикирин айтып өтеди. Сондай-ақ, әдебиятшы М.Нурмухамедов жазыўшының ең жақсы гүрриндериниң бири «Қызылқұм новелласы» гүрриңи екенин айтып өтиў менен бирге гүрринин әки бөлімнен туратуғынлығын ҳәм бунда әки гүрриң бар екенин, өткендеги ҳәм ҳәзирги турмысты салыстырыў усылы булар жана усыл емес екенин, бирақ сүүретленип атырған эпизод шөлистанлықтағы әки өмирди салыстырыў қарақалпақ прозасындағы жаңа тема екенлигин, жазыўшының жолаўшылардың шөлден қыйналыўын, қысқа, бирақ мийримсиз саўашты ҳәм әсиресе тилсиз шөлде Сапардың азап шегип өлиүин күтә жақсылап

көрсөткенлигин, гүрринде арнаўлы жар салыўлардың, дәбдебе сөзлердин жоқлығы, сүйретленип отырған ўақыялардың тәбиййилығы ҳәм көркемлик жағынан исенимлилиги оқыўшыны гүррининде идеясына исенийге мәжбүрлелітүгін – бул жазыўшының жетискенлиги деп есаптайтын. Ал, «Ұлken орынға» гүррининде төрт беттен ибарат болыўына қрамастан акуталь темаға қурылғанын, ұлкен орынға көтерилгеннен соң бул жоқары орын дүньяда барлық нәрседен абыз деп санап өзиниң интеллектлик ҳәм мәдений раўажланыўын умытып кететуғын адамлардың бири көз алдымында толық елеслеп туратуғынын айтқан. Жазыўшының «Жулдызлар» деген гүррининде аўылдың электрлестирилийн образлы сүйретленгенин, ўақыялар исенимли берилгенлигин, сондай-ақ, анонимщик жалахордың автобиографиясына арналған «Аразбектин тәўбесі» атлы сатиralық гүрринин өзине тән өзгешеликке иие екенлигин айттып өтеди ҳәм жақсы гүрриндер қатарына киргизеди. Жазыўшының майда темаға арналып жазылған «Жаңабай», «Ким аўырады», «Жүрек буйырады» деген гүрриндері онша исенимсиз шыкканын атап өтеди. Критик С.Ахметов тәрепинен F.Сейтназаровтың «Бизиң аўыл» деген гүрриңи «Қарақалпақ прозасында бүгинги күнниң қаҳарманы» деген мақаласында [3] жоқары баҳаланады. Жазыўшының «Ышқыпаз» деген гүрринин кишикене болыўына қрамастан онда көп нәрселер айтылғаны, барлығы есте сақланып қалатуғыны, ондағы ҳәмме нәрсе тәбийғыйлышы, бирақ турмыстың бир кишикене бир бөлшеги болған картина көз алдында елеслейтуғыны, ондағы Байжан образын жазыўшы тәрепинен шебер, жанлы, берилгени илимпаз тәрепинен дұрыс айттылған. «Сен қайтып келесең Гулжан» гүррининде жазыўшының семья проблемасын көтергенин, гүрриндеги ўақыялар, Сабыр, Гулжан, оның анасының образлары жақсы, исенимли шебер берилгенин, әсиресе, гүррин жаман аяқлансада, жақсылықтан үмит етийге болатуғын қатарлары жазыўшы тәрепинен шебер берилгенин илимпаз дұрыс баҳалаган. Ҳәзирги дәүир көз қарасынан да бул гүррин шын турмыстан алынған қаҳарманлардың ишки сезимлери, ҳәрекетлери арқалы оқыўшыда келешекте баҳытқа умтылып исенимди күшеттеди. Илимпаз «Қызылқұм новелласы» гүрринин табыслы шыкканын айта отырып, әсиресе ондағы Сапардың азап шегип өлийн күтә жақсылап көрсөткенлигин, гүрринде арнаўлы жар салыўлардың, дәбдебе сөзлердин жоқлығы, сүйретленип отырған ўақыялардың тәбиййилығы ҳәм көркемлик жағынан исенимлилиги оқыўшыны гүррининде идеясына исенийге мәжбүрлелітүгін – бул жазыўшының шеберлигинен ибарат деп дұрыс айттып өтеди. Ал, «Ұлken орынға» гүррининде акуталь темаға қурылғанын, жоқары орын дүньяда барлық нәрседен абыз деп санап өзиниң интеллектлик ҳәм мәдений раўажланыўын умытып кететуғын адамлардың бири көз алдымында толық елеслеп туратуғынын айтқан. Алым бул пикирлери арқалы гүррининде образлы сүйретлеўлер, ўақыялар исенимли берилгенлигин, ал, «Аразбектин тәўбесі» атлы сатиralық гүрринин өзине тән өзгешеликке иие екенлигин айттып өтеди. Жазыўшының майда темаға арналып жазылған «Жаңабай», «Ким аўырады», «Жүрек буйырады» деген гүрриндері онша исенимсиз шыкканын дұрыс атап өткен.

Пайдаланған әдебияттар

1. Нурмухамедов М. // «Әмиүдәръя» журналы, №9. – 1965.
2. Баҳадырова С. // «Әмиүдәръя» журналы, №11. – 1971.
3. Баҳадырова С. // «Әмиүдәръя» журналы, №6. – 1964.

20-ЙИЛЛАРДАГИ ИЖТИМОИЙ ҲАЁТ МАНЗАРАЛАРИ

Матқурбонова Дилфуза
Учтепа тумани 238-мактабнинг
она тили ва адабиёт фани ўқитувчиси тел.: 97-443-26-09

Аннотация: Ушбу мақолада 20-йиллардаги ижтимоий ҳаёт манзаралари акс эттирилган. Айниқса, Чўлпон ҳикояларидағи ижтимоий ҳаёт таҳлилга тортилган. Адибнинг "Курбони жаҳолат", "Дўхтир Муҳаммадёр" каби ҳикоялари қаҳрамонлари мисолида бутун ҳалқнинг жаҳолат исканжасида қолган аҳволи ёритилган. Шу билан бирга жаҳолат ботқоғидан чиқишнинг ягона йўли бу – илм ва маърифатни эгаллаш эканлиги айтиб ўтилган.

Калит сўзлар: 20-йиллардаги ижтимоий ҳаёт, Чўлпон, "Курбони жаҳолат", "Дўхтир Муҳаммадёр" ҳикоялари, илм ва маърифат.

XX аср бошидаги Туркистон ва унинг ижтимоий, сиёсий, маданий ҳаётини Чўлпон ўз асарларида, ҳикояларида ҳаққоний акс эттиради. Туркистон ҳалқларининг XX асрдаги ҳаёти тўғрисида тасаввур ҳосил қилиш учун Беҳбудийнинг "Падаркуш" пъесаси, Фитратнинг "Мунозара", Чўлпоннинг "Курбони жаҳолат", "Дўхтир Муҳаммадёр" ҳикоялари ва бошқа ўнлаб жадид адабиёти намуналарини ўқишининг ўзи кифоядир. Чунончи, Европа ва Туркистоннинг ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий ҳаётини тасвирашга бағишлиланган шеърлардан бирида Тавалло бундай ёзади:

*Европа аҳли, сиз қулоқ солингиз,
Биз ҳунарлар ёзиб тонуштирамиз
Келтиринг замбурак, қурол неча хил,
Бизни сопқон ила отуштирамиз.
Афтамобил, аробангиз қайда,
Хўқанд ароба билан чопуштирамиз.
Биз билурмиз, сиз тўғри сўзни қули,
Лек биз ёлғонлар қотиштирамиз.
Дўстни душман эдуб, солиб иғво,
Гап тошиб ўртага, чоқуштирамиз.
Қўлда бидъат маромномаси бор,
Ким яқин келса, биз ёпушиширамиз...¹*

Бу сатрларни ўқир экансиз, аср бошидаги Туркистон ҳалқлари ҳаёти, маънавий-маданий қарашлари кўз олдингизда гавдаланади. Ушбу шеърнинг таг замирида аслида шоирнинг дард-ҳасратлари енгил бир истеҳзо самараси ўлароқ юзага келади. Шоир гўёки инсонлар маънавиятида учраши мумкин бўлган қусурлардан уларни огоҳ этмоққа талпинаётган бир қалқон каби ёниқ сатрлар орқали ўз ҳалқига мурожаат этади.

Атоқли адабиётшунос олим Наим Каримов таъкидлаганидек: "Ҳажв, сатира шу даврда Тавалло сингари шоирлар қўлида шундай удратли қурол вазифасини адо этдики, улар бу қурол билан қолоқлик ва жоҳолатга қарши кураш майдонига отилиб чиқдилар"².

Чўлпон 20-йиллардаги ижтимоий ҳаёт манзараларини "Курбони жаҳолат" ҳикоясида тасвир этади. Ҳикояда ўғрилик қилмасада, ўғри деган тамға босилиб, тухматга чидай олмай ўз жонига қасд қилган Эшмурод орқали ҳалқимизда рўй бераётган қолоқлик унсурлари, билимсизликдан келиб чиқаётган ҳар қандай қабих ишларнинг вужудга келишини рўй-рост кўрсатиб беради. Аслида Эшмурод илм олишни, маърифатли бўлишни истаган эди. У доим газеталар ўқир, ундаги маъно ва мазмунни чақишига ҳаракат қиласр эди. Ҳатто ўртоғи Мўминжон билан бўлган сұхбатидан ҳам англаш мумкин: " – Оғайни, мен шу ҳолда яшайверсам ҳайвондан фарқим бўлмас. Энди отамдан бир иш қилуб рухсат олуб Русия мактабларининг бирига кириб ўқимоқчирирман. Сиз нима дейсиз?"³ ушбу сатрлар орқали адаб Эшмурод тилидан гўёки унинг сұхбатдошига эмас, мустамлака зулмидан эзилган жафокаш юрган фарзандларига мурожаат қилаётгандек акс этади... Ўртоғига савол

¹ Наим Каримов. XX аср адабиёти манзаралари. Тошкент, "О'ZBEKISTON" 2008 й.89-90-бетлар.

² Наим Каримов. XX аср адабиёти манзаралари. Тошкент, "О'ZBEKISTON" 2008 й. 90-бет.

³ Чўлпон. Асарлар. 4 жилдлик Ж. П/ Чўлпон – Қайта нашр; - Тошкент: Akademnashr, 2016. 298-бет.

билин мурожаат қилган Эшмурод тайинли жавоб ололмайди, қайтанга Мўминжон уни илм олиш фикридан қайтармоқчи бўлади. Бироз вақтдан сўнг соат ўғирлангани маълум бўлади. Отаси Эшмуродни уриб ташлайди. Олдин ҳеч калтак емаган Эшмурод бу ҳолдан жуда хафа бўлади ва касал бўлиб ётиб қолади. Шу ҳолатида ҳам жаҳолат ва нодонликнинг уяси бўлган ҳовлисидан қочиб, бошқа бир шаҳарга бориб ўқишни ўйлайди. Отасининг раяйига қараб яшаса, илмсизлик оқибатида хайвонга ўхшаб қолишини билса ҳам сабр қиласи ва кўнглидаги ғуборларни тарқатиш учун ҳам газета ўқийди. Газетанинг қаерига қарамасин, унда туркистонли бечораларни илмсиз ва ҳунарсиз ҳолда машшатга муккасидан кетганлари баён этилган лавҳалардан таассуфлар чекади.

Эшмуроднинг диққатини мингбошининг овози тортди. Кейин у мингбошига газета ўқиб берадётганда қўшнисининг бесоқол боласи Эшмуродни чақириб қолади. Мингбоши унга чой олиб келишга кетган пайтида бесоқол мингбошининг қозикда осилиб турган олтин сатини ўғирлайди. Эшмурод газета ўқиши билан овора бўлиб буни пайқамайди. Мингбоши уйидан чиққанидан кейин ундан рухсат олиб ўз уйига кетади. Орадан бир-икки кун ўтгач, уйида ота-онаси йўқ пайтида Эшмуроднинг уйига миршаблар бостириб киради ва уни “соат ўғриси” деб айблаб, қамамоқчилигини айтади. Бу вазиятдан хафаланган Эшмурод ўз жонига қасд қиласи ва жаҳолатга қурбон бўлади.

Чўлпон ўша даврнинг аянчли ахволини яна бир асари “Дўхтир Муҳаммадёр” хикоясида аниқроқ ва янада ҳаққонийроқ тасвиirlab: Адид билетини йўқотган, станциясини билмасдан бошқа жойга билет олиб қўйиб, сарсон бўлиб, хор бўлиб юрган мусулмон тимсолида эскилиқ сарқитлари бўлган саводсизликни, ночорликни яққол очиб беради. “Дўхтир Муҳаммадёр” хикоясида яна шу нарсага урғу берилганки, унда Русия кишисининг болаларини давлат мактабларида ўқитиши, ўзбеклар тўй-маъракасидан, бўлар-бўлмас урфодатларидан бошқа нарсани ўйламасдан, ташвишсиз, илму маърифат нима эканини билмасдан хаёт кечирганини тасаввур қилишга, аччиқ ҳақиқатни алам илиа тан олишга мажбур бўласан киши.

Эҳтимол, шу поезд тимсолида минглаган ўз юртидан олисда, Беламор каналидан Калимагача чўзилган азобгоҳларда ишлашга маҳкум этилган мусулмонларни тасвиirlagin, мажбуран ишлашга маҳкум этилган халқни она юртидан айириш, айниқса, аҳоли зиёли қатламини қулоқ қилиш сиёсатини Чўлпоннинг ғазаб ила қайнаган қалами аямай фош қилиб ташлайди. Адид саводсизлик, маърифатсизлик дейилмиш эскилиқ сарқитлари билан ҳеч келиша олмайди.

Ўз фарзандларини ўқитмай, зиёли қилмасдан бор пулларини тўй-маъракага сарфлаб, кейин ўзи оч қолгани Чўлпонни кўп ўйлантиргани ажаб эмас. Асардаги Муҳаммадиёр тилидан айтилган: “Эй ватандошларим! Қачонғача бу ғафлат? Нимага бунча хушёқмассизлар? Ахир сизлар ҳам одам-ку! Одамлардек ҳаракат қилингизлар! Кўз олдингизга келуб турған илм ва маърифат мевасидан фойдаланмасдан нимага оғизларингизни очуб қараб турасизлар? Нимага бу ишларга киришмайсизлар? Уйқудан кўз очинглар. Уринунглар! Илм, маърифат ва ҳунар изланглар! Вақт етди, балки ўтди! – дер эди.” –жумласидан ҳам аниқки, Чўлпон халқнинг жаҳолатга ботганидан, ғафлатда қолганидан куюниб, ватандошларига мурожаат қиласи. Ҳар бир инсон ғафлат уйқусидан уйғониб, илм ва маърифат эгаси бўлишини, ҳунар эгаллаши учун жон жаҳди билан киришишга вақт етганлигини айтиб ўтади. Асардаги Муҳаммадиёр илм олиб келиб, ўз юртидаги камбағалларга ёрдам беради, “Жамияти хайрия” ташкил қиласи ва ўзи бу жамиятга кўп ҳисса қўшади. Қўлидан келганча олган билимидан фойдаланиб, барчага яхшилик қилиб бойлардан пул олиб, камбағалларни текин даволайди.

Умуман олганда, ушбу асарда жаҳолат гирдобида қолган халқни илм ва маърифат сари етаклаш, уларнинг онги ва савиясини ошириш, ҳукуқий саводхонлигини ҳам ҳар томонлама ривожлантиришни ният қилиб, бу мақсад йўлида ҳар қандай қийинчиликни енга олган халқ фарзанди гавдаланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Наим Каримов. XX аср адабиёти манзаралари. БИРИНЧИ КИТОБ. Тошкент, “O’ZBEKİSTON” 2008 й.
2. Чўлпон. Асалар. 4 жилдлик Ж. II/ Чўлпон – Қайта нашр; - Тошкент: Akademnashr, 2016. -376 б.

BIR TUYUQ TALQINI

*Nodira Barotova
Toshkent shahridagi 290-maktabning
oliy toifali o'qituvchisi.
O'rta maxsus, kasb- hunar ta'lifi a'lochisi*

Annotatsiya. Mumtoz adabiyotimizning yuksak namunalari hisoblangan tuyuqlar va ularda ona tilimizning lisoniy imkoniyatlarining tahlili hamda talqini masalasi o'z dolzarbligini aslo yo'qotmaydi. Bu borada Alisher Navoiyning xizmatlari beqiyos. Bir tuyuq talqini misolida mazkur jihatlar baholi qudrat tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tajnis, husni ta'lil, tashbeh, ruboiy, muammo, tyuyq, omonim so'zlar

Tuyuq janrining turkiy adabiyotda yaratilib, shuhrat topishida hazrat Alisher Navoiyning xizmatlari beqiyos. Har bir so'zga zargarona yondashgan ulug' so'z san'atkori Navoiy nafaqat g'azal mulkida, balki ruboiy va tuyuqlar yaratishda ham o'ziga xos maktab yaratgan.

Uning "Xazoyin ul- maoni" devonidan o'rin olgan ko'plab tuyuqlarida shoirning yuksak iste'dodi namunasini kuzatishimiz mumkin. Tuyuq kichik janr bo'lishiga qaramay unda so'zning ma'no qirralari , tilning lisoniy imkoniyatlari keng olib beriladi.

Quyida Alisher Navoiyning ana shunday eng go'zal tuyuqlaridan biri va uning tahlili xususida fikrlashamiz:

*Eshitdim, zulfiq yuzdin kechibdur,
Demakki, kecha kunduzdin kechibdur.
Agar yuz yoshluya rahming kelursa,
Mening yoshim iki yuzdin kechibdur.¹*

Zulf – soch. Zulfning "yuzdan kechmog'i" ikki xil ma'noda qo'llanishi mumkin.

Birinchi ma'no: voz kechmoq, tark aylamoq, ya'ni yuzga tushib turgan sochlarni qirqmoq, kaltalatmoq ma'nosini bo'lsa; ikkinchi ma'no: "suvdan kechmoq", o'tmoq ma'nosini ham ifodalashi mumkin. Ya'ni soching yuzingdan ham o'tib o'sgan, uzaygan, uzunroq bo'lgan kabi ma'nolarni ifodalaydi. Har ikkala holatda ham yuzdagagi sochning qirqilishi, kaltalanishi yoki yuzdan o'tib o'sib ketishi, uzayishi go'zal yor husnini bezashga, uni yanada go'zalroq bo'lishiga xizmat qiladi. Xolbuki, har ikkala holatda ham ,ya'ni yor sochini qirqqanda ham yoki o'stirganda ham baribir bu uning go'zalligiga daxl qila olmaydi. Aksincha, har ikki holatda ham yor husniga hush qo'shadi xolos. Va hayratlanarlisi shundaki, oshiq buni hali o'zi ko'rmagan , balki birovdan eshitgandan ham hayratda. Agar buni o'zi ko'rsa-chi?

Unda qay ahvolga tusharkin?

Ikkinci misrada mazkur holat o'ziga xos tarzda istioraviy talqin qilinadi:

Demakki, kecha kunduzdin kechibdur.

Misradagi "kechaning kundan voz kechishi" yoki "o'tib ketishi" esa kun – yorning yuzi bo'lsa, kechaday tim qora –sochlaridir. Bunda ko'chma ma'nodagi so'zlar qo'llangan va bu holat bevosita "sochning yuzdan kechishi" bilan mantiqiy bog'langan. Bunday beqiyos o'xshatish, sifatlash, qiyoslash orqali go'zal yorjamoli yanada yorqinroq, mukammalroq ta'rifga ega bo'lganligini guvohi bo'lamiz. Mumtoz adabiyotimda tunning yor sochiga , kunning esa yor yuziga o'xshatilishini ko'p kuzatganimiz. Xolbuki, oyning nurini tun qorong'uligi yaqqol ko'rsatganidek, yor yuzining oqligini ham uning tim qora sochlari yanada yorqinroq ko'rsatishi tabiiy.

Tuyuqning oxirgi misralarida esa fikr bundan-da kuchliroq ifodasini topgan, ya'ni husni ta'lil orqali ifodalangan:

*Agar yuz yoshluya rahming kelursa,
Mening yoshim iki yuzdin kechibdur.*

Oshiq o'z yoridan rahm-shafqat so'raydi va yuz yoshga kirganlarga, keksalarga rahming kelar bo'lsa, bilki, mening yoshim ikki yuz yoshdan oshgan, ya'ni menga ikki barobar ko'proq rahm qilgin. Mazkur baytni yana quyidagicha ham talqin etish mumkin; ya'ni agar sen yuz yoshlilar qiladigan bo'lgan, men hali yoshman va shundan afsuslanib ko'z yoshlarim ikkala yuzimdan oqib ketmoqda, to'kilib, kechib ketmoqda. Yoki agar yor ikki yuzidan ko'z

¹ A.Navoiy. Ruboiyalar. G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti. Toshkent. 1968. 98-bet.

yoshlari oqayotgan , yig‘layotganlarga rahm qiladigan bo‘lsa, oshiqning ko‘z yoshlari ikki yuzidan oqayotganini,yig‘layotganini aytadi.

Alisher Navoiy turkiy tilimizdagi birgina “kechibdur”so‘zi orqali bir tuyuqda 3 ta ma’no emas, balki undan ham ko‘p ma’nolarni talqin qilib bermoqda. Zukko o‘quvchi balki biz ilg‘amagan ma’nolarni ham topa olsa ajabmas. Navoiy ona tilimizning boy imkoniyatlaridan unumli foydalana olgan. U har bir so‘zga o‘zi aytganidek, gavhargacha qilinadigan munosabatni qilgan. Shu bois so‘z ham unga o‘z ranglarini butunligicha ko‘rsatgan bolsa ajab emas. Alisher Navoiy turkiy so‘zlarning turli ma’no qirralarini, ko‘chma ma’nolarini, o‘ziga xos nozik jihatlarini mohirona tushungan va ulardan, ayniqsa, tuyuqlarda, omonim so‘zlar bilan tajnis san’ati orqali yuksak darajada she’rlar yaratgan.

Shoirning “Xazoyin ul- maoniy” devonida ham g‘azal, ruboiy, chiston, fard va muammolar qatorida tuyuq janridagi asarlar ham ko‘plab uchraydi va ularning betakror namunalari hali to‘la tahlilini topa olgan deya olamizmi?! Nazarimizda, “navosoz ulusning navobaxshi” yaratgan bu kabi ixcham, kichik janrdagi asarlardan har birini tahlil qilganda, ularda shoirning naqadar teran fikrlari mujassam bo‘lganligining guvohi bo‘lamiz.

Navoiy she’riyati tubsiz, musaffo buloqdir. Undan qancha ko‘p ruhiyat chanqog‘ini bosmoqchi bo‘lsang, yana shuncha chanqoqlik sezasan. Zero, hazrat Navoiyning o‘zlari aytganlaridek:

Ne nazmki – o‘tlug‘ ko‘ngildin chiqordim.¹

Darhaqiqat, o‘tlug‘ ko‘ngildan chiqqan satrlar o‘tlug‘ ko‘ngulga bormog‘iga ishonchim komil.

Foydalaniman adabiyotlar:

1. Abdug‘afurov. A. Qalb qa’ridagi qadriyatlar. – Toshkent: “O‘qituvchi nashri”. 1998 yil.
2. A.Navoiy. Ruboilar. G ’G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti. Toshkent. 1968.

¹ A .Abdug‘afurov. Qalb qa’ridagi qadriyatlar. Toshkent. “O‘qituvchi nashri”. 1998 yil. 9- bet.

ERNEST HEMINGUEY ASARLARIDA BADIY TIL VOSITALARI

*Nigoraxon Sobirova Abduvohidovna,
Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani*

*21-umumiy o'rta ta'lim maktabi
oliy toifali ingliz tili fani o'qituvchisi
Telefon: +998(91)6909820*

*Dildoraxon Turanova Abduvohid qizi,
Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani*

*65-IDUMI 1- toifali ingliz tili fani
o'qituvchisi*

Telefon: +998(90) 5893216

Elektron pochta: akramxon@yahoo.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahon adabiyotining betakror va o'ziga xos uslubida ijod qilgan Amerikalik buyuk yozuvchi E.Hemingueyning asarlarida badiiy til vositalarini qo'llanishini o'rganishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Badiiy til vositalari, parallel konstruksiya, obraz, ichki monolog, aysberg nazariyasi, peyzaj.

Har bir yozuvchi o'z asarida badiiy til vositalarini qo'llashga intiladi. Badiiy til vositalaridan o'z o'rnda foydalanish yozuvchining mahoratiga bog'liq. Zero, Oybek yozganidek:"Yozuvchi xalq tilining boy xazinasidan istaganicha material oladi. Asarning badiiy to'qimasida yuzlarcha maqollar, maxsus ifodalar, turli gaplar, qochirmalar, so'z o'yinlari yarqiraydi. Mana bular tilni qonli, jonli, obrazli, bir til qiladi"!

Badiiy asardagi jonli tasvirlash xis-tuyg'u va kechinmalarini yorqin ifodalash asarning go'zalligi, betakrorligini ko'rsatadi va uni jahon adabiyotining durdonalariga aylantiradi. Aynan badiiy tasvirlar asar qahramonlarining obrazini, ularning ichki dunyosini, o'zaro munosabatini ochib beradi va kitobxonda shu asarga, asar orqali yozuvchi va uning qahramonlariga mehr uyg'otadi.

Ushbu maqolada jahon adabiyotining o'ziga xos va betakror uslubiga ijod qilgan Amerikalik buyuk yozuvchi Ernest Hemingueyning asarlarida badiiy til vositalarini qo'llanilishini o'rganishga harakat qilingan. Ernest Heminguey Folknerdan asar kompozitsiyasining soddaligi, Andersondan esa asar tilining soddaligi bilan birikib ketgan ravnligi bilan ajralib turadi.

Ernest Heminguey qahramonning ichki holatini, uning kayfiyati va g'am-tashvishlarini ichki monolog orqali ifodalashga harakat qilgan. Bu ulug' adibning hikoya, qissa va romanlarida inson hamda xalq harakterining mukammal gavdalantirilganini, ayni paytda nabotot va hatvonot dunyosining hayoti badiiy kashf etilganliginini, ular inson hayoti bilan uzviy tasvirlanganini, tiriklik kushandasini bo'lgan urush la`natlanganini ko'ramiz.

Soddalik Heminguey ijodining ajoyib fazilatlaridan biri. Yozuvchi o'z ijodida ichki monolog, obrazlar, aysberg nazariyasi, parallel konstruksiyalar, peyzaj kabi ko'pgina badiiy til vositalaridan mohirona foydalangan.

E. Heminguey qisqa hikoyalarning ustasi bo'lganligini hikoya hajmi kichik bo'lsada, keng ma'no anglatishidan ko'rishimiz mumkin. Uning uchun hikoyaning syujeti emas, qahramon ichki dunyosining ochilishi muhim.

Heminguey ijodida ko'p qo'llanilgan asosiy ma'no vositalaridan biri kontekst hisoblanadi. Heminguey hikoyalarining qahramonlarini asosan qiziqishlari umumiy, bir guruhsiga mansub bo'lган kishilar tashkil qiladi. Shu sababli ular bir-birini darhol tushunadilar va biz ularning nutqida ko'plab kinoya, sukut saqlash, sha'ma, ma'no anglatmaydigan frazalarga duch kelamiz.

-To'g'risini ayt, senga nima bo'ldi?

-Bilmayman.

-Bilasan.

-Yo'q, bilmayman.

-Aytaqol.

Nik tepalik ortidan mo'ralayotgan oyga qaradi. Zerikarli (Hammasi zerikarli bo'lib qoldi) Heminguey hikoyalarida yagona fraza ham konteksni anglatishi mumkin. "Mister va missis

Eliot" hikoyasining konteksti quyidagi so`zlarda ifodalangan:

Mister va missis Eliot farzandlari bo`lishini juda xohlardi. "Yomg`ir ostidagi mushuk" hikoyasida esa yosh Amerikalik ayol mehmonxonada yomg`irdan deraza ostiga yashiringan mushukni ko`rib qoladi va uni ichkariga olib kirmoqchi bo`ladi.

Lekin u tashqariga chiqquncha mushuk yo`qolib qoladi. Heminguey o`z hikoyalarida mazmunni to`liq ochib bermaydi. U matnnning ko`p ma`noliliginı ochishda kontekst yordamiga tayanadi. Hikoyalarini o`qigach, kitobxonda uning mazmuni haqida savol tug`iladi va bunda, albatta, kontekst yordamga keladi.

E.Heminguey qahramonining harakatlarini nozik va aniq tasvirlash bilan uning ichki dunyosini tashqi namoyon bo`lishini ko`rsatib beradi. Shu sababli yozuvchi qahramonlarining ichki dunyosini muhokama qilishni rad etadi.

"Klimanjaro qorlari" (1936-y) hikoyasida o`lim yoqasidagi yozuvchi tasvirlangan. Ov paytida olingan arzimas jarohat gangrenaga olib keladi. Voqeа tog`da sodir bo`lganligi tufayli bemorni kasalxonaga olib borishi mumkin bo`lgan samalyotdan umid yo`q. bunday holatlarda barcha kishilar o`z vijdoni bilan hisob-kitob qiladi, ko`z o`ngidan zoe o`tkazilgan umr o`tadi.

Yozuvchi Garri amalga oshmagan rejalarini haqida alam bilan o`ylaydi. U gangrenadan vafot etadi. Garrining ruhiy holatini yozuvchi uning o`ylari orqali ifodalangan. E.Heminguey qahramonning ichki holatini, uning kayfiyati va g`am-tashvishlarini ichki monolog orqali ifodalashga harakat qilgan.

Ha, u hech qachon Parij haqida yozmagan. Harqalay unga aziz bo`lgan Parij haqida.²

Yozuvchi ichki monologdan foydalanib qahramonining afsus-nadomatlarini ko`rsatadi. Yozuvchi hikoyada turli timsollardan foydalangan.

Ernest Heminguey o`z qahramonlarining ichki tabiatini namoyon qilish uchun ularni xavfli holatlar, keskin muhitda tasvirlaydi. Yozuvchining keying asarlarida xavf-xatar erkaklarcha mardlik, qat`iylik belgisi sifatida ko`rsatilgan.

Xulosa qilib aytganda, Heminguey asarlari badiiy til vositalariga boy bo`lmasada asarlarining ta`sir kuchi yuqori. Yozuvchining badiiy til vositalaridan o`z o`rnida foydalanganligi uning so`z san`atidan foydalanishday yuqori mahorat egasi bo`lganini ko`rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oybek. Asarlar.9-tom. Toshkent: Adabiyot va san`at nashriyoti. 275-bet
2. Tarjima bizniki

IQTIBOS, QIYOS VA TAXMINLAR

*Tursunov Abdurashid Buriyevich
Termiz davlat universiteti
o'zbek adabiyotshunosligi kafedrasasi o'qituvchisi
Tel: 97. 244-50-10*

Annotatsiya. Ushbu maqolada mashhur pir Zangi otaning qizlari Bibi Oysha hamda Qoraxon o'rtaqidagi muhabbat haqidagi afsona tahlilga tortilgan. Shuningdek, rivoyatlarda nomlari keltirilgan Qoraxon podshoh nomi va xalq dostonlarida ifodalangan Qoraxon podshoh o'rtaqidagi bog'liqlik haqida qiyosiy tarzda fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: rivoyat, afsona, Qoraxon, do'rman, doston.

Mahmud Sattorning "O'zbek udumlari" kitobini o'qir ekanman, quyida keltiriladigan rivoyat diqqat-e'tiborimni o'ziga jalb qildi. Bu rivoyat unchalik uzun emasligini hisobga olib va qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan to'laroq tahlil qilishni osonlashtirishni ko'zlagan holda uni to'laligicha e'tiborlarining havola etaman:

"Men sizlarga eski bir rivoyatni hikoya qilib beray. Naql qilishlaricha, bu bo'lib o'tgan voqeа ekan..."

O'tgan zamonda ko'hna Shosh yaqinida mashhur pir Zangi ota xonardonida go'zal Bibi Oysha kamolga yetgan. U kun sayin oqi oqqa, qizili qizilga ajralib tolin oyday to'lib borgan. Shosh madrasalaridan birida saboq olayotgan Qoraxon ismli o'ktam yigit favqulodda Bibi Oyshani ko'rib, uni jon-dilidan sevib qolgan. Ular pinhona uchrashib turganlar. Qiz ham xon avlodni, pahlavon va zukko talabaga ko'ngil qo'ygan. Qoraxon madrasani bitirish arafasida Zangi ota xonardoniga sovchi yuborib qizlarini so'ratgan. Biroq pir ko'zlarining oq-u qorasi bo'lgan yolg'iz qizlarini uzoqqa yuborishga izn berolmaganlar.

Valiahd Qoraxon esa o'zga shaharda ichkuyov bo'lib qololmagan. O'z ona shahri qadim O'trorga qaytib hokimlik qilgan. Sevishganlar maktub olishib turishgan. Keyingi yilning oldi yoz faslida mushtipar ona vositachiligidagi Bibi Oysha padari buzrukvoridan O'trorga, bo'lajak zavji Qoraxon huzuriga borishga ruxsat so'ragan. Tabiiyki, ota tag'in izn bermaganlar. Bu hol bir necha bor takrorlangach buzrukvor o'z pushtikamaridan bo'lgan suyukli qizlariga ruxsat berib fotihaga qol ocharkan: "Manzilingga yetgin-u, murodingga yetmagil", – deya yuzlariga fotiha tortganlar...

Bibi Oysha enagasi Boyjon xotun va o'n nafar navkar panohida suvorilardek kiyinib maxsus arg'umoqlarda sevgilisi mamlakatiga ravona bo'lgan. Yo'l yurishgan, mo'l yurishgan. Go'zal yozning mayin epkinida bog'lar-u qirlar, tog'lar-u daryolardan o'tganlar. O'sha zamonning rusumi bo'yicha qaroqchilarcha hujum qilgan yo'ldagi yo'lto'sarlar navkarlari bilan qilich chopishgan. Go'zal Oysha o'zi mahv etgan dushmanlari kallalarini nayzalarga ilib Qoraxonga sovg'aga tayyorlagan.

Nihoyat, orziqib kutilgan visol onlariga ham yaqin qolgan. O'tror yerlariga yetib kelgan Bibi Oysha chopar yubortirib sevgilisini qarshi olishga chorlagan. Qoraxon xushxabardan yuragi hapriqib tengsiz mehmonni qarshi olgan...

Bibi Oysha visol oldidan chavandozlik yo'l kiyimlarini yechib, ko'pik sochib toshlarga urilib oqayotgan Talasning ko'zgudek tiniq, shaffof suvlariga cho'milib olishni niyat qilgan. Boyjon xotun panohida quloch yozib suzgancha cho'milgan. Suluv malikalardek maxsus kelinlik kiyimlari, harir liboslarini qirg'oq maysalari ustida kiyayotganda... shuvoqlar orasidan ikki qora ilon chiqib kelib nozik vujudining ikki yeridan baravar chaqqan...

Oyshabibining bexos chinqirig'idan Qoraxon o'z navkarlari bilan berigi qirg'oqqa qanday o'tganini bilmay qolgan. Oshiq o'z ma'shuqasini ko'tarib o'z og'ushiga olgan. Darhol muolajaga kirishib zaharni so'rib tashlashga urinishgan.

– Yetib keldim... Men Siznikiman, – ohista nafas qilgan Oyshabibi.

– Uzoq kutdim, men ham yolg'iz Siznikiman, – nafas qilgan Qoraxon hayajondan entikib.

Vaziyatning qaltisligini anglab yetgan Qoraxon shu zahotiyoy yonidagi ustoziga nikoh o'qittirib, Oyshabibini o'z nikohiga olgan. Kelin o'z kuyovi qo'lida ilinj bilan jon taslim qilgan...

Bibi Oysha malikalarga xos katta hurmat bilan dafn etilgan. Boyjon xotun uning ma'rakalarini o'tkazib qabriga parvona bo'lgan. Oshiq Qoraxon qirq yil shohlik qilgan bo'lsa ham, Oyshabibiga sodiq qolgan. Oldin Bibi Oysha qabri tepasiga, keyin uning enagasi Boyjon xotun mozori ustiga

ikki go'zallik namunasi bo'lgan maqbara tiklatgan.

Bu gaplarga, mana, qariyb ming yil bo'ldi. Bibi Oysha qissasi hamon oshiqlarning yuragini o'rtaydi. Darvoqe, uning o'zidek go'zal va nafis maqbarasi hamon Qozog'istonning hozirgi Jambul shahrida sevgi va sadoqat timsoli sifatida qad ko'tarib turibdi. Boyjon xotun maqbarasi ham uning yonida savlat to'kib turibdi. Xon Qoraxon esa bir umr qovushilmagan nikoh bilan o'tgan pokiza inson sifatida Avliyo ota nomi bilan o'z maqbarasida Bibi Oyshadan bir sari qadam narida yotibdi...

"Otaning qarg'ishi – yomon", – deyishadi eskilar. Zangi ota qarg'anmagan, qiziga bu taqdirlni ravo ko'rmagan, faqat andak og'ringan edi, xolos..."

Ma'lumki, Zangi ota hazratlari buyuk tariqat peshvolaridan sanaladi. Shu sababli ham xalq og'zaki ijodiga mansub bu rivoyatni diniy-tasavvufiy nuqtayi nazardan baho berib o'rganilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu jihatdan qaralganda, rivoyatda ancha-muncha xato va kamchiliklarga duch kelamiz. Shuning uchun ham voqeaning ayni shu taxlitda yuz bergeniga mutlaqo ishonib bo'lmaydi. Ehtimol, voqeа birmuncha boshqacharoq tarzda ro'y bergan bo'lishi ham mumkin, desak to'g'riq bolar.

Chunki, birinchidan, Zangi ota hazratlaridek buyuk piri tariqatning xonadonlarida bunaqa voqeaning ro'y berishining o'zi bir g'alat. Talaba yigit qizni bir ko'rishda sevib qolibdi ham deylik. Ammo ularning pinhona uchrashib turganlariga mutlaqo ishonib bo'lmaydi. Bu, avvalo, qizning olgan tarbiyasiga ham zid, undan keyin esa, bu holat shayxul akbarga ham, Anbar onaga ham ma'lum bolmasligi va ularning bu munosabatlarga befarq bo'lishlari hech ham aqlga sig'maydi.

Ikkinchidan esa, qiz bolani ota uyidan benikoh chiqarish tarki sunnat hisoblanadiki, bunaqa ishga ham yo'l qo'yilmagan, albatta. Zangi otaning ham, Anbar onaning ham, qizlarining ham bunga rozi bolmasliklari mutlaqo tabiiy bir holdir.

Uchinchidan, bunaqa uzoq safarga mahramsiz chiqilmasligi barchaga ayon.

To'rtinchidan, bunday qarg'ish ham piri komil otaga hech bir jihatdan xos emasligi aniq va ravshandir. Qolaversa, bu kabi qarg'ishdan so'ng qaysi ona o'z qiziga ruxsat beradi-yu, qay bir qiz bu holatda keyingi qadamni qo'yishga o'zida jur'at topa oladi?

Beshinchidan, kallalarni nayzaga ilib yurish ham girt vahshiyona ish hisoblanadiki, biron-bir oqil musulmon bunga osonlikcha jur'at qilmaydi. (Ayniqsa qiz bola.) (Zero uning hidiga toqat qilishning ham o'zi bo'lmaydi.)

Oltinchidan, avliyo martabasiga hargiz pirsiz, tariqatsiz yetishib bo'lmaydi. Valiylik tan olinishi uchun xatti irshod ham darkor.

Shu kabi xulosalarga ko'ra, Zangi ota hayoti yoritilgan ko'zimiz tushgan boshqa manbalarda uchramagan bo'lsa ham, Avliyoyi Qoraxon Zangi otaning sevgan muridlari va kuyovlari bo'lgan bo'lishlari mumkin, deya faqatgina taxmin qila olishimiz mumkin, xolos...

O'zbek xalq og'zaki ijodida boshqa o'rinda ham Avliyoyi Qoraxon obrazи uchraydi. Bu ham bo'lsa, barchaga ma'lum-u mashhur "Kuntug'mish" dostonida.

Iqtibos: "No'g'ay podsholaridan Avliyoyi Qoraxon degan bor ekan, laqablari Qilichxon ekan, shu vaqtning odamlari Avliyo ota deydi. Shul azizning bir yolg'iz o'g'li bor edi, undan boshqa bolasi yoq edi".

Endi bunga qarab dostondagi Avliyoyi Qoraxon yuqoridagi rivoyatda keltirilgan Qoraxon ekanligi ehtimoli vujudga keladi. Agar bu ehtimol rost bo'lib chiqadigan bo'lsa, "Kuntug'mish" dostonida bayon etilgan voqeа-hodisalarining sodir bo'lgan vaqtini taxmin qilishga yo'l ochiladi. Manbalardan ma'lumki, yassaviya tariqati shayxi Zangi ota Himmatiy (Oyxo'ja ibn Toshxo'ja) hazratlari 1258- (656-) yilda vafot etganlar. Demak, bu taxminga ko'ra, dostondagi voqealarning sodir bo'lgan vaqtin qilgani 13-asrning ikkinchi yarmi va 14-asr boshlariga tog'ri keladi. Dostonning yaratilish tarixi ham, ehtimol, o'sha davr bilan bog'liq bo'lsa ne ajab. Do'rman (do'rmon) elining no'g'ay urug'iga mansub xalqning O'torda, Talas daryosi bo'ylarida (hozirgi Qozog'iston, Jambulda) isiqomat qilgani taxminlar ustiga yana bir taxmin bo'lib qo'shiladi. (Darvoqe, o'zim ham onam tomonidan do'rman urug'ining no'g'ay shoxiga, uning ham qoq atalmish shoxchasiga mansubman.)

Abulg'ozi Bahodirxon o'zining "Shajarai turk" asarida do'rmanlarning kelib chiqishi haqida alohida to'xtalib o'tgan. Uning bergen ma'lumotlariga ko'ra, burungi zamonda bir podshohning besh o'g'li bo'lgan ekan. U negadir kenja o'g'lini valiahdlikka tanlabdi. Qolgan to'rt farzand araz urib o'zga yurtga ketib qolishibdi. Borgan joylarida ularni "do'rman" atabdilar. Ular keyinchalik qaytib kelishibdi, ammo do'rman oti boqiy qolgan ekan. Bu, ehtimol, "tort(ta)man"

yoki xalqimiz orasida og‘izdan-og‘izga kochib yuradigan malika va uning kanizagi haqidagi rivoyatda aytilganidek “durman”, ya’ni “pokman” deganidir. Xalqimiz orasida do‘rmanlarning kelib chiqishiga oid yana boshqa har xil rivoyatlar ham mavjudki, bizningcha, ular ham kelgusida ko‘plab ilmiy tadqiqtolarga mavzu bo‘la oladi.

Foydalaniman adabiyotlar:

1. Mahmud Sattor. O‘zbek udumlari. – Toshkent, “Adolat”, 2004.
2. “Kuntug‘mish” dostoni. – Toshkent, G‘.G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1975. Nashrga tayyorlovchi Hodi Zarif.
3. Abulg‘oziy Bahodirxon. Shajarai turk. – Toshkent, 1992.

BOBUR QALB KUYCHISI

*Islomjon Xolmatov
Guliston davlat universiteti
Rus tili va adabiyoti yo‘nalishi 3-kurs talabasi
Telefon: +998933247773
Hilola Xolmatova
Sirdaryo viloyati Xovos tumani
9-umum ta’lim maktab o‘quvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk bobolarimizdan biri Zahiriddin Muhammad Bobur va uning lirikasi haqida. Zahiriddin Muhammad Boburning g‘azallari, ruboilyari haqida nir muncha gapirilib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: Sharq madaniyati, “Boburnoma”, g‘azal, ruboiy, Jahongir Mirzo, amakisi Sulton Ahmad Mirzo, tog‘asi Sulton Mahmudxon, “Mubayyin” (“Bayon etilgan”), “Xatti Boburiy”, “Harb ishi”, Aruz, risola, Ovro‘po, “Buyuk mo‘g‘ullar”

Zahiriddin Muhammad Bobur o‘rtta asr Sharq madaniyati, adabiyoti va she’riyatida o‘ziga xos o‘rin egallagan adib, shoir, olim bo‘lish bilan birga yirik davlat arbobi va sarkarda hamdir. Bobur keng dunyoqarashi va mukammal aql-zakovati bilan Hindistonda Boburiylar sulolasiga asos solib, bu mamlakat tarixida davlat arbobi sifatida nomi qolgan bo‘lsa, serjilo o‘zbek tilida yozilgan “Boburnoma” asari bilan jahonning mashhur tarixnavis olimlari qatoridan ham joy oldi. Uning nafis g‘azal va ruboilyari turkiy she’riyatining eng nodir durdonalari bo‘lib, “Mubayyin” (“Bayon etilgan”), “Xatti Boburiy”, “Harb ishi”, Aruz haqidagi risolalasi esa islam qonunshunosligi, she’riyat va til nazariyasi sohalariga munosib hissa bo‘lib qo‘shildi. Zahiriddin Muhammad Bobur 1483 -yilning 14- fevralida Andijonda, Farg‘ona ulusining hokimi Umar Shayx Mirzo oilasida dunyoga keldi. Bu davrda Markaziy Osiyo va Xurosonda turli hokimlar, aka-ukalar, tog‘a-jivanlar, amakivachchalar o‘rtasida hokimiyat ulug‘ bobolari Amir Temur tuzgan yirik davlatga egalik qilish uchun kurash nihoyat keskinlashgan edi.

Adabiyot, nafis san‘at, tabiat go‘zalligiga yoshligidan mehr qo‘ygan Zahiriddin, barcha Temuriy shahzodalar kabi bu ilmlarning asosini otasi saroyida yetuk ustozlar rahbarligida egalladi. Biroq uning betashvish yoshligi uzoqqa cho‘zilmadi. 1494- yili otadan yetim qoldi. 12 yoshida otasi o‘rniga Farg‘ona ulusining hokimi etib ko‘tarilgan Bobur qalamni qilichga almashadir, Andijon taxti uchun ukasi Jahongir Mirzo, amakisi Sulton Ahmad Mirzo, tog‘asi Sulton Mahmudxon va boshqa raqiblarga qarshi kurashishga majbur bo‘ldi. Bobur ukasi Jahongir Mirzo bilan murosaga kelish uchun unga yon berishga Farg‘ona ulusini ikkiga taqsimlab, yarmini ukasiga topshirishga qaror qildi va o‘zi Samarqand uchun olib borilayotgan kurashga kirishib ketdi. Bir necha yil davom etgan bu kurash qirg‘inbarotdan boshqa biror natija bermadi: unda kata harbiy kuch bilan aralashgan Shayboniyxonning qo‘li baland keldi va Bobur Samarqandni tashlab ketishga majbur bo‘ldi. 1504- yili Shayboniyxon Andijonni ham qo‘lga kiritgandan so‘ng Bobur janubga qarab yo‘l oldi va Kobul ulusida o‘z hokimiyatini o‘rnatdi. 1505–1515 –yillarda u Markaziy Osiyoga qaytishga bir necha bor urinib ko‘rdi. Ammo bu urinishlardan hech qanday natija chiqmadi. So‘ng o‘z mavqeini yanada mustahkamlash maqsadida, 1519–1525 yillar davomida Hindistonni qo‘lga kiritish uchun bir necha bor jangler olib bordi. 1526 –yil aprel oyida Panipatda Hindiston Sulton Ibrohim Lo‘di bilan va 1527 -yili mart oyida Chitora hokimi Rano Sango bilan bo‘lgan janglarda Boburning qo‘li baland keldi. Tarixiy ma’lumotlarning bayon qilishicha, Boburning Hindistonga yurishida Dehli hukmdori Ibrohim Sulton siyosatidan norozi bo‘lgan Panjob hokimlari ham Boburni qo‘llaganlar va Sikri jangidagi bu g‘alaba Boburga Hindistonda o‘z hukmronligini uzil kesil o‘rnatish va Boburiylar sulolasini barpo etish imkoniyatini berdi. Ovro‘po tarixchiligidagi “Buyuk mo‘g‘ullar” nomi bilan “g‘alati mashhur” bo‘lgan, aslida “Boburiylar sulolas” Hindistonda 300 yildan ortiq hukmronlik qildi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. <https://saviya.uz/hayot/tarjimai-hol/zahiriddin-muhammad-bobur-1483-1530/>
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Zahiriddin_Muhammad
3. <https://sof.uz/uz/post/zahiriddin-muhammad-bobur-haqida-10-ta-fakt>

ALISHER NAVOIY - SHE'RIYAT OSMONINING YORQIN YULDUZI

*Islomjon Xolmatov
Guliston davlat universiteti
Rus tili va adabiyoti yo'nalishi 3-kurs talabasi
Telefon: +998933247773
Hilola Xolmatova
Sirdaryo viloyati Xovos tumani
9-umum ta'lim maktab o'quvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk mutafakkir, ulug' shoir, so'z mulkining sultoni Alisher Naoiyning boy ma'naviy merosi haqida va buyuk bobomizga boshqa arboblarning fikrlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: zullisonayn, mutafakkir, siymo, tarixchi Xondamir, "Vaqfiya" asari, "Ixlosiya" asari, Husayn Boyqaro, Davlatshoh Samarqandiy, Jamoliddin Atullohn, mutasavvuf Mir Kamoliddin Husaynni, Amir Ixtiyoriddin Hasanni, voiz Mavlono Mu'iniddinni, mashhur mufassir va voiz Husayn Voiz Koshify, fiqh, ilohiyot.

Ulug' mutafakkir, so'z mulkining sultoni Alisher Navoiyning boy ma'naviy merosi asrlar osha butun bashariyatni hayratga solib, insonlar qalbiga, ong-u shuuriga ezzulik, insonparvarlik, saxovat, mehr-muruvvat ziyyosini taratib kelmoqda. Mamlakatimizda ulug' bobokalonimizga ehtirom ko'rsatish, asarlarini o'rganish, uni dunyoda keng targ'ib etishga doimiy e'tibor qaratilmoqda.

Ulug' shoir va mutafakkir Alisher Navoiy dunyo adabiyoti tarixida tengi topilmas bir siymo hisoblanadi. Iste'dodining ulug'vorligiyu teranligi jihatidan ham, xalqparvar davlat arbobi sifatida jamiyatda tutgan yuksak mavqeい yuzasidan ham, ilm-fan, madaniyat va san'at, adabiyot ahliga ko'rsatgan homiyligi jihatidan ham o'xshashi yo'q siymo. Buyuk mutafakkir bobomizning eng muhim maqsadi va asl maslagi inson ko'nglini obod etish edi:

Kimki bir ko'ngli buzuqning xotirin shod aylagay,
Oncha borkim, Ka'ba vayron o'lsa obod aylagay...

Alisher Navoiyni qanchalar yuksaklarga ko'tarsak-da, ta'rifiga so'z toppish mushkul. Ko'plab ulug' ajdodlarimiz u zot haqida beباho fikrlarini bayon qilgan. Jumladan, uning do'sti, muxlisi Husayn Boyqaro "Aning nazmi vasfida til qosir va bayon ojizturur", desa, Davlatshoh Samarqandiy "Bu ulug' amir dinu davlat homiysi, shariat hamda millatning pushti panohidir", deya ta'rif bergen. Alisher Navoiy o'zining ijodi, insoniy g'oyalari bilan butun dunyoda ezzulikni, insonparvarlikni, yaxshilikni tarannum etgan. Hazratning so'z mulkining sultoni, deb atalishi ham bejiz emas. Shu paytgacha dunyo adabiyotida ulug' mutafakkir bobomizchalik biron ijodkor o'z ijodida ko'p va xo'b so'z ishlatgan emas. U kishining ma'naviy merosi xalqimiz uchun bitmas – tunganmas xazinadir.

Navoiyning o'zi ham ilm-u adab bobida komillardan bo'lsa-da, hech qachon o'zidan qoniqmag'an. Hatto kezi kelganda umrini behuda o'tkazgani, ko'proq xayrli ishlari qilmagani, g'aflatda qolgani uchun o'zini koyiydi. Bunday kamtarlik ham yoshlarga kata ibrat. Umuman, Navoiy asarlari biz uchun qanchalik hikmat va ma'rifat manbai bo'lsa, uning umri va hayoti davomida qilgan xayrli ishlari, oljanobliklari ham niroyatda qadrli va e'tiborga molik. Navoiy odamlarni chin ma'noda odam bo'lishga da'vat qilgan. Xalq g'amini yemagan odamni odam sanamagan. O'zi bir umr ilm ahlini qo'llab-quvvatlab kelgan. "Vaqfiya" asarida uning talabalarga va mudarrislarga maosh tayin qilgani, "Ixlosiya" madrasasi va so'fiylar uchun "Xalosiya" kabi xonaqolar qurdirgani ma'lum. Tarixchi Xondamirning guvohlik berishicha, Navoiy ko'plab binolar, ko'priq va madrasalar, maktab va shifoxonalar qurdirish barobarida hadisshunos olim Jamoliddin Atullohn, mutasavvuf Mir Kamoliddin Husaynni, fiqh va ilohiyotdan saboq beruvchi Amir Ixtiyoriddin Hasanni, voiz Mavlono Mu'iniddinni, mashhur mufassir va voiz Husayn Voiz Koshify kabi olimlarni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlab turgan.

Navoiyning ijodi, xayrli ishlari haqida bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin. Ularni

bilish, ulardan ibrat olish odamlarni, yoshlarimizni bilimdonlikka, yaxshilikka undaydi, komillikka yetaklaydi

Foydalaniman adabiyotlar:

1. <https://arboblar.uz/uz/people/alisher-navoi>
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Alisher_Navoiy
3. <https://www.facebook.com/notes/ozbekiston-uzbekistan/alisher-navoii-hayoti-va-ijodi/495530825737/>
4. <https://saviya.uz/hayot/tarjimai-hol/alisher-navoiiy-1441-1501-2/>

КЎМАКЧИ ҚАҲРАМОН "АВАЗХОН" ОБРАЗИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ.

Матъязова Нилуфар Сабировна
Мухаммад ал-Хоразмий номидаги
ТАТУ Урганч филиали
“Гуманитар ва ижтимоий фанлар”
кафедраси катта ўқитувчиси
Телефон:+998(91)4281800
nilufar1800@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада Аваз исми, Авазхон биографияси яни уни фарзанд сифатида асрар олиниши ва у билан боғлиқ урф-одатлар хусусида, образ исми ҳам ўз-ўзидан Аваз шаклида танланмаганлиги ҳақида сўз боради.

Аннотация: В данной статье речь идёт об имени Авазхана, его биографии т.е. усыновлении и связанных с ним обычаях, а также о том, что имя Образа не случайно выбрано в форме Аваз.

Annotation: This article deals with the name of Avazkhan, his biography i.e. adoption and related customs, as well as the fact that the name of the Image was not accidentally chosen in the form of Avaz.

Калит сўзлар: Эпос, нусха, кўмакчи қаҳрамон, вариант, совут, қўлёзма, достон, асранди фарзанд.

Ключевые слова: Эпос, копия, вспомогательный герой, рукопись, дастан, усыновленный ребёнок.

Keywords: Epic, copy, auxiliary hero, manuscript, dastan, adopted child.

Достонларнинг яратилиши, турли тараққиёт этапларини босиб ўтиши, айниқса ягона қаҳрамон жасоратларини мадҳ этувчи туркумларнинг юзага келиши ниҳоятда мураккаб жараёндир. А.Н. Веселовский эпоснинг шаклланишидаги қадимиј асослар ҳақида гапиравар экан, эпоснинг дастлабки шакллари қаҳрамонлар ҳақида тўқилган, бир-бири билан ўзаро боғланган қўшиқлардан иборат бўлиб, кейинчалик муайян туркумликни рўёбга чиқишида ҳал қилувчи роль ўйнаганлар.

Дарвоқе, достонлар фавқулодда куч-қудратга эга бўлган баҳодирлар ҳақида тўқилган кўтаринки, тантанавор қаҳрамонона қўшиқларидан.

Бинобарин, эпоснинг қадимиј асослари тарихий-қаҳрамонлик қўшиқларидан иборат бўлиб, унинг ҳозирги қўриниши юзлаб йилларнинг ҳосиласидир.

“Гўрўғли” эпосининг юзага келиши ҳам ўша жараён билан узвий боғлиқдир. Мантиқан олиб қараганда “Гўрўғли” эпосининг барча шоҳобчалари бир вақтда яратилмаганлиги маълум бўлади. Шу боисдан ҳам эпоснинг “Гўрўғлининг туғилиши” деб номланган илк шоҳобчасини тадқиқчилар туркумдаги асосий сюжет шакллангандан сал кейин яратилганини таъкидлайдилар.

Шу нуқтаи назардан олиб қараганда “Гўрўғли” эпоси таркибидаги Авазхон биографик туркумига оид достонлар мазкур эпоснинг асосий қаҳрамони Гўрўғли билан алоқадор бир қанча шоҳобчалар пайдо бўлиб, туркум сюжетининг асосий қисми шакллангандан кейин юзага кела бошлаган ва эпос сюжетини янада тўлдириб, монументал асар сифатида рўёбга чиқишини таъминлаган.

“Гўрўғли” туркумини яхлит олиб қараганда Авазхон биографияси билан алоқадор достонлар Гўрўғли ҳаётининг бир қисмини ташкил этади.

Туркумдаги бош эпик қаҳрамон эпос қонуниятига кўра мўъжизавий туғилади, ўз жангавор отига, қуролига эга бўлади. Ўша жараёндан кейин илк жасоратини намойиш этади. Гўрўғли шахси билан боғлиқ бу эпик анъана тўлиқ амалга ошади. Энди унинг оиласидан ҳаёти масаласи кун тартибига қўйилади. Мўъжизавий тарзда Оға Юнус парига уйланади. Аммо улардан фарзанд туғилмайди. Натижада фарзандга эга бўлиш йўлларини ахтариб бошлайди. Эпоснинг ана шу жойидан эътиборан Авазхон билан боғлиқ, воқеалар тугуни бошланади. Бу воқеалар эпос таркибига уйғунлашган ҳолда Гўрўғли фаолиятининг бир узвий қисми тарзида кўзга ташланса-да, алоҳида олиб қараганда Авазхон биографиясини ўзида намоён қиласиди. Дарвоқе, Аваз исми ҳақида ҳам тўхтаб ўтишга тўғри келади. Негаки,

образ исми ҳам ўз-ўзидан Аваз шаклида танланмаган.

“Гўрўғли” туркуми достонлари антропонимикаси жуда характерлидир. Ундаги ҳар бир исмнинг замирада ўзига хос маъно яширганинг. Гўрўғлининг асли исми Равшан. Бу исмни унинг бобоси кексайганимда неварам кўзимнинг равшани бўлсин, деган умидда танлайди. Бироқ эпик қаҳрамоннинг турди туғилиши унинг Гўрўғли номи билан аталиб кетишига сабабчи бўлади. Гўрўғли бефарзанд бўлганлиги учун, иккита фарзанд асраган. Улар Авазхон ва Эрҳасан номлари билан юритилади. Туркий халқларда “эр” сўзи мард маъносини ташиёйди. Демак, Эрҳасан мард Ҳасан демакдир. Энди Аваз исмига келсақ, бу исмнинг асли арабча “Эваз” сўзига бориб боғланади. “Эваз” сўзи изоҳли лугатда шундай шарҳланаган: “ўрнини босувчи; ўрнини қоплаш; бадал”

Навоий асарлари изоҳли лугатида бу исмнинг маъноси “бадал, эваз” тарзида берилган

Туркий халқларда ўғил ва қизларга исм кўйишда удумларга риоя қилинади. Ҳа деб қиз туғилаверса, Хоразмда эндиниси ўғил бўлсин, деб қизга Ўғилжон исми берилади. Энг кичик ўғилга Кенжабек, ундан кейин ҳам фарзанд туғилса Эркабой тарзида исм кўйилади ва ҳоказо.

Мабодо, бирор ўғил фарзанд туғилиб, ундан олдингиси вафот этган бўлса, ўша ёш кетган фарзанднинг ўрнини боссин, деган умидда унга Ўринбой исми берилади.

Асарга Хоразмдаги ўша удумлар нуқтаи назаридан қаралса, Аваз исми билан Ўринбой, Фарғона водийсида эса Бадалбой исмлари муқобил келади. Бадал ҳам арабча сўз. Бу исмга дикқат қилинса, олдин туғилиб, ёш пайтида вафот этган фарзанд эвазига худо томонидан ато этилган бола, деган маъно келиб чиқади.

Озарбайжонларда бу исмнинг Эваз шаклида талаффуз этилиши ҳам фикримизга исбот бўла олади. Эваз сўзи Хоразм ўғуз шевасида “э” товуши ўрнига “а” товушини ишлатиш анъанасига биноан “а” лашган. (Масалан: эрка-арка; экин-акин каби) Авазнинг отаси Булдур қассоб бефарзанд киши бўлган, кўп аёлларга уйланган, нихоят, худодан тилаб фарзандга эга бўлган. Бу ўғилни худодан қарз эвазига тилаб олган ва унинг исмини Аваз деб қўйган.

Гўрўғли ҳам бефарзандлик дардини чекиб юрганда, унга Аваз исмли фарзандни асраб олишни маслаҳат беришади. Чунки у ҳам худодан қарз эвазига фарзанд тилаши лозим эди. Натижада у излаб-излаб, Булдур қассобнинг ўғлини олиб қочиб келиб, фарзанд сифатида асраб олади. Одатда, эпик қонуниятга кўра, тилаб олинган, топиб олинган фарзандга исм кўйиш анъанаси мавжуд. Бироқ, “Аваз гатирган” достонида бу анъана четлаб ўтилган. Негаки, Аваз исми ушбу анъана қоидаларига тўла мос келиши бу удумнинг ўтказилишига эҳтиёж қолдирмаган.

Бинобарин, Аваз исмининг қўйилиши халқимизнинг қадимий урф-одатлари, билан боғлиқ бўлиб, унинг муқобиллари Ўринбой, Фарғона водийсида Бадалбой тарзида илгаридан қўлланилиб келинган. Аваз исми эса Хоразмга Эрон-Озарбайжон муҳитидан, ўғуз қабилаларининг турли даврларидағи кўчишлари натижасида кириб келиб, оммалашиб кетган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Веселовский А.Н. Излекций по истории эпоса. // Типология народного эпоса.-М.: наука, 1975. С.287-319.
2. Мирзаев Т., Саримсоқов Б. Достон, унинг турлари, ва тарихий тараққиёти. // Ўзбек фольклорининг эпик жанрлари. -Т.: Фан, 1981, 12-бет.
3. Халиқулов Дж. Х. «Рождение Гороглы» и его место в цикле дастанов «Гороглы» Автореф. Канд. Дисс.-Т.: Фан, 1984. С.16.
4. Ўзбек тилининг изоҳли лугати 5-жилд. Т.; “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2008, 16-бет.
5. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли лугати. Т.; “Фан”, 1984, 558-бет.

ӨЗБЕК ӘДЕБИЯТЫНДА ТРАГЕДИЯ ЖАНРЫ

Шержанова Фазу Кеунимжасаевна
Ташкент мәмлекеттік аграр университети Нөкис филиалы,
ассистент оқытышы
Телефон: +998(90) 654 15 64
Почта: kunnazarovas@mail.ru

Аннотация: Мақалада өзбек миллий драматургиясында тунғыш трагедия есапланған «Падаркуш» трагедиясы ҳақында соз етилген. Онда әдебиятшы илимпазларының трагедияға билдирилген илимий пикирлері анализ етиледи.

Гилт сөзлер: трагедия, идея, жанр, драма, монолог, драматург, қаҳарман, образ, характер, репертуар, персонаж, театр.

Түркій халықтар әдебиятында, соның ишинде өзбек әдебиятында трагедия жанрының пайда болыў ҳәм қәлиплесіў процесси ерте заманлардан-ақ басланған. Бул ҳәзирги миллеттер менен халықтар дүзилмesten бурын, усы халықтардың ҳәр қылыш қәүимлер бирлеспелеринің составында жүрген дәүірлерине туýры келеди. Деген менен ҳәзирги ўакыттағы илимий мийнетлерде өзбек әдебиятында драматургия тарауындағы трагедия жанры ҳәм оның қәлиплесіў дәүири XVIII әсирдин ақыры XIX әсирдин басларында жүзеге келген шығармалар тийкарында талқыланып келинбекте.

Өзбек әдебиятында бириңши трагедия М. Бехбудидин «Падаркуш» пьесасынан басланаңды, 1913-жылы Самарқандда басылған бул пьесаны автор «ұш перде, төрт көринисли миллий бириңши фожиадыр» деп атаған. Ал басқа дереклерде өзбек әдебиятында дәслепки тарихый трагедия сыпатында А. Фитратнинг Абулфайзхон трагедиясы тән алынған. [2:43] Драматург М.Бехбудидин «Падаркуш» пьесасына өзбек әдебияты илимпазы Б.Имомов өзинин «Трагедия ҳәм характер» атты монографиясында «Падаркуш» трагедия дәрежесинде жаратылмағанлығын, автор трагедияны жүзеки, сыртқы тәрептен –физикалық өлемнен ибарат деп түсингенлигин» атап өтеди. Илимпаздың бул пикирлеринде жан бар әлбетте. Себеби физикалық өлемди жаңардың бас қәсийети деп түсінбейімиз керек. Буған антик әдебият үлгиси болған Софоклдин «Шах Эдип» трагедиясы мысал бола алады.

Өзбек әдебияты драматургиясы тарихында буннан тысқары, Туйғунның «Баҳадыр» (1938) шығармасы трагедия белгиси астында пайда болған. Лекин онда мақсетті ашыўшы трагедиялық коллизия сәүлеленбеген. Пьесада зәхәрлений ақыбетинде, күтилмегендеге жүз беретуғын апатшылықтар, қаҳарманлардың қайғылы ситуациялары көрсетилмегендегинен оқыўшыда қызығыў, ашыныў оятпайды.

«Баҳадыр» әүүеле драма сыпатында тәжирийбе тәрепинен бираз ақсайды. Онда трагизмге сай айырым элементтер барлығына қарамай, бул пьеса трагедия үлгиси бола алмайды. [1:54]

Буннан тысқары, өзбек әдебияты драматургиясында гә драма, гә трагедия аталып келинген М.Шайхзоданың «Жалолиддин Мангуберди», «Мырза Улугбек» (1961) Уйғунның «Абу Райхан Беруний» (1973) трагедиялары халық, ўатан тарихында салмақлы роль ойнаған шахслар хызмети ҳәм инсанпәрўарлығын көркемлеп көрсетиүде, өзбек әдебиятында трагедия жанрының рајағланғанлығын көрсетиүде «Бай ҳәм хызметши», «Гүлсара», «Муқанна», «Алишер Наўайы» сыйқылы пьесаларынан кейинги пайда болған дүрдана шығармалар қатарында турады. Бул шығармалар өзбек әдебияты драматургиясында трагедия жанрындағы баркамал үлгилери болып есапланады.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Бул ҳақында қараң: Имомов Бердиали. Трагедия ҳәм характер. Әдебият ҳәм санъат баспасы, Т., 1977.
2. Бул ҳақында қараң: Одилова Н. Драматургия асослари. Ўқув қулланма. Т:-2008.

ADABIYOT DARSLARIDA INTERFAOL USULLARNING QO'LLANILISHI VA ULARNING AHAMIYATI

O'tbosarova Gulnozaxon Amonboyevna
Oltinko'l tumani 22- sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Telefon: +998 (90) 5732785
sssaydakhmatov@gmail.com

Annotatsiya Maqolada umumta'lim maktablarining adabiyot darslarida interfaol usullarni qo'llash va zamonaviy talabga ega bo'lgan ta'lim-tarbiya jarayoni tashkil etishga oid vositalar haqida fikt yuritiladi.

Kalit so'zlar : Interfaol usullar , keys-stadi-”quti”, “Ikki qismli kundalik”, “Muallifini izlab” usuli , muammo, sabab, yechim, jadval.

Annotatsiya The article discusses the use of interactive methods in the literature lessons of secondary schools and the means of organizing the educational process in modern demand

Keywords : Interactive methods, , keys-stadi - box, “Two part daily”, “author search” method, problem, cause, solution, table

Аннотация В статье рассматриваются вопросы использования интерактивных методов на уроках литературы средних школ и способы организации учебного процесса в условиях современного спроса.

Ключевые слова: Интерактивные методы, , keys-stadi- коробка, « Дневник из двух частей», метод « Поиск автора », проблема, причина, решения, таблица

*“Eng muhim vazifa – yosh avlodga puxta ta'lim berish,
ularni ma'nnaviy yetuk insonlar etib tarbiyalashdir”.*
Sh.M.Mirziyoyev.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlar jamiyat taraqqiyotini ta'minlash, uzlusiz ta'lim tizimini joriy etish, shuningdek, mustaqil fikrlay oladigan erkin va ijodkor shaxsni tarbiyalashda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Yurtboshimiz o'z ma'ruzalarida komil insonni tarbiyalash masalasini davlat siyosatining ustuvor g'oyasi deb e'lon qilganligi buning yaqqol dalilidir. Komil inson deganda, biz avvalo, ongi yuksak mustaqil fikrlay oladigan, bilimli, ma'rifatli kishilarni tushunishimiz kerak. Bundan shu narsa ma'lumki, ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar o'qitish usullarini tubdan yangilash zarurligini ko'rsatmoqda. Ta'limni texnologik yondashuv asosida tashkil etilishi o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlari, shuningdek, hayotiy tajribalariga tayangan holda o'quv dasturi mavzularining ma'lum andoza, kichik modellarda aks ettirilishi kichik guruhrular asosida fanning puxta o'zlashtirilishiga yordam beradi. Noan'anaviy shaklda tashkil etilayotgan darslarda o'quvchilarini jamoa hamda guruh ishtirokida faoliyat ko'nikmalarini shakllantirish bilan birga o'zgalar fikrini tinglash, o'zining mustaqil qarashlarini ilgari surish, ularni dalillash, mavzu yuzasidan bildirilayotgan fikrlarni mukammallashtirish, ular orasidan eng muhimlarini tanlab olish, shuningdek, yakuniy xulosaga kelish imkoniyatini yaratadi. Umumta'lim maktablarida fanlarni o'qitishda ta'lim sifatini oshirish maqsadida o'qitishning noan'anaviy usullaridan foydalanimoqda. Ta'lim sohasida dars samaradorligini oshirish o'qituvchi va o'quvchi munosabatining tabiatiga ham bog'liq. Darsda o'qituvchi o'z hukmini o'tkazuvchi sifatida emas, o'quvchining bilim olishi uchun ko'mak beruvchi, maslahatchi singari munosabatda bo'lsa , maqsadga muvofiq bo'ladi. Yaxshi natijalarga erishishda har bir dars mavzusiga mos dars turini belgilash muhimdir. Darsni suhbat, seminar, bahs-munozara, sahna-dars, ertak-dars shaklida tashkil qilish mumkin. Mazkur dars turlarini o'tkazishda o'qituvchidan yuksak malaka , ijodiy mahorat, izlanuvchanlik talab qilinadi. Shuni aytib o'tish o'rinniki, ijodkor o'qituvchi erkin, mustaqil fikrlovchi o'quvchini shakllantiradi. Bugungi kunda ta'lim-tarbiya sohasida yangi pedagogik texnologiyalar asosida ta'lim berish va dars jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan kengroq foydalanish hozirgi kun talabi hisoblanadi. Buning uchun ta'lim jarayonida pedagogika fani yutuqlarini , pedagog-murabbiylarning izlanishlarini takomillashtirib borish zarur.

Hozirgi zamonaviy metodlardan biri o'qitishning interfaol usuli bo'lib, u ta'limda keng

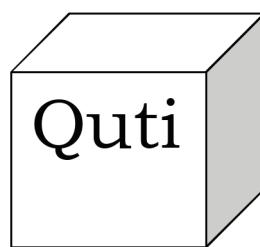

qo'llanilib kelinmoqda. Interfaol – inglizcha interakt so‘zidan olingen bo‘lib, “inter”- hamkorlikda , “akt”- harakat qilmoq degan ma’noni bildiradi. Interfaol usullar o‘quvchilarning izlanishi, o‘zaro fikrashi va o‘z qarashlariga ega bo‘lishi, berilgan topshiriqni tez va to‘g‘ri bajarishini ta’minlaydi. Hozirgi davrda maktablarda interfaol usullardan foydalanib dars mashg‘ulotlari tashkil etilsa, yanada maqsadga muvofiq bo‘ladi. Yangi pedagogik texnologiyalardan har bir dars jarayonida foydalanish ta’limning yangicha ko‘rinishi uchun asos bo‘ladi. Dars mashg‘ulotlarida, shuningdek, adabiyot darslarida noan’anaviy usullardan, o‘quvchini fikrashga undovchi interfaol o‘yinlardan foydalanib, dars mashg‘ulotlarini olib borish ta’limning hozirgi kun talablaridan biridir. Keling, hozir noan’anaviy usullarning adabiyot darslarida qo’llanilishi va ularning ahamiyati haqidagi fikrlarimizni davom ettiramiz.

Keys-stadi. Keys ingliz tilidan olingen bo‘lib, uning ma’nosи ”quti”, stadi –“o‘qimoq”degan ma’noni bildiradi. Ushbu usulni biror badiiy asar, asardan berilgan parcha yoki qissa, hikoya o‘qib bo‘lingandan so‘ng uni mustahkamlash maqsadida qo‘llash kerak. Buning uchun tayyor holatdagi qutini olamiz. Qutini o‘qilgan asar deb qabul qilamiz. Uning ichiga imkonи bo‘lsa o‘sha asarni solib qo‘yamiz. Ichiga solib qo‘ygan asarimiz hammaga ma’lum bo‘lishi kerak. Misol uchun G‘afur G‘ulom qalamiga mansub “Mening o‘g‘rigina bolam” hikoyasini olaylik. O‘quvchilar bilan birgalikda ushbu hikoya o‘qiladi. Mazmuni o‘rganiladi. Hikoya qahramonlari haqidagi salbiy va ijobjiy fikrlar tahlil qilinadi. Endi qutining ichidan asarni olishimiz kerak. Buning uchun oldimizdagi muammolarni, muammolarning sabablarini o‘rganamiz. Shundan so‘ng quti ochiladi. Mana shunda asarning yechimini topgan bo‘lamiz. Ushbu usulning ahamiyati shundaki, o‘quvchilarni mustaqil fikrashga, davr tuzumi va muammolarini o‘sha hikoya mavzusi asosida tahlil qilishga, hikoya qahramonlarining hayotini chuqur o‘rganishga o‘rgatadi .

Bilamizki, mashhur yozuvchimiz G‘afur G‘ulom qalamiga mansub “Mening o‘g‘rigina bolam” hikoyasi 1917-yilning sentabr oyida ro‘y bergen voqealar asosida yozilgan. O‘sha davrda xalqimiz juda qiynalgan. Chunki Birinchi jahon urushi eng kuchaygan davr edi. Oila boshliqlari urushga jalb etilgan. Ishsizlar ko‘paygan. Bunday paytda “o‘g‘irlilik” qilish odatiy holga aylangan. Bu urush boshqa millatlar qatori bizning xalqimiz boshiga ham cheksiz kulfatlar soldi. ”Mening o‘g‘rigina bolam” hikoyasi qahramonlari, aslida, mana shu urushning tirik qurbanlaridir. Hikoyaning asosiy qahramonlari: Yosh G‘afur, ”Qora buvi”- Roqiyabibi, O‘g‘ri.

Agar anglagan bo‘lsangiz gap faqat hikoyada ishtirok etayotgan “qora buvi” va “o‘g‘rigina bola” dagina emas. Ularning suhbati ortida norasida bolalar, ayollar, va keksalar taqdiri ham turibdi. Zero, ayni shular urush asoratlarini , qiyinchiliklarini ko‘proq his qiladilar. Aynan shular alohida himoyaga, e’tiborga muhtoj bo‘ladilar. Lekin, bu “o‘g‘rigina bolam” ning haqiqiy o‘g‘rilardan farqi katta. Avvalo, uni bu harom yo‘lga qadam bosishga hayotning o‘zi, sharoyitning og‘irligi, to‘g‘riroq‘i, yuqoridaqilarning qilmishlari majbur etdi. Yo‘qchilik, uyda och o‘tirgan oila tirikchilagini bir amallab o‘tkazish tashvishi uni shu yo‘lga boshlaydi.

Muammo	Sabab	Yechim
Davr tuzumi (Turkiston o‘lkasining Rossiya tomonidan bosib olinishi)	Xonlikdagi nizolar	Xalqning ozodlikka bo‘lgan kurashi
Moddiy tanqislik	Oziq-ovqatlarning urush qatnashchilariga jo‘natilishi	Xalqning tinchlikka bo‘lgan intilishi

Ihsizlik	Uquvsizlik	O‘g‘ri bo‘lsa ham o‘sha davrda iymon,e’tiqod,oriyat,mehr tuyg‘ularining kuchliligi;
Poraxo‘rlik-Korrupsiya	Mahalliy hukmdorlarning o‘z ma’nfaatini o‘ylashi	Hukumatimiz tomonidan Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risidagi Qonun va qarorlar

Keyingi noan'anaviy usullarimizdan biri "Muallifini izlab" deb nomlanadi. Ushbu usulni adabiyot darslarida qo‘llanilishi o‘rinlidir. O‘rganilgan yozuvchi va shoirlarning asarlari yozuv taxtasiga uch ustun shaklida, aralash holda yozib qo‘yiladi. Ushbu usul guruhlada ishlansa yanada yaxshi bo‘ladi. Shartni bajarishga tayyorlangan o‘quvchilar asarlar ichidan o‘tilgan adabiyot darsidagi yozuvchining asarini to‘g‘ri tanlashga harakat qilishi kerak. Masalan, o‘tilgan dars G‘afur G‘ulomning hayoti va ijodi bo‘lsa, faqat uning qalamiga mansublarini tanlaydilar. Ushbu usul o‘quvchilarni ko‘proq kitob o‘qishga, o‘qigan asarlarining mualliflarini esda saqlashga o‘rgatadi.

Guruhlarda shunday holda ishlanadi:

1."Shum bola" √	8."Bulbul"
2. "Uloqda"	9."Tirilgan murda" √
3. "Vaqt" √	10."Oygul bilan Baxtiyor"
4."Zulmat ichra nur"	11."Kuzatish" √
5."Mening o‘g‘rigina bolam" √	12."Sen yetim emassan" √
6."Netay" √	13."Iskandar Zulqarnayn"
7."Yodgor" √	14."Sog‘inish" √

"Ikki qismli kundalik". Ushbu usulni ham adabiyot darslarida o‘tiladigan badiiy asarlarni o‘qib, uning mazmuni o‘rganilib bo‘lingandan so‘ng mustahkamlash qismida qo‘llanilsa ko‘zlangan maqsadga erishiladi. Misol uchun Abdulla Qahhorning "Bemor" hikoyasini o‘quvchilarga o‘qish topshirig‘i beriladi. Hikoyani o‘qib, mazmuni o‘rganiladi. So‘ng o‘qituvchi o‘quvchilarga toza qog‘oz olib, uning o‘rtasidan uzunasiga chiziq chizishlari kerak ekanligini tushuntiradi. Shunda ikki qismli kundalik hosil qilinadi. Chap tomonga o‘quvchilar matndan parcha yoki ularni haqiqatda hayron qoldirgan timsol haqida yozishlari kerak. O‘quvchilarga bu narsa o‘z hayotlaridan nimanidir eslatar. Balki nimadir ularni qiziqtirgandir. Qog‘ozning o‘ng tomoniga ular tanlagan parcha bo‘yicha sharh yozishlari kerak. Nima uchun ular aynan ushbu parchani yoki timsolni yozib olganlar? Ularni bu narsa nima haqda o‘ylashga majbur etdi? Shu kabi savollarga o‘quvchilar yozma javob beradilar. O‘quvchilardan hikoyani o‘qish, o‘qish jarayonida tushungan fikrlarini usulning shartiga binoan ikki qismli kundalikka yozish so‘raladi. Shunday bajariladi:

Matndan parcha yoki sizning e’tiboringizni tortgan timsol	Nima uchun ushbu parchani yozib oldingiz? Sharh.
“Doktorxona deganda Sotiboldining ko‘z oldiga izvosh va oq podshoning surati solingen 25 so‘mlik pul kelar edi”.	Sotiboldi xotinini davolatishni xohlar edi, biroq uning mablag‘i yo‘q edi. Yozuvchi o‘sha davrda sog‘liqni saqlash ishlari yomon ahvolda ekanini ko‘rsatgan.
“Dadasi endi tuzukman, qizimni saharlari uyg‘otmang”	Ona garchi o‘zi og‘ir betob bo‘lsa-da, murg‘akkina qizchasini o‘ylaydi. Uning saharda uyqusi bo‘linmasligini istaydi. Bu jumlada onaning buyuk qalbi aks etgan.
“Xudo yo ayamdi daydiga davo beygin”.	Ona hayotdan ko‘z yumdi. Buni hali qizcha bilmaydi va o‘zining bolacha tili bilan onasiga xudodan shifo tilaydi. Hikoya shu jumla bilan tugaydi. U kitobxonga juda qattiq ta’sir qiladi, deb o‘ylayman.

O‘qituvchi ham bu vaqtida asarni o‘qishi va o‘z izohlarini bildirishi mumkin. Matnni o‘qish oldidan topshiriq tushuntiriladi va ularga jadvalni to‘g‘ri to‘ldirish so‘raladi. O‘zlariga yordam tariqasida ular atamalarni klassterlar bilan o‘rashlari ham mumkin. Ushbu usuldan adabiyot darslarida foydalanish o‘quvchilada mustaqil fikrlashni, badiiy asar qahramonlarining taqdiri bilan qiziqishni va insoniy g‘oyalarni o‘zida aks ettirishni shakllantiradi. Tadqiqotchi olimlarning

fikriga ko‘ra yangi pedagogik texnologiyalar, yangiliklar- ta’lim rivojlanishining muhim elementi hisoblanar ekan.Buning natijasida esa ta’lim mazmuni va sifatida muhim o‘zgarishlar sodir bo‘lishi aytib o‘tilgan. Ta’limdagi yangilik – bu an’anaviy o‘quv jarayonini ijobiy tomonga o‘zgartiradigan, uning tadqiqot xarakterida ijodiylikni ta’minlashga va izlanishlar asosida o‘quv - bilish faoliyatini tashkil etishga yo‘naltirilgan innovatsiyalardir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, nafaqat adabiyot mashg‘ulotlarida, balki boshqa dars jarayonlarida ham noan’anaviy dars usullaridan, yangi pedagogik texnologiyalardan, interfaol o‘yinlardan foydalanib o‘quv darslari tashkil etilsa, ta’limda olib borilayotgan islohotlar o‘z natijasini ko‘rsatadi. Bu narsa o‘qituvchi va o‘quvchini yangilik sari yetaklaydi. O‘z fiklarini mustaqil va erkin fikrlovchi, zamona viy bilimlardan xabardor va yangilikka intiluvchan yoshlarni tarbiyalashdan iboratdir. Shunday ekan, hozirgi kun har bir sohada yangilik yaratish, zamon bilan hamnafas bo‘lgan holda faoliyat olib borish, yaratilayotgan sharoyitlardan unumli va o‘z vaqtida foydalanish kerakligini taqozo etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak malakali mutaxassislar-taraqqiyot omili. Toshkent.1995.
2. Jalilova L. Ona tili va adabiyot darslarida yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha uslubiy tavsiyalar. Andijon. 2006.
3. G‘afur G‘ulom. Asarlar.Toshkent. 2013.

ALISHER NAVOIYNING TAJNISGA ASOSLANGAN TUYUQLARI BADIYATI

*Azimova Fotima Yashinbek qizi
Andijon viloyati Izboskan tumani
47-umumiy o‘rta ta’lim maktabi Ona tili va adabiyoti o‘qituvchisi
ww6132220@icloud.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada mumtoz she’riyatimizda so‘z o‘yinlariga asoslangan janr tuyuqlarning Navoiy ijodidagi badiiyati to‘g‘risida qayd etilgan. Alisher Navoiyning tajnisga asoslangan tuyuqlari “Badoe ul vasat” devoniga kiritilgan bo‘lib, o‘n uchtani tashkil qiladi.

Kalit so‘zlari: Tuyuq, tajnis, badiiyat, oshiq, mashuqa, “ Badoe ul vasat”

Tuyuq namunalarining shoir ijodida kamligi uning bu boradagi mahorati darajasini zarracha kamaytirmaydi. Shoир nazariyotchi olim sifatida ham bu janrga alohida e’tibor bergan, shu bois Alisher Navoiy tuyuq janri belgilarini ko‘rsatib bera olgan adabiyotshunos, tuyuqshunos sifatida ham e’tirof etiladi. Tuyuq janri haqidagi ma’lumotlarga ko‘ra u sof turkiy janr bo‘lib, atama “tuy”, “tuymoq”, ya’ni his qilmoq ma’nosini bildiradi. “Mezon ul-avzon” asarida quyidagi ma’lumotlar keltiriladi: “Yana turk ulusi, bataxsis chig‘atoy xalqi aro shoe’ avzondurkim, alar surudlarin ul vazn bilan yasab, majolisda ayturlar. Birisi tuyuqdurkim, ikki baytqa muqarrardur va sa’y qilurlarkim, tajnis aytilg‘ay va ul vazn ramali musaddasi maqsurdur, mundoqkim:

Yo rab, ul shahdu shakar, yo labmudur?

Yo magar shahdu shakar yolabmudur?

Jonima payvasta novak otqali

G‘amza o‘qin qoshig‘a yolabmudur? ” [2;91,92].

Alisher Navoiyning izohiga ko‘ra turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan vaznlardan biri qo‘sishqbop (surud) vazndir, uni majlislarda ijro etadilar. Shakli haqida esa tuyuq ikki bayt, ya’ni to‘rt misra bo‘lishi, tajnisga asoslanishi, vazni doimo qat’iy: ramali musaddasi maqsur ekanligi aytib o‘tilgan. Ayrim manbalarda keltirilishicha, tuyuqlar tajnissiz bo‘lishi mumkin, bunday hollarda qolgan xususiyatlar qat’iy saqlanadi. Misol tarzida esa Alisher Navoiy o‘z ijodidan namuna keltirgan. Yuqorida tuyuqda lirik qahramon oshiq ekanligi ma’lum bo‘ladi. Oshiq tomonidan dastlab “yo rab” deya yaratganga murojaat qilinadi, so‘ng yorning lablari haqida so‘z yuritilib, ular asalu shakarmikin yoki lablarmikin? tarzida savol qo‘yiladi. Tuyuqda tajnisdan tashqari tajohuli orifona, ya’ni bilib turib bilmaslikka olish san’ati ham namoyon bolgan. Yorning lablari haqidagi savol ana shu san’atni hosil qiladi. Ikkinchisi misrada ham savol tarzi davom etadi: yor asalu shakarni yalabdimikin? Keyingi o‘rinlarda oshiqning joniga yor nozu karashmalari o‘q bo‘lib (kipriklar) qosh ostiga (yo(y)labdurur) tizilib oldilar, mazmuni aks etadi. Tuyuqda “lab”, “jon”, “g‘amza”, “qosh”; “novak”, “o‘q”, “otmoq” kabi so‘zlar bir turdag‘i tushunchalarni anglatadi, bu esa tanosub san’atini yuzaga chiqqargan.

Oshiqning samimiш ishqisi, vafodorligi quyidagi tuyuqda ham namoyon bo‘ladi:

Yo qoshingdin necha bir o‘q ko‘z tutay,

Otki, o‘trusig‘a aning ko‘z tutay.

Necha ko‘rgach o‘zga mahvashlar qoshin

Yangi oy ko‘rgan kishidek ko‘z tutay [1;517].

Yorning qoshlari yoy (yo qoshingdin) shaklida bo‘lib, qosh ostidagi kiprik(bir o‘q)lar o‘q bo‘lib otishini oshiq zor bo‘lib kutadi (ko‘z tutay). Ikkinchisi misrada esa yorning shu o‘qlarini otishiga oshiq ko‘zlarini tutib bermoqchi (ko‘z tutay). Bunda nigohlarning o‘zaro duch kelish manzarasi namoyon bo‘ladiki, oshiq ma’shuqa nigohini shu bilan tutib olmoqchi. Odatda uzoqdagi narsalarga, shuningdek osmondag‘i yangi oyga ham sinchiklab, qo‘limizni qoshimizga qo‘yib qaraymiz. Oshiq ham boshqa yorlardan o‘z yorini ajratib, tanib olish uchun shu taxlit “ko‘z tutadi”. Bu o‘rinda yorning qoshlari yangi oy singari uzun, nozik, nafis ekanligiga ham ishora qilinmoqda.

Vah, qachong‘a tegru ishqing kojidin

Ko‘zuma har lahza o‘t choqilg‘usi.

Basdurur ko‘nglumda ishqing, yoqma o‘t

Kim, harorat ul ham o‘tcha qilg‘usi [1;518].

Lirik qahramon oshiqning ruhiy holati tasviri berilgan mazkur tuyuqda ma’shuqa solgan ishq oshiq ko‘zida har lahza o‘t yoqayotganini anglaymiz (o‘t choqilg‘usi). Ko‘zning qizilligi odatda

yig‘i natijasida bo‘ladi, hijronda qolgan oshiq ko‘zlar olov kabi qizildir. Oshiq yorga murojaat qilib, “ko‘nglimda ishq o‘tini yoqmagin, uning harorati yonadigan o‘t kabidir (o‘tcha qilg‘usi)”.

*Ul pari ishqida bu devonani
Eyki istarsen, kelib gulxanda ko ‘r.
Bir qadah ul gulni xandon ayladi,
Ey ko ‘ngul, nazzora qil, gulxanda ko ‘r [1,518].*

Oshiq o‘zini devona sanab, yor tufayli shu ahvolga tushganini aytadi, agar kim ko‘rmooqchi bo‘lsa, uning ishq o‘tida gulxanda qolgani tasvirlanadi. Gul kabi yor birgina qadah sharob bilan xandon otdi, uning xandasi ham guldir.

*O’tkali ul sarvi gulruxsoridin,
Yo ‘q xabar ul sarvi gul ruxsoridin.
Hajridin bog‘ ichra berur yodima
Qomatidin sarvu gul ruxsoridin [1,518].*

Tuyuqda ma’shuqaning visoliga zor bo‘lgan oshiq tilidan dil izhorlar bayon qilingan. Oshiq yonidan “sarvi gulruxsor”, ya’ni yor o‘tishini oshiq kutadi. Ma’shuqa portreti istiora orqali ko‘z oldimizda namoyon bo‘ladi: sarvi gulruxsor. Ikkinci misrada yordan darak yo‘qligi, ya’ni yorning sifatlari beriladi: qaddi – sarv, ruxsori, ya’ni yuzi – gul. Oshiq bog‘ ichida kezganda yor hajrida qiynalalar ekan, bog‘dagi sarv daraxti va gul yorning yuzini yodiga soladi, eslatadi (sarvu gul ruxsoridin).

Demak, Alisher Navoiy turkiy yozma adabiyotdagi tuyuq janrini ham amaliy, ham nazariy jihatdan rivojlantirgan, o‘zidan keyin adabiy maktab yaratgan shoir sifatida ham mashhurdir. Shoir tuyuqlarida mehr-muhabbat, sadoqat mavzularining ifodalanishi bugungi kitobxonlar uchun ham ma’rifiy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. 5-j. Badoe’ ul-vasat. – T., 1990.
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. 16-j. Mezon ul-avzon. – T., 2000.

O'ZBEK XALQ MAQOLLARINING MAVZU KO'LAMI

*Bobojonova Shahnoza Hayitboyevna
Xorazm viloyati Bog'ot tumani 25-maktab
ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi
tel: 99-055-23-22
e-mail:bobojonova@mail.ru*

Annotatsiya: maqolada o'zbek xalq maqollari, ularning mavzusida rang-baranglik, maqollarda mehnatsevarlik va vatanparvarlikning ulug'lanishi, o'quvchilarga maqollar orqali tarbiya berish yuzasidan mulohazalar yoritilgan

Kalit so'zlar: o'zbek xalq maqollari, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, xalq donoligi

O'zbek xalq maqollari mavzu ko'lami haqida gapirganda uning g'oyat sermavzu ekanligini ta'kidlash joiz. Bunday bo'lishi tabiiy, albatta. Chunki xalq turmushining biror jabhasi yo'qki, xalq unga maqollar orqali munosabat bildirmagan bo'lsin. Mamlakatimizdagi adabiyot va san'at nashriyotida folklorshunoslar S.Xudoyberganov, M.Afzalov va S.Ibrohimovlar tomonidan to'planib, 1978 yilda chop etilgan «O'zbek xalq maqollari» kitobiga jamlangan maqollar 32 mavzuga ajratilgan holda berilgan. Albatta, bu to'plamga kiritilgan maqollarda davrning mafkuraviy qarashlari ham o'z aksini topgan.

Haqiqiy inson Vatan mehri, Vatan tuprog'i, va Vatan ishtiyoqi bilan tirikdir. O'zini Vatandan ayri his qilgan shaxsni inson nomi bilan atash noto'g'ri bo'lsa kerak, menimcha. Vatan tuyg'usi, ushbu muqaddas hissiyot sharq xalqlari, ayniqsa, o'zbek xalqida g'oyat kuchlidir. Odamlar orasidan ola mushuk o'tib, bir-birlari bilan janjallahish qolishsa, birov-biroviga «Hali sen ko'rasan!» deb po'pisa qilishini ko'p eshitganimiz. Po'pisani eshitgan kishining javobi tayin: «Ko'rganda ko'chirasanmi?» deydi. E'tibor bering, «Ko'rganda urasanmi?» yoki «O'ldirasanmi?» demaydi. Uning uchun ko'chish, tug'ilgan maskan – Vatanni tark etish o'limdan ham yomon. Bu millatdoshlarimizning tug'ilgan tuproqqa – Vatanga mehrining g'oyat cheksizligidan dalolat beradi. Xuddi mana shu mehr, muhabbat xalq maqollarida ham o'z aksini topgan, desak yanglishmaymiz. Maqollarda o'z ifodasini topgan Vatan tushunchasi oddiy umrguzaronlik qiladigan, kun ko'rish uchun kerak bo'ladigan manzil tushunchasi emas, balki inson o'z e'tiqodi va intilishlarini amalga oshirishi uchun zarur bo'lgan maskan tushunchasida mujassamlashgan. Xalq og'zaki ijodining boshqa janlaridagi singari qo'rkoqlik, nomardlik, xoinlik, sotqinlik kabi tushunchalar maqollarda ham botirlik, mardlik, sadoqat fazilatlariga qarama-qarshi qo'yiladi. Masalan, «Botir bir marta o'ladi, qo'rkoq har qo'rqqanida», «Nomardga ishi tushmagan mardning qadrini bilmas», «Nomardning xotini bo'lguncha, mardning bevasi bo'l» singari maqollar fikrimiz dalilidir. Bunday maqollar kishini qahramonlikka, Vatanparvarlikka undaydi. Bu esa, xalq donishmandligining noyob fazilati bo'lib, xalqimiz uni avloddan-avlodga singdirib, asrlar osha har bir shaxsda bu fazilatlarni kamol toptirib kelmoqda. Demak, o'quvchi yoshlarda vatanparvarlik tuyg'ularini tarbiyalashda Vatan va vatanparvarlik haqidagi maqollarning o'ziga xos o'rni va vazifasi mavjuddir. Gap shundaki, bu xil maqollarda ifodalangan mazmunni jonli suhbatlar vositasida yortish, obrazlarning ma'no tashish funktsiyasini to'g'ri tushuntirish, bunda o'quvchilar tajribasiga tayanib ish ko'rish maqollarning g'oyaviy-estetik ta'sir kuchini oshiradi.

Xalq og'zaki ijodida mehnat va mehnatsevarlik mavzusiga ham katta o'rin berilgan. Bu mavzuni maqollar misolida olib ko'radigan bo'lsak, ularda mehnatsevarlik dangasalik va ishyoqmaslikka qarama-qarshi qo'yilib, mehnatkash inson, uning oljanob fazilati ulug'lanadi. Bunday maqollarda xalq o'z boshidan kechirgan uzoq davrlik mehnat jarayonidagi tajribalarini umumlashtirib, uni ixcham shaklda, yuksak badiiylikda aks ettiradi. Masalan, «yer haydasang kuz hayda, kuz haydamasang yuz hayda» makoli zaminida qanchadan qancha hikmat va tajriba mavjud. Maqollarda anglatilmoxchi bo'lgan fiklar obrazli qilib ifodalanganadi. Maqollarda dangasalik, bekorchilik, ishyoqmaslik, tekinxo'rlik kabi yaramas illatlar mehnatkash xalqqa qarama-qarshi qo'yilib, qattiq qoralanadi. Shuning uchun ham «Ishchi ishni topar», «Gap bilguncha ish bil», «Bekor turguncha bekor ishla», «Po'lat o'tda toblanadi, odam mehnatda», «Mehnatdan do'st ortar, g'iybatdan dushman», «Mehnat, mehnatning tagi rohat» singari maqollar yuzaga kelganki, ular xar bir shaxs takomilida eng zarur tarbiyaviy omil bo'lib hisoblanaddi, desak sira mubolag'a bo'lmaydi. Shunday maqollar boki, ular jamiyatning, xalq hayotining ustuvor shioriga aylanib qolgan.

Masalan, «Ishlagan tishlaydi, ishlamagan kishnaydi» yoki «Qimirlagan qir oshar» maqollarida kishilik jamiyatining mehnat tiriklik manbai, ishyoqmaslik esa, har qanday kambag‘allik va baxtsizlikning asosi ekanligi o‘ta ta’sirchan tarzda ifodalanadi. Mehnatkash xalq yoshlarni azaldan o‘z orzu va ideallariga sadoqatli qilib tarbiyalashga harakat qilgan. Bunday tarbiya esa, og‘zaki ijodning boshqa janrlari qatorida xalq maqollari, matallar va aforizmlar vositasida amalga oshirilgan. Mehnat mavzusidagi maqollar maktablarda, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar o‘quvchi va talaba yoshlarning yozma ishlari, mehnat faxriylari va ota-onalar bilan uchrashuvlar, turli mavzudagi kechalarni o‘tkazishda juda ta’sirchan bir vositalar sifatida ish berishi mumkin. Mehnatsevarlik mavzusidagi maqollar sinf rahbarlarining tarbiyaviy soatlari uchun ham asos qilib olinishi mumkin. Bunday darslarda o‘qituvchi o‘quvchilarda jamiyatimizda o‘z halol mehnati tufayli dong taratgan, shonshuhrat, moddiy manfaatdorlik topayotgan zamondoshlarga havas bilan qarashni, mehnat insoniyatning moddiy va ma’naviy boyliklarining asosi ekanligini sidqidildan e’tirof etishni o‘quvchilar ongiga singdirishi lozim. Qisqasi boshqa mavzudagi maqollar singari mehnatsevarlik haqidagi maqollar ham o‘qituvchi va o‘quvchilar leksikonida faol iboralarga aylantiriliishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N.Mallayev. O‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent – 1965-yil
- 2 . “O‘zbekiston Respublikasing Konstitutsiyasi” Toshkent-“O‘zbekiston”1998.
3. U. Tursunov, J. Muxtorov, Sh. Raxmatullayev. Hozirgi o‘zbek adabiy tili Toshkent, 1992.
4. O‘zbek tili va adabiyoti jurnali . Toshkent., 2005-2011-yil sonlari

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA TIL ODOBI MASALASI

*Ikromova Sayyora Raxmonovna
Navoiy shahar 12-AFCHO'IM
boshlang'ich sinf o'qituvchisi
tel raqam: 99-718-00-82
e-mail: ikromova@inbox.uz*

Annotatsiya: maqolada Navoiy asarlarida nutq madaniyati, tilga munosabatning ifodasi, til va uning imkoniyatlari, so'z va gap kabi vositalarga qarashlar, ularning tildagi ahamiyati xususida mulohazalar berilgan

Kalit so'zlar: tilshunos olim, til masalasi, so'z qudrati, til buyukligi, mislsiz hazina

Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyondasi, millatimizning milliy g'ururi, shon-u-sharafini dunyoga tarannum qilgan o'lmas san'atkordir. So'zning quadratini yuksaklarga ko'tarib, tanasida joni bor inson doimiy so'zga ehtiyoj sezishini, yomon so'z insonni halok qilishini, yaxshi so'z mo'jiza ko'rsata olishini ta'kidlaydilar. Navoiy tilning jamiyatda tutgan o'rmini nihoyatda yuksak baholab, hatto yaxshilik va yomonlik, baxtsizlik, insof va diyonat, vijdon va qabohat singari tushunchalarni ham so'z bilan til elementlari bilan bog'lab izohlagan. Navoiyning "Mahbub-ul qulub" asarida ham nutqning ko'p fazilat va xislatlari ochib beriladi. Tilni ko'ngil xazinasining qulfi va so'zni shu "xazinaning kaliti" deb ta'riflab, til odobiga e'tibor berishni ta'kidlaydi. Qisqa va mazmunli, o'rinli va mantiqli so'zlashga chaqiradi, sergap, laqma, tiliga ortiqcha erk berganlarni, maqtanchoq, kibr-havoga berilganlarni tanqid qiladi. "Tilga ixtiyorsiz- elga e'tiborsiz", - demak-ki, o'z tiliga nisbatan soxta, loqaydlik bilan so'zlash elga, ulusga, xalqqa nisbatan hummatsizlik, e'tiborsizlikdan dalolat beradi. Navoiy asarlarida so'z, nutq, til haqida quyidagi tanbehlar keltirilganligi fikrimiz isbotidir. "Tilning ixtiyorini qo'lingda asragil; so'zingni ehtiyotlik bilan so'zla". "Vaqtida asrash kerak bo'lgan so'zni asrama; aytish kerak bo'lmagan gapning yaqiniga yo'lama". So'z – aniq badiiy janr turi sifatida Alisher Navoiy nazm va nasr janrlarining tili va uslubiga go'yat e'tibor qilgan. Tirik insongina so'zlash qobiliyatiga ega, so'z tufayli u tirik ekanligini isbot etadi. So'z do'stdan, yor-u birodardan xabar beradi. Til deganda nutqni ko'zda tutgan. Til, ya'ni so'z o'zining ko'p yaxshi fazilatlari bilan nutq uchun manbaa ekanligini, nutqning qo'polligi, maqsadga muvofiq bo'lmasligi so'zlovchiga zarar yetkazishini alohida ta'kidlab o'tadi. Yoqimli, shirali ovoz bilan so'zlash odobi haqida, o'ylamasdan so'zlamaslik lozimligi haqida: "Tildin azubat dilpisandur va miynat sudmand. Chuchuk tilki achig'liqqa evruldi, zarari oni bo'ldi. Chuchuk so'z sof ko'ngullarga nushdir.... So'zni ko'ngulda pishqormaguncha tilga kelurma, harnakim ko'nglingda bo'lsa tilga surma" deydi. Ma'nosi shuki, tilning yoqimli va shirin bo'lishi foydadir. Chuchuk til achchiqqa aylansa tinglovchiga zarar yetkazadi. Nutqdan maqsad fikr anglatishdir. Muayyan tilning shakllanishi, riojanishi va sayqa topishda, shubhasiz, buyuk shaxslar-allomalar, shoirlar, yozuvchilar, mutafakkirlar, davlat arboblari, olimlarning salmoqli o'rni bor. Shu o'rinda bir necha ming yillik o'z taraqqiyot yo'liga ega. O'zbek adabiy tilini rivojlanishi va sayqal topishida Alisher Navoiyining xizmatlari ulkandir. Alisher Navoiy asarları tilida, jumladan, "Hayratul-abror" da ham qo'llangan qadimgi turkiy leksikaning salmoqli qismi nafaqat eski o'zbek adabiy tili, shuningdek, arab tili so'z xazinasida hamon faol ishlatalayotgan leksik birliklar hisoblanadi. Navoiyning fikricha, til oddiy so'zlashuv tili va badiiy til shakllariga ega. U asosan, ko'p o'rinnarda so'z, til, lafz, lison, kalom, suxan va boshqalar haqida gapirganda badiiy tilni ko'zda tutadi. Bizga ma'lumki, Alisher Navoiy asarlarida qaydlangan leksemalar bir necha mavzu guruhlari asosida o'rganilgan. Jumladan, o'simlik, hayvonot dunyosiga oid so'zlar, uy-ro'zg'or va xo'jalikka doir, kiyim-kechak, ovqat va suyuqlik nomlari, hajm, o'lchov sathiga aloqador nomlar, idish-tovoq nomlarini etimoni, ularning semantik xususiyatlari haqida tadqiqotlar qilingan. Navoiy asarlarida shu mavzu guruhlari qatorida yana bir so'zlar guruhini, aniqrog'i, kishi tana a'zolari nomlarini ham har tomonlama tadqiq etish maqsadga muvofiqdir. "Ma'lumki, o'zlikni anglash milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o'rtasidagi ruhiy- ma'naviy bog'liqlik til orqali namoyon bo'ladi". Jamiki, ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Keltirilgan ezgu so'z tushunchasi xalq uchun foydali bo'lgan fikrni ifodalagan, uni nutq odobi va madaniyatiga amal

qilgan nutq hamda kishilarga manfaat keltiruvchi va ta'sir etuvchi, qolaversa, ularni tarbiyalovchi vosita, so'z deb tushunmoq kerak. Alisher Navoiy nutq madaniyati va odobi haqida fikr yuritar ekan, ko'p hollarda nutqni bezovchi, uning to'g'ri va maqsadga muvofiq bo'luvchi xususiyatlarini ta'minlovchi tomonlarini ta'kdlashga alohida e'tibor beradi. Navoiy o'z asarlarida shaxsda nutq madaniyatini, tilga munosabat odobini tarbiyalash lozimligini qayta-qayta ta'kidlaydi. Navoiy o'z asarlarida shaxsda nutq madaniyatini, tilga munosabat odobini tarbiyalash lozimligini qayta-qayta ta'kidlaydi. Buning uchun tilni, so'zni ko'klarga ko'tarib maqtaydi, unga insonni hayvonot olamidan farqlashga, undan ustun turishga imkon bergen bir vosita deb qaraydi. Shu sababli u o'z asarlarida tilni, uning imkoniyatlarini ko'klarga ko'tarib madh qiladi, so'z va gapni, nutqni gavhar, dur, javohir deb ataydi. Hozirda nutq odobi deb yuritilayotgan nuqtai nazarlar juda qadimda yashab o'tgan ajdodlarimizning tafakkuri mevasidir. Alisher Navoiy nutqning mazmundor bo'lishiga katta e'tibor berar ekan bunday til toshni eritadi, deya mubolag'a ham qiladi. Aslida bu yerda ko'chma, ramziy ma'no bor, ya'ni tosh-ko'ngil qattiq shafqatsiz odamni yumshatadi, deyilgan ma'no bor. Bularning barchasi kishilarni tilni mukammal egallashga, undan to'g'ri va unumli foydalanish, nutqni ezgu maqsadlarga yo'naltirishga bo'lgan chaqiriqlardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vohidov R., Ne'matov H., Mahmudov M. So'z bag'ridagi ma'rifat. -Toshkent: Yozuvchi, 2001, 144 b.
2. Bekova N. Alisher Navoiy she'riyatida hamd poetikasi.-Toshkent: Fan, 2007, 192 b.
3. Alisher Navoiyning adabiy mahorati masalalari (maqolalar to'plami)-Toshkent: Fan; 1993. 208 b.

ADABIYOTSHUNOSLIKDA ARUZ ILMI

*Kalonova Manzura Ziyodullayevna,
Samarqand viloyati, Payariq tumani
12-umumiy o'rta ta'lim maktabi
ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi
Tel: +99893 344 82 29*

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyotshunoslikda aruz ilmi haqida ilmiy qarashlar ilgari suriladi. Ilmiy fikrlar ilgari suriladi va aniq faktlar bilan dalillanadi.

Kalit so'zlar: Shoир, aruz, ilm, she'r, ma'lumot, vazn, fikr, isbot, harakat, qalam, tarix, texnika, nazariya, masala.

XIX asrning oxirlariga kelib atoqli shoир Zokirjon Xolmuhammad o'g'li Furqat ham aruz ilmiga doir risola bitgan edi. Haligacha nashr qilinmagan bu asarni professor G'ulom Karimov Ostroumov fondidan topgan edi. O'n olti betlik kichik bu risolada shoир aruzning she'riyatimizda keng istifoda qilingan 55 vazni haqida ma'lumot bergen, har qaysi o'chovga forsiy va turkiy she'riyatdan misollar keltirib, o'z fikrini isbotlashga harakat qilgan.

XX asrga kelib ham aruz o'zining serjiloligini yo'qotmadni. 1936- yilda Abdurauf Fitrat qalamiga mansub "Aruz haqida" risolasi nashrdan chiqarildi. Fitrat risolasi nafaqat aruz tarixi va texnikasi, balki umuman vazn nazariyasi va uning qo'llanilish tarixidan saboq beruvchi nazariy qo'llanma ham hisoblanadi. Chunki olim o'z risolasida she'r vazni masalasiga she'riy asarni yuzaga chiqaruvchi eng zaruriy badiiy birlik sifatida qaragan. Fitratning fikricha, she'r vaznlari orasida bir-biridan farqlantiruvchi xususiyatlar mavjud: "Barmoq vazni shoirlari hijolarning soniga ahamiyat beradilar. Va bir misrani tashkil qilgan ma'lum bir miqdordagi hijolarni turoqlar vositasi bilan ayrim to'plamlarga ajratadilar-da, turoqlarning joyini belgilash kerak bo'lган ohangni ta'min etadilar. Aruz vaznida esa, hijolarning ahamiyati bilan kayfiyati (miqdori bilan sifati) ayni darajada asosiy rol o'ynaydi. Misralarda hijolarning soni e'tiborga olingani kabi qisqa va to'liq hijolarning tizilish tartibi ham o'zgargancha yangiyangi vaznlar maydonga keladi. Mana shu xususiyat barmoq vazni sitemasida yo'q."

Fitrat arab aruzining murakkablashish va mukammallahish jarayoni haqida so'z yuritarkan, Axfash, Ibn Sidqiy kabi aruz nazariyotchilarining qarashlari hamda ularning aruz nazariyasi taraqqiyotiga qo'shgan hissalarini o'rinni ko'rsatadi. Bu bilan cheklanmay qo'shni Eron va Rum mamlakatlarida aruzning tarqalish sabablarini ham tushuntirib o'tadi. Fitratning bu boradagi mulohzalari shu jihat bilan e'tiborga loyiqliki, u arab aruzining ajam mamlakatlari bo'ylab tarqalishiga sabab Ovro'pa olimlari tomonidan ta'kidlanayotgandek arab bosqini bilan bog'labgina qolmay, balki "Eron she'r vaznining-da arab istilosidan va arab aruzi qoidalari qabulidan avval bugungi aruz vazniga chiqqan bo'lishi" mumkinligini qadimgi fors manbalari tahlili orqali isbotlashga harakat qiladi. Risolada arab aruzi bizga qadar arab-fors aruzi shaklinni olgani, so'ngra esa O'rta Osiyo turklari tomonidan qabul qilingani davomli suratda ko'rsatib beriladi. "Mana shunday qilib, arab aruzini arab-fors aruzi holiga keltirdilar.

Bizning O'rta Osiyo turklari tomonidan qabul etilgan aruz shul arab-fors aruzidir, qachon qabul etilgani aniq emas. Biroq hijriy 462-yilda Qashg'arda yozilgan mashhur "Qutadg'u bilig»ning shu aruz vaznida yozilganiga e'tibor etilsa, juda eskidan qabul etilgani ma'lum bo'ladir." Demak, bizning she'riyatimiz Yusuf Xos Hojib davridan boshlab mana shu vaznni davomli ravishda qo'llagan, mumtoz adabiyotimizning eng go'zal va komil asarlari shu vaznda bitilgan ekan, aruz intizomini chuqr egallash mujburiyati shu kungi adabiyotshunoslardan va shoirlar zimmasida qoladi.

Aruz nazariyasi asoslarini aks ettiruvchi jadvallar, badiiy so'z ustalari ijrosidagi audio-video materiallar, zamonaviy kompyuter texnologiyalari bu sohada muvaffaqiyatli ish olib borish garovidir. Bularni amalga oshirish uchun mamlakat miqyosidagi mutasaddi taskilotlar bu ishga malakali metodistolimlar va mutaxassislar safarbar qilishni lozim deb hisoblaymiz.

Xulosa qilib aytganda, qariyb ming yillik tarixga ega bo'lgan aruz vaznni chuqr o'rgatish mumtoz adabiyotimiz durdonalaridan to'la bahramand bo'lish imkonini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mualliflar jamoasi. Adabiyot nazariyasi. 2 jildlik, 2-jild, Toshkent:Fan. 1979.
2. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. Toshkent:O'qituvchi. 1980.
3. To'xliev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent:Yangi asr avlodi. 2006.
4. To'xliev B. Adabiyot. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik. Toshkent:O'qituvchi, 2003.
5. Umurov H. Adabiyot qoidalari. Akademik litseylar uchun o'quv qo'llanma.Toshkent: O'qituvchi. 2002.

ADABIYOT DARSINI TASHKIL ETISHDA INSHOLARNING AHAMIYATI

*Mahmudova E'zozxon Abdulhaqovna,
Toshkent shahar, Yashnobod tumani 216-maktab
ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi Tel: +99897 464 09 86*

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot darslarida inshoning o'rni naqadar kuchliligi yoritilgan bo'lib, insho orqali o'quvchilar dunyoqarashlarini oshirishlari mumkinligi ilmiy qarashlar orqali yoritib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Inson, adabiyot, insho, ta'lif, ma'naviyat, bilim, malaka, ko'nikma, aql, idrok, tafakkur, fikr, ma'lumot, nutq, tovush, xayol.

Barchamizga ma'lumki, inson hamisha o'zining og'zaki va yozma nutqini takomillashtirish bilan qiziqib kelgan. Aynan nutqiy imkoniyatlari orqali inson o'z ichki olamini namoyon etadi. Adabiyot esa inson nutqining takomilini ta'minlaydi. Insonning nutqi uning fikrlash jarayoni va o'ziga xos jihatlari tizimini namoyish etadi. O'quvchilarning yozma va og'zaki nutqi darajasi bugungi kunda nafaqat metodik, balki jamiyat miqyosidagi ijtimoiy muammolardan biri bo'lib turibdi. Kommunikativ muloqot ishtirotchilarining ko'pchiligi o'z fikrini aniq va ravon ifodalashga, fikrlarini ma'lum bir tizimda bayon etish qobiliyatiga, ifoda izchilligiga ega emaslar. Buni nafaqat adabiyot darslarida, balki ta'lif tizimining barcha bosqichlarida, barcha o'quv fanlari tizimida kuzatish mumkin. Ta'lif amaliyotida, asosan adabiyot darslarida fikr ifodalashning nozik tomonlari, uning rang-barangligi va emotSIONalligiga erishishga e'tibor qaratiladi. Nutq ifodalashda bunday ko'mkmalami egallash va og'zaki nutqni takomillashtirish suhbat, muhokama, qayta hikoyalash, dialoglar, ma'ruzalar asnosida amalga oshiriladi. O'quvchilarning og'zaki nutqi bilan bog'liq holda ularning yozma nutqini rivojlanishiga ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, yozma nutqning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. U kommunikativ jarayonda bevosita ishtirot etmaydi. Agar og'zaki nutqda jumla yoki so'zlearning to'liq ifodalanmasligi, ayrim qo'shimchalarning tushirib qoldirilishi, almashinishi singari holatlar yuz berishi mumkin bo'lsa, yozma nutqda fikr ifodalashda mantiqiy izchillik, so'z va iboralarning tizimliligi taqozo etiladi. O'quvchi yozma nutqini takomillishtirishning keng tarqagan usuli turfa janrlardagi va har xil adabiy mavzularda insho va esselar yozdirishga undashdir. O'quvchilarning boshqa turdagি mustaqil ishlari, yozma bajariladigan uy vazifalari ham o'quvchilar yozma nutqining rivojlanishiga ko'maklashadi.

Milliy ta'lif tizimiga Botish (Evropa) usullari, rivojlangan mamlakatlar ta'limi yutuqlari kiring kelishining o'ziga xos ijobiy tomonlari mavjuddir. Lekin ta'lifni tashkil etishda bizning minglab yillik tarixga ega o'zbeklar ekanligimiz hamisha ko'zda tutilishi kerak. Chiqish (Sharq) da azal-azaldan ko'ngil tarbiyasi ustuvorlik qilib kelgan. Ma'naviy yetuklik baland martabada bo'lgan. Bilimlami o'zlashtirishga, fanda kashfiyotlar qilishga ruhiy bezovtalik, ma'naviy kamolotga intilish orqali chiqilgan. Shuning uchun ham maktablarda, avval badiiy adabiyotni o'qitish, so'zdan ta'sirlanishga o'rgatish amalga oshirilgan. Ruhiyatni uyg'otishga harakat qilingan. Bezovla qalbgina izlanishga qodir ekanini bobolar yaxshi tushunishgan.

Zamonaviy milliy ta'lilda sog'lom ma'naviyatni tarbiyalash bosh maqsad qilib belgilangani holda amalga oshirilayotgan ishlar hozircha yetarli bo'lmayotir. Botish ta'lif tizimining xususiyatlarini ko'r-ko'rona ko'chirish emas, ular erishgan yutuqlarning o'quvchi milliy xususiyatlari, ruhiy o'ziga xosligi, real jihatlariga mos keladigan tomonlarini o'zlashtirishgina samara berishi mumkin. Aks holda, chet el tarbiyashunosligidagi tashqi jihatlargina o'zlashtirilib, qilingan harakatlar samarasiz ketadi. O'quvchining erkin va mustaqil mulohazasiga asoslanadigan mustaqil yozma ishlami o'quv yilining boshida, badiiy asar tahliliga bir oz o'rganilgandan keyin, o'quv yili o'rtalarida va oxirida olish bolalarning mustaqil fikrlashini o'stiradi. Shu bilan birga, ulardagи fikr mustaqiligining o'sishini nazorat qilishga imkon beradi. Sinfda asar mutolaasi davomida o'quvchilarga insho yozishda qo'l keladigan muhim so'z va iboralami belgilab borishni o'rgatish ham maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu narsa o'quvchilami asami o'qish davomida insho yozishga ruhan tayyorlaydi. Asar matnidagi muhimni nomuhimdan farqlashga o'rgatadi. Masalan, «Qodiriyning ijodida men qadrlaydigan jihatlar» mavzusida insho yozdirish uchun, avvalo, Abdulla Qodiriyning asarini o'quvchi sevib qola oladigan darajada tahlil qilish kerak. Asardagi

o‘quvchi qalbini titratadigan o‘rinlami kashf qildirish kerak. Mana shu kashfiyat, o‘quvchiga lazzat bag‘ishlagan topildiqlargina adibni kitobxonga sevdiradi. U yozuvchini asarlarining go‘zal uslubi, ko‘ngilga borib o‘rnashadigan tuyg‘ular tasviri tufayli sevib qoladi. Bunday insho yozishda o‘quvchiga berilgan erkinlik va imkoniyat uni mustaqil fikrlashga, kechinmalarini so‘z bilan ifodalashga odatlantiradi.

Shuni aytish mumkinki, bugun ham o‘quvchilarning ko‘pchiligi o‘z fikrini aytishga tortinadi yoki buni istamaydi. Achinarlisi, ularning ko‘pchiligidagi aytishga arzigulik fikming o‘zi yo‘q. Agar maktab adabiy ta’limi yuqorida tavsiya etilgan yo‘sinda tashkil etilsa, fikr kishilar ko‘payishi muqarrar. Yuqorida aytilgan usullarda o‘quvchilar an‘anaviy yo‘sindagidan ko‘ra yaxshiroq yozishadi. Shu tarzda o‘quvchilar matnni qayta hikoyalashdan qutula boradilar, insholarida o‘z munosabati, tintilishlari, fikr, tuyg‘u va istaklarini ifodalay borishadi. Bevosita o‘quvchi shaxsiga qaratilgan insholar uni ijod qilishga, o‘ylashga o‘rgatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Matjon Safo. Kitob o‘qishni bilasizmi? - T.: O‘qituvchi, 1993. 11-bet.
2. Matjon Safo. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar. (O‘qituvchilar uchun metodik qo‘Uanma). - T.: «O‘qituvchi», 1996. 37-bet

ALISHER NAVOIYNING "DEVONIY FONIY" DEVONIDA GUL OBRAZI BADIYATI

*Malikova Sitora Odiljon qizi
Andijon davlat universiteti magistranti
+998902105302*

Annotatsiya: Ushbu maqolada forsiy tildagi "Devoni Foniy" devoni badiyyati hamda mazkur devon tarkibiga kirgan "Sittai zaruriya" qasidalar turkumidagi gul timsollari xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Devoni Foniy, devon, bayt, qasida, rayhon, sunbul, nargis, yasmin, jilva, ma'shuqa jamoli, Haq tajalliyi, tashxis,

Hazrat Alisher Navoiyning o'lmas merosini ba'zida tubsiz ummonga, ba'zida bahosini hech bir mezon bilan o'lchab bo'lmaydigan dur-u javohirlar xazinasiga qiyoslaymiz. Asrlar davomida jahonning ko'zga ko'ringan tilshunoslari-yu, adabiyotshunoslari uning bebafo ijodiyotining badiyiliği va til xususiyatlarini yoritib berishga harakat qilmoqdalar. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy fors tilida ham ijod qilgan mumtoz san'atkor edi. Uning forsiy qasidaları, g'azal, ruboiy, marsiyalari badiiy so'z ustalari, shoir-u fozillar va xalq orasida ham shuhrat qozongan. Shoir bu she'rlarini yig'ib, "Devoni Foniy" nomi bilan alohida kitob tuzgan. Mazkur devon tarkibiga kirgan "Sittai zaruriya" qasidasida rayhon, sunbul, nargis, lola, yosmin kabi gul timsollari orqali oshiq ahlining ko'nglida porlagan ilohiy nur va uning turli shakl larda jilva qilishiga ishora qilinadi. Jumladan, gul ma'shuqa jamoli, Haq tajalliyi timsoli sifatida ishlatiladi.

Bunafsha bar girehi turra bast marg 'ula,

Suman ba jilva darovard orazi zebo.

Mazmuni: binafsha yoqasi (giriboni) atrofi da qo'ng'iroqchalar bog'ladi (gulladi). Suman go'zal orazini jilvaga soldi.

Jilva – tasavvufiy istiloh bo'lib, noz, istig'no yoxud suluk ahlining ko'nglida porlagan ilohiy nur. Suman – saman. Yosmin so'zining qisqargani. Rayhon, sunbul, nargis kabi gullar ham tashxis san'ati vositasida mahorat bilan tasvirlangan:

Zi nisfi po 'sti noranj bahri nargisi sho 'x,

Piyola kardiyu o 'mast gasht be sahbo.

Mazmuni: sho'x nargis uchun yarimta noranj (apelsin) ning po'stidan piyola qildingki, u qadahsiz ham mast bo'ldi.

Nargis – bo'tako'z, ko'zning ramzi, ya'ni ko'z mushabbih, nargis – mushabbihun bih. «Nargisi sho'x» iborasi sho'x nargis ko'zli go'zallarga nisbat beriladi.

Fikrimizni ulug' shoirning turkiy tildagi bir bayti orqali asoslaymiz:

Ikki o 'tlug ' nargisingkim qildilar bag 'rim kabob,

Biridir ayni xumor ichinda biri masti xob.

Hazrat Navoiy qalamiga mansub bu baytda Olloh, olam va odam go'zalligi ifodalangan, ya'ni ma'shuqaning nargis ko'zlaridan oshiqning bag'ri-dili kabob bo'lgan, chunki ma'shuqaning ko'zlarida Yaratganning tajalliyi bor. Ko'z – basirat darajasi, qalb ko'zining o'tkirligi, qolaversa, oshiqni imtihon etuvchi, sinovdan o'tkazuvchi kuchdir. Ilohiy jamol turli ko'rinishlarda jilolanib, qalbga yo'1 izlaydi. G'aybning manbayi, sir-u sinoat chashmasi ko'z – jilo, mavj, tovlanish, sehr-u jodu, maftunkorlik timsoli. Shuning uchun har ikki baytda ham (ya'ni qasidada va g'azal-dan olingan baytda) «xumor», «mast» kabi so'zlar ishlatilgan.

Mazkur ramz tuzilish asosi jihatidan to'la-to'kis mushabbihning tarkibiy qismlariga to'g'ri keladi va bu o'xshashlik asosida kuchli mantiq bor. Qasidada rayhon boshqa gul timsollaridan alohida ajratiladi:

Chu chand ro 'z bar in raft, dodi oroish,

Zi shohidoni rayohin ba gulshani dunyo...

Mazmuni: bir necha kun shu tariqa (Sen) oroyish berding, rayhonlar shohidligida dunyo gulshaniga.

Mazkur baytda rayhon insonga xos «shohidlik» xususiyatini kasb etgan. Chunki tasavvufiy q rashlarga ko'ra rayhon tasfi ya va riyozat natijasida qalbda porlagan nur timsolidir. «Shohid» so'zini ham shoir bejiz ishlatmagan, ya'ni shohid – qalb bilan tenglashgan mavjudot. Baytdagi

«gulshan» so‘zi esa qalbning fathi va ochilishi, solik ko‘nglining ma’rifat va irfonga to‘lishi timsoli bo‘lib kelgan.

*Ruxi chamanro az xomai qazo kardi,
Zi lavn-lavn rayohin chu gunagun debo.*

Mazmuni: taqdir qalami bilan chaman ruhini (Sen) rang-barang bo‘yoqlar bilan ziynatlangan rayhonzorga aylantirding

Qasidada mazkur ma’naviy san’at (tashxis)ni keng qo‘llash orqali Illo va inson, Xoliq va maxluq, tabiat va shaxs birligiga alohida ahamiyat berilgan:

*Namud dil zi rayohin so ‘i favokeh mayl,
Chu az sarobi suvar so ‘i lujjai ma ‘no...
Libosi barg chu ashjori bog ‘ro po ‘shid,
Shud az namoishi har yak chu gunbadi mino...
Va lek anjumi sobit shuda favoqehi o’,
Ba burj shoxi savobit misoli pobarxo.*

Mazmuni: ko‘ngil rayhonlardan mevali bog‘ tomon mayl ko‘rsatdi, behisob suratlardan zebo shakl lar esa sarobga aylanibdi. Barglar libosi bog‘ daraxtlari ustini yopdi. Har birining tovlanishidan ferauz osmon shakli namoyon bo‘ldi. Va lekin yulduzlar sobitlashganidek, holat mevali bog‘da ko‘rina boshladi. Yulduzlar burjda qo‘nim topganidek, shoxlar ham oyog‘ida turganday bo‘ldi.

Mazkur baytlarda olam va odam sirlari tashxis san’ati asosida yonma-yon talqin etilgan. Tasvirlangan she’riy timsollar yorqinlik, jonlilik, jozibadorlik kasb etgan.

Ulug‘ shoir va mutafakkir Nizomiddin Mir Alisher Navoiyning boy ijodiy merosi o‘z g‘oyaviy mazmuni va mundarijasiga ko‘ra umumbashariydir.

Asrlar osha yangi ma’no qirralarining kashf etilishi bilan Sharq mumtoz adabiyoti, jumladan ulug‘ so‘z san’atkori Alisher Navoiy ijodi mangulikka daxldorlik kasb etmoqda. Uning ko‘لامи kengligi va davrlar o‘tishi bilan yangicha talqinlarga asos bo‘la olishi bu ijodiy merosga qayta-qayta murojaat qilishni taqazo qilayotir. Navoiyshunoslik ilmi mamlakatimiz o‘z istiqloliga erishgach, shoir merosini yangicha o‘rganish borasida qator yutuqlarni qo‘lga kiritmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Ruh ul-quds. T.: O‘zbekiston, 2002.
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. 5-jild. Badoe’ ul-vasat. T.: Fan, 1990

O'ZBEK FOLKLORSHUNOSLIGIDA OG'ZAKI DRAMA

*Normurodova Zarigul Yoqubovna,
Surxondaryo viloyati, Muzrabot tumanidagi 8-umumi o'rta ta'lim
maktabining ona tili va adabiyoti o'qituvchisi Tel: +998 99 351 28 89*

Annotatsiya: Ushbu maqolada og'zaki drama haqida ilmiy qarashlar ilgari suriladi. Fikrlar ilmiylikka asoslanib, tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: folklorshunoslik, drama, teatr, dramaturgiya, musiqa, shakl, xalq.

O'zbek folklorshunosligi og'zaki dramani masxaraboz va qiziqchilar teatri hamda qo'g'irchoq teatriga bo'lib o'rganadi. Masxaraboz va qiziqchilar teatrida dramaturgiya, sahna bezagi, qiziqchi aktyorlar, musiqa asosiy o'rinni tutadi. Sirasini aytganda, masxarabozlik va qiziqchilik – asrlar davomida shakllangan og'zaki an'anadagi professional teatr hisoblanadi. Uni havaskorlik harakatidan farqlovchi xususiyati ham an'anaviy xalq teatri sanalganligi bo'lib, XX asrning boshlaridayoq yuzaga kelgan yevropacha tipdagi o'zbek professional teatrining sarchashmasiga aylanganligidir.

O'zbek an'anaviy xalq teatri o'ziga xos dramaturgiyaga ega. Bu og'zaki drama deyilib, undagi personajlar o'z individual qiyofasiga, mijoji (temperamenti)ga, aqlu zakovatiga, hissiyot va kechinmasiga, tanasi va unga mos harakatlariga ega. Bu teatrnning ijrochi - artisti masxaraboz (masxara), qiziqchi (qiziq) va taqlidchi (muqallid) nomlari bilan hritiladi. Masxaraboz arabcha so'z bo'lib, kulish, mazax va taqlid qilish ma'nolarini anglatadi. Arablar istilosidan so'ng tilimizga o'zlasha boshlagan esada, arablarning o'zlari komik aktyorni —muhabbiz deb ataganlar. Shunday bo'lsada, —masxara so'zi o'zbek tilida ham komik aktyor, ham kulgili hajviy tomosha ma'nosida qo'llaniladi. Taxminan XYI asrning oxiri va XYII asrning boshlaridan e'tiboran arabcha —masxara so'ziga fors-tojik tilidagi —bozi (o'yin) so'zidan —i tovushi qisqargan holatda —boz shaklida qo'shib, —masxaraboz istilohi bunyod etilgan. Lekin aktyor ma'nosida ham masxara, ham masxaraboz istilohlari baravar qo'llanib boraverган. SHu ixtisosdagи ijrochilar nomlari esa shu istiloh bilan sifatlangan holda ishlatilishi an'anaviy tus olgan. Binobarin, masxaraboz yoki masxara – xalq teatrining komik aktyori bo'lib, mazax vositasida voqeani muayyan matnga solib, hajviy tomosha ko'rinishida ijro etib beruvchi kulgi ustasi sanaladi.

O'zbek an'anaviy xalq teatri uch lokal guruh doirasida tashkil topgan va rivojlangan: Bular Buxoro masxarabozligi, Xorazm masxarabozligi va Farg'ona qiziqchiligidir. Buxoro masxarabozligi ikki tipga bo'lingan: birinchisi – qishloq masxarabozligi bo'lib, ko'pincha 3-5 kishidan iborat holda tomoshalar ko'rsatgan. Ular kichik guruhdan tarkib topganlari sababli kichik hajmdagi maishiy mavzudagi tomoshalarni ko'rsatishda so'zga emas, asosan, harakatga va mimikaga zo'r berib ijro etishgan. Shahar masxarabozligida ham, asosan, mehmonxonalarda kichik hajmli maishiy komediyalar o'ynalgan bo'lsa-da, sayllarda, katta to`ylarda yirikroq tomoshalarni namoyish etishgan. Shahar masxarabozligida, ayniqsa, buxorolik To'la masxara (1842-1916) to'pi ajralib turgan. U, xususan, salbiy personajlarga ijtimoiy tavsiflar berib, ularni fosh etishda ayricha mahorat ko'rsatgan. Xorazm masxarabozligida —Xatarli o'yin turkumi ko'p o'ynalgan. Bunda dialog, kuy, qo'shiq, raqs va muallaq, pantomimadan unumli foydalangan. Ular orasida, ayniqsa, Quvvat kalta, Boltaqul masxara, Matyoqub ko'r, aka-uka Eshmat va Do'smatlar shuhrati butun Xorazmni tutgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, xalq og'zaki ijodi bugungi kunda taraqqiy etgan sohalardan hisoblanib, uning barcha sohalari rivojlanishdadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Madayev O., Sobitova T., Xalq og'zaki poetik ijodi. Toshkent: "Sharq" –2010.
- 2.Jo'rayev M., Eshonqulova J., Folklorshunoslikka kirish. Toshkent – 2017

ADABIYOT DARSLARINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH SAMARADORLIGI.

*Qodirova Nargizaxon Holdaraliyevna,
Sodiqova Shohista Abdumalik qizi
Farg'on'a viloyati Quva tuman18-maktab
ona tili va adabiyot o'qituvchilari.*

Annotatsiya: ushbu maqlada ona tili va adabiyot darslarini samarali usullarda tashkil etish yo'llari haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: she'r, topishmoq, ta'rif va ijodkor usuli, pedagog, malaka, ko'nikma, kitob mutolaasi.

Dars jarayonida interfaol usullardan foydalanish dars samaradorligini oshirishi, o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malakalarini yanada mustahkamlashi hech kimga sir emas. Shuni inobatga olgan holda o'z tajribamdan kelib chiqib adabiyot darslarida quyidagi interfaol usullardan foydalanishni tavsiya etaman.

"Ta'rif va ijodkor" usuli.

Bu usuldan foydalanishda sinf guruhlarga bo'linib, oldindan topshiriqlar beriladi. Guruhlar shartli ravishda nomlanadi, masalan, "Ta'rif beruvchilar" va "Ijodkor" guruhi. Birinchi guruh ikkinchi guruhga ta'riflarni aytadi. Shundan so'ng guruhlilar ushbu ta'rif qaysi ijodkorga tegishli ekanligini topadi. Agar birinchi berilgan ta'rifdan so'ng darrov bu ta'rifning qaysi yozuvchi yoki shoirga tegishli ekanligini topishsa, - 5 ball, ikkinchi ma'lumotdan so'ng topishsa, - 4 ball va uchinchi urinishda topsalar - 3 ball yig'ishadi. O'qituvchi ta'rif qaysi ijodkorga tegishli ekanligini topgan guruhdan yana ijodkor hayoti va faoliyatiga doir ma'lumotlar qo'shimcha qilishini so'raydi va baholab boradi. Bu metod orqali har bir o'quvchi ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, 8-sinf adabiyot darsida bu metoddan quyidagicha foydalanish mumkin:

"Ta'rif" guruhidan "Ijodkor" guruhiga savollar.

1-bosqich

1-ma'lumot. U she'riyatimizga shamolday kirib keldi. Balki bo'ronday.

2-ma'lumot. Lermontovning "Iblis" dostonini o'zbekchaga o'girdi.

3-ma'lumot. "Norbo'ta" va "Naxshon" dostonlari muallifi.

Javob : Usmon Nosir

2-bosqich.

1-ma'lumot. Umrining oxiriga qadar "Jahon adabiyoti" jurnali bosh muharriri vazifasida ishlagan.

2-ma'lumot. Ilk kitobi "Zamon.Qalb.Poeziya" deb ataladi.

3-ma'lumot. Oxunqaynar qishlog'ida tug'ilgan.

Javob : Ozod Sharafiddinov

"Ta'rif va ijodkor" usuli orqali o'quvchilar mavzuni mukammal o'zlashtiribgina qolmay, o'qituvchi ularni faollikka, topqirlikka o'rgatadi va oqilona baholay oladi.

"So'z ohanrabosi" usuli

Mazkur usuldan adabiyot darslarida, xususan, maqol, topishmoq va she'rlar, ona tili darslarida so'z turkumlari, gap bo'laklari bo'yicha o'tilayotgan mavzularni uyg'unlashtirishda foydalanish mumkin. O'quvchilar kichik-kichik to'rt guruhga bo'linib olishadi va guruhlariga "Maqol", "Topishmoq" va "She'r" singari nomlar tanlashadi. 8-sinf ona tili darsida gap bo'laklari mavzusi o'tilganda mazkur usuldan quyidagicha foydalansa bo'ladi: birinchi guruh maqol aytganda, ikkinchi guruh aytilgan maqoldagi gap bo'lalarini topib, tahlil qiladi va o'zlarini uchinchi guruhga topishmoq aytishadi. Uchinchi guruh o'z navbatida topishmoqni tahlil qilib, birinchi guruhga she'r aytadi va musobaqa shu zaylda davom etadi. Masalan :

Jahon mening bag'rimdamni, yo men jahon bag'rida,

Yuz bahorning yellarimi sochlarimni silagan?!

Ming gulshanning gullaridan rohatbaxsh bu qo'lchalar

Baxtga ko'mib yuragimni, yuzlarim erkalagan. (S.Zunnunova. "Qizimga")

*

Chin qushim, chinni qushim,

Chin tepaga qo‘ndi qushim,
Tumshug‘ini yerga berib,
Xalqqa salom berdi qushim. (Topishmoq)
*

Yaxshi bilan yursang,
Yetarsan murodga.
Yomon bilan yursang,
Qolarsan uyatga. (Maqol)

“So‘z ohanrabosi” usuli o‘quvchilarni badiiy adabiyotga qiziqtirib, ularda ifodali o‘qish ko‘nikmasini shakllantiradi, o‘quvchini izlanishga, badiiy asar o‘qishga undaydi.

“Mazmun va mohiyat”usuli.

Bu usulni ona tili va adabiyot fanlarida o‘tilgan mavzuni nazorat qilishda yoki yangi mavzuni mustahkamlashda qo‘llash mumkin. Bu usulni amalga oshirishning afzalligi shundaki, guruhlardagi har bir o‘quvchining ishtiroki ta’milanadi. Mazmun, ya’ni tayanch tushuncha o‘qituvchi tomonidan beriladi. Bunda ko‘rgazmadan yoki monitordan foydalanish mumkin. Mohiyat esa guruh o‘quvchilari tomonidanochib beriladi. Adabiyot darslarida ham bu usulni qo‘llash yaxshi samara beradi. Masalan, 7-sinf darsligida berilgan “Abdulla Qodiriyning hayoti va ijodi”mavzusini o‘tishda bu usuldan foydalanish mumkin .Mazmun beriladi:

1-guruh.Abdulla Qodiriyming yoshlik yillari.

2-guruh.Ijodkorning faoliyati.

3-guruh.Abdulla Qodiriyning ijodi.

Mohiyat bosqichida har bir guruh o‘z rejasini izohlab beradi. Bu usulni qo‘llash uchun oldindan o‘quvchilarga yangi mavzu yuzasidan tayyorlanib kelishtopshirig‘i beriladi. Bu usul orqali o‘quvchilarda izlanuvchanlik, mavzuni o‘rganish uchun qiziqvchanlik sifatlari shakllantiriladi. “Mazmun va mohiyat” usulini qo‘llashdan kutiladigan natija:

- o‘quvchilarning tashabbuskorligi ortadi;
- o‘quvchilar mavzu yuzasidan keng ko‘lamli tushuncha va ma’lumotlarga ega bo‘ladi;
- darsda har bir o‘quvchining ishtiroki ta’milanadi;
- yangi mavzuga o‘quvchilar oldindan tayyorlanib, ma’lumotlar yig‘ishga intiladi;

Ona tili darslarini ham adabiyot darslarini ham ana shunday ilg‘or pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etgan o‘qituvchi yuksak samaradorlik va yuqori natijalarga erishadi. O‘quvchilarning ham darslarga bo‘lgan qiziqishi ortib, intiluvchanlik, izlanuvchanlik, faoliyik kabi qobiliyatları yanada rivojlanadi.

Foydalaniman adabiyotlar.

1. R. Ishmuhammedov “O‘quv jarayonida interfaol uslublar va pedagogik texnologiyalarni qo‘llash uslu biyati”, Toshkent, RBIMM-2008 yil.

2. A. G‘ulomov, M. Qodirov “Adabiyot o‘qitish metodikasi”, Toshkent., 2001 yil.

MUMTOZ ADABIY ASARLARNI O'QITISH

*Soliyeva Mahliyo Abduxoshimovna
Farg'ona shahar 26-maktab
ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi
tel: 99-055-23-22
e-mail:soliyeva@mail.ru*

Annotatsiya: maqolada o'quvchilarga mumtoz asarlarni tushuntirish, mumtoz asarlar ustida ishslash, she'riy asarda vazn turlari va ahamiyati masalasi yuzasidan fikrlar berilgan

Kalit so'zlar: adabiyot, mumtoz asarlar, she'riy asarlar, tahlil

Aruz she'riy tizimi bilan o'quvchilarni tanishtirish, avvalo, amaliy maqsadni ko'zlaydi. Gap shundaki, mazkur she'riy o'lchov tizimi asosida yaratilgan she'riy asarlarni ifodali o'qish aruz nazariyasidan puxta bilimga ega bo'lishni talab etadi. Aruz o'lchovining yetakchi jihatlari – uning qisqa va cho'ziq bo'g'inlar takroriga asoslanishi, asosiy ruknlari, bahrlari, vaznlari, ifodali o'qish usullarini yaxshi o'zlashtirmay turib, ushbu tizim asosida bitilgan asarlarni to'g'ri, savodli tarzda o'qish mumkin emas. Shuning uchun ham o'qituvchi diqqati dastavval mana shu masalaga qaratilmog'i lozim.

Aruz tizimidagi xilma-xil lirik va epik asarlarni ifodali o'qish, ularning vazn xususiyatlarini tahlil qilish va turli-tuman o'lchovlarni aniqlash malakalarini egallash uchun ham mazkur tizimning nazariy masalalaridan yetarli darajada xabardor bo'lish talab etiladi.

Adabiy ta'limda aruz she'riy tizimining nazariy va amaliy masalalarini izchil o'rganishga kirishiladi. Ushbu yo'nalishdagi mashg'ulotlar davomida

o'qituvchi diqqati quyidagi masalalarga qaratilishi darkor:

- vaznning she'riy asardagi o'rni va roli, vazn turlari, har qaysi vaznning ritm-ohang imkoniyatlaridan o'quvchilarni xabardor qilish;

- o'quvchilarni aruz tizimining eng muhim nazariy masalalari bilan tanishtirish, har bir asar vaznni ularga o'rgatib borish;

- ushbu tizim vaznlarida yozilgan lirik va epik asarlarni ifodali o'qish malakalarini mustahkamlab borish;

- shoirlarning she'riy o'lchov tanlash mahorati, asar g'oyasini mujassamlashtirish, lirik va epik qahramonlar qiyofasini chizishda vaznlarning ritmik-ohangdorlik xususiyatlaridan foydalanganligini ochib berish;

- o'quvchilar ongida o'zbek aruzining shakllanish tarixi va rivojlanish qonuniyatlarini, yetuk shoirlarning o'zbek aruzi tarqqiyotiga qo'shgan hissalari haqida tushunchalar hosil qilish.

O'quvchilarga she'riy asarda vaznning o'rni va ahamiyatini tushuntirish ishi albatta, tayanch sinflarda olingan bilim va tajribalarga asoslanadi. O'qituvchi 8-sinfda Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari matni ustida ishslash jarayonida she'riy asarda vaznning ahamiyatini yana bir bor ta'kidlab o'tadi.

Dasturga muvofiq ushbu sinfda Lutfiy she'riyatidan namunalar o'rganish ham ko'zda tutilgan. Bu asarlarni g'oyaviy-badiiy tahlil qilish jarayonida shoirning vazn ustida ishslash mahoratining ba'zi qirralari o'zlashtiriladi.

Lutfiy g'azal va tuyuqlarining badiiy xususiyatlarini tahlil qilish jarayonida shoirning vazn tanlashdagi mahoratini alohida ta'kidlab, har bitta asar vazni go'yo, lirik qahramon kayfiyatini yorqinroq ochishga yordam berganini ta'kidlab o'tish darkor.

Ma'lumki, buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy o'zbek aruzi taraqqiyotiga juda kuchli ta'sir ko'rsatdi. Fors-tojik she'riyatini, shu jumladan uning vazn xususiyatlarini atroflicha o'rgangan Navoiy turkiy aruzning taraqqiyot yo'llarini chuqur tasavvur qilgan holda qator yangi bahrlar, o'nlab yangi vaznlarni she'riyatimizga olib kirdi. Aruzshunos olim Anvar Hojiahmedovning guvohlik berishicha, Naoviygacha adabiyotimizda istifoda qilingan vaznlar 40 ta bo'lsa, ulug' shoirning xizmatlari tufayli bu xil o'lchovlar soni 100 ga etdi.¹

Alisher Navoiy o'zbek aruzining bir qator ichki imkoniyatlarini kashf etdi, qofiya, radiflardan mohirona foydalangan holda ohang jilolariga erishishning usullarini yaratdi. U she'riyatimizga

¹ Qarang: Hojiahmedov A. Maktabda aruz vaznni o'rganish. T., O'qituvchi, 1995, 142-bet.

qator yangi she'riy janrlar olib kirish bilan ham aruzning tezkorlik bilan taraqqiy qilishiga yo'l ochib berdi.

Alisher Navoiy ijodini o'rganish jarayonida o'quvchilar mana shunday muhim masalalar bilan tanishadilar, buyuk ijodkor she'riyatining vazn jihatdan barkamolligi haqida atroflicha tasavvurga ega bo'ladilar. Shuni alohida takidlash kerakki, aruz tizimiga oid nazariy bilimlarni o'rgatishmi yoki amaliy xarakterdagi darslar jarayonida aruziy qoidalarni eslab, olingan bilimlarni mustahkamlashmi, umuman aruzga doxil darslarda u yoki bu xil ko'rsatmali qurollardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Negaki, o'quvchilarga yetkaziladigan barcha ma'lumotlar dars jarayonida sinf taxtasiga yoziladigan bo'lsa, vaqt byudjeti masalasida chigallik yuzaga kelishi mumkin. Bir so'z bilan aytganda, adabiyot o'qituvchisi doimo ko'rgazmali vositalardan o'rinni va maqsadga muvofiq foydalanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ishoqov Yo. Navoiy poetikasi. -Toshkent: Fan, 1983, 167 s.
2. Ishoqov Yo. Navoiy lirikasida ruhiy tasvir va tahlil. //”O'zbek tili va adabiyoti”, 1991, 4-son, 15-20-b.

BAXTIM BOR: AJOYIB KISHILAR ARO.
(Zulfiya Isroilova ijodiga bir nazar).

*Abdinazarova Gulrux
Koson tuman 82-maktabning
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.
O'IBDO' vazifasida faoliyat olib bormoqda.
Telefon: +998 90 667-04-31
abdunazarova2021@mail.ru*

Anatatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalqining xassos shoirasi, sadoqat timsoli Zulfiya Isroilovaning go`zal tuyg`ulari she`rlari haqidagi fikrlar yoritilgan.

Kalit so`zlar: Baxt kuychisi Zulfiyaxonim she`rlariga chizgilar

Baxtim bor: ajoyib kishilar aro.

Tug`ilib gurkirab . . . keksayar umrim,
O'shalar she'rimga baxsh etgan sado
Hayotiy yo`lini eritgan nurin.

Vafo, sadoqat, ezhulik va vatan ishqila bilan yo`g`rilgan she`rlari bilan o'zbek she'riyatini baland minbarlarga olib chiqqan sevimli shoiramiz Zulfiyaxonim Isroilova xalqparvar, bag`ri keng va albatta samimiyl qalb sohibasi edilar.

Shoiraning qay mavzuda yozilgan she`rlariga murojaat qilmang, unda shoirani mehri daryo ekanligini ko`ramiz.

Vatanga, xalqiga bo`lgan mehri tufayli bitilgan o`nlab, yuzlab she`rlarda Zulfiyaxonimning qalb xayqirig`i, ko`ngil sadosi aks etgan. Uni har qadamda qo'llagan, har misrasini joni dili bilan yuragiga joylagan, ona xalqini olqishlab bitgan misralarida shoira yurtdoshlarini mehri tufayli muhabbatga tashna qalbi soy emas, irmoq emas daryo bo`lganini g`urur bilan aytadi.

Seni seva-seva men boyib ketdim
Dunyo ichra topgan dunyomsan,
Xalqim!

Ushbu misralarda esa xalq sevgisi, xalq mehridan ortiqroq boylik yo`qligi betakror tuyg`ular bilan ifoda etildi.

Hayotning har damini hikmatga menzagan, ajdodlarimning borligini iftixor bilib, ajdodlarga teran, o`lmas misralar ishqimni g`urur bilan shoira qalbi har soniyada xalqning borligi uchun shukronalar aytmoqni joiz topadi. Har qadamda qullab turgan mehri, issiq tafti, bug`doy yuzli o'zbek xalqining borligi, shu tuproqqa kindik qoni to`kilganini faxri bilan baxtim deya oladi.

E`zozlar, ardog`lar uchun tashakkur,
Asli siz-oftobim, men-ziyosiman.
Tonglaringiz kulsin dorilamon, hur,
Baxtim shul-o`zbekning Zulfiyasiman.

„Xalqimizga aytar so`zlarim“ nomli she`rida sevimli shoiramiz qancha olislamay, qancha dunyo zebu-zarralarini ko`rmay ko`zim qamashsada, unga ixlos etmadim, menga baxt bergen shu xalqimni ona tabiatimni chang, tuproq tepalarga shaharlar bunyod etgan bunyodkor vatondoshlarimni bir soniya hayolimdan ketgazmadim deydi baralla.

„Emish . . .“ nomli she`rida esa shoiraning yuragi ayollik baxtidan, sharafidan tog` qadar yuksaladi, baxtliman, baxtim shu xalqimning mehriga loyiq bo`lganimdir deydi.

Yuzini baxning nasimlariga tutgan ardoqli, xassos shoira xalq ishonchi, xalq ardog`i, xalq mehri, xalq muhabbatni meni olg`a chorlaydi, oq orzularimga qanot beradi deyishi bilan birga, hayotga, nurga yog`duga baxtga oshno eta oldi deydi tulg`onib.

Hali qalbim juvon yuragiday yosh.
Asablar ko`tarar tog`ni ortsang ham.
Ko`zingga qoningga olaver quyosh,
Hali ko`p tebranar qo`limda qalam. . .

Xa, O'zbekiston xalq shoirasi, xalqaro „Nilufar“ mukofati sazovori Zulfiya Isroilova qalami asrlar osha ham minglab shogirdlari, izdoshlari qo`lida tebranadi eng o`lmas, o`chmas, bardavom baytlar bitiladi,

Inshoalloh!!!

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. „Bahor keldi seni so`roqlab“ „Yangi asr avlodii“ nashryoti 2014-yil Muallif Zulfiya Isroilova.

XO‘JAKENT QISHLOG‘INING TURIZM SALOHIYATINI OSHIRISHDA ZIYORATGOHLARNING O‘RNI

Abdurazzoqova Maftuna G‘ayrat qizi.
+998 94 942 55 98.

Annotatsiya: maqolada Bo‘stonliq tumanidagi Xo‘jakent qishlog‘ida mavjud bo‘lgan tarixiy ziyyoratgohlarining turizmni rivojlantirishdagi tutgan o‘rni haqida fikr bildirilgan.

Kalit so‘zlar: tabiiy, arxeologik, tarixiy, ziyyoratgohlar, g‘orlar, Xo‘jakent sharsharasi, Oqbuloq ziyyoratgohi, Duldul bobo ziyyoratgohi, Quyi mozor ziyyoratgohi.

Bo‘stonliq tumanining sharqiy va shimoli-sharqiy qismlari tog‘ va tog‘ oraliq botiqlarida joylashganligi bu yerga turistlarning tashrif buyurishiga zamin yaratadi. Chunki hududning tabiat, musaffo havosi, tabiiy obyektlarining mavjudligi turistlarda yaxshi taassurot qolishiga imkoniyat beradi. Xo‘jakent qishlog‘iga Respublikamizdan va chet mamlakatlardan turistlar kelib bu yerning tarixiy obidalari bilan qiziqishib,o‘zlarining fikr va mulohazalarini keltirib o‘tishadi.

Asosiy qism:Maqolaning maqsadi: Xo‘jakent qishlog‘ida joylashgan tabiiy,tarixiy va arxeologik yodgorliklar va ziyyoratgohlarning tabiiy geografik o‘rni va tarixiy kelib chiqish jihatini asoslab berish.Vazifasi:tabiiy,tarixiy va arxeologik yodgorliklar va ziyyoratgohlarning turistlar e’tiborini o‘ziga jalb etgan tomonlarini oolib berishdan iborat.

Xo‘jakent qishlog‘i o‘zining xushmanzara tabiat, serostona daryo va soylari,musaffo havosi,tabiat yodgorliklari,ziyyoratgohlari,tarixiy obyektlarining mavjudligi bilan mamlakatimizga tashrif buyuradigan turistlarni befarq qoldirmaydi.Ushbu obyektlar turistlarga maroqli dam olish va sayohat uyuştirishlariga imkoniyat beradi.Ziyyoratgohlar-taqvodorlar muqaddas deb hisoblanadigan va sig‘inadigan joylar hisoblanadi.

1-rasm”Xo‘jakent qishlog‘ining ko‘rinishi tasvirlangan.

Rasmida Chirchiq daryosining o‘ng irmog‘i Ugom daryosi tasvirlangan. Xo‘jakent qishlog‘ida: Oqbuloq,Duldul bobo va Quyi Mozor ziyyoratgohlari joylashgan.Oqbuloq-Xo‘jakent qishlog‘ining eski hududida joylashgan buloqlardan biri bo‘lib,sersuvligi,axoli maskanining o‘zida,qishloq ekinzorlariga suv beradigan sathida ekanligi bilan katta ahamiyatga ega bo‘lgan. U Murdaxona deb ataladigan tog‘ning etagidan oqib chiqadi.[1].

Oqbuloq ziyyoratgohi Xo‘jakent qishlog‘i aholisi uchun eng muqaddas va ziyyoratchilar uchun esa yaxshi maroq olishlari uchun tabiat tomonidan tashkil etilgan buloqlardan bo‘lib bu yerni aholisi bu yerda avvallari muqim yashashgan,ya’ni 1962-yildagi tog‘ ko‘chkisi bo‘lishi tufayli bu buloqning atrofida yashovchi aholi Chirchiq daryosining chap sohilidan o‘ng sohiliga ko‘chib o‘zlar uchun uyular bunyod etishgan.Shuni takidlab o‘tish joizki,turistlar bu yerlarga tashrif buyurishsa ba’zi noto‘g‘ri tushunchalarini aytib o‘tishadi. Masalan: turistlar Chorvoqqa ketyapmiz deyishadi lekin ularni tashrif buyuradigan joylari eski Xo‘jakentning aholisi yashagan hududlar hisoblanadi.Men shu maqolada shunga aniqlik kiritish maqsadida turistlarga shuni aytib o‘tmochimanki Chorvoq shaharchasiga Do’stlik mahallasi, Beshtut va Nurchilar mahallalari kirsa. Xo‘jakent qishlog‘i esa turistlar dam olishlari uchun Chirchiq daryosining o‘ng irmog‘i Ugam daryosining qirg‘oq bo‘yi hududlaridagi yerlar kiradi.Shuning uchun turistlardan shuni talab qilmoqchimanki ular Xo‘jakentga kelishsa ham Chorvoqqa keldik deyishlari noto‘g‘ri. Shuning uchun har bir turist tashrif buyuradigan joyini nomini to‘g‘ri aytishsin.Xo‘jakentning yana bir

noyob qadimiy yodgorliklari bu Duldul bobo (shevada Duldul buva ham deyiladi) qadamjosidir. Bu yodgorlikning tarixi ham ibtidoiy odamlar yashagan Muste davriga borib taqaladi.Dunyoning boshqa ko‘p joylaridagi singari ular ov bilan bog‘liq suratlarni qoyalarga o‘yib chizishgan.[1].

Bu ziyoratgoh ham Oqbuloq ziyoratgohining atrofida joylashgan g‘orlarning bir qismida joylashgan bo‘lib bu hududlarning o‘ziga xosligi qadimda yashagan odamlarning hayoti,turmush darajasini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.Bu yerlarga tashrif buyuruvchi sayyoohlар faqatgina bu yerni tabiatи bilan emas balki tarixiy voqealarini g‘orlarga o‘yib chizilgan har xil shakl va belgilardan bilib olishlari mumkin.Bu yerda yana Qo‘ymozor yoki quyi mozor ziyoratgohi ham joylashgan bo‘lib,ikki ming yillik chinor daraxti mavjud bo‘lib,shu daraxtning ildizi ya’ni pastki qismidan buloq suvi chiqib turadi.Avval takidlab o‘tganimizda bu yerda eski Xo‘jakent aholisi yashagan degandik.Ular huddi shuni iste’mol qilishgan hisoblanadi.Hozirgi kunga kelib bu yer insonlarning shaxsiy mulkiga aylanib qolganligi uchun bu yerlarda turistlar uchun kafe va barlar tashkil etilgan hisoblanadi.Shuning uchun bu yerlarga eski Xo‘jakentlik aholi kirishi taqiqlangan va ma’lum miqdordagi mablag‘ orqaligina kirish mumkinligi belgilab qo‘ylgan.

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, Xo‘jakent qishlog‘i tabiiy, tarixiy, arxeologik yodgorliklari va ziyoratgohlari bugungi kunga kelib,turizm sohasini rivojlanishiga sababchi bo‘lib kelayotganligi u yerda yashovchi aholining turmush tarzining yaxshilashiga olib kelmoqda. Ziyoratgohlar-Xo‘jakent qishlog‘ida yonma-yon joylashganligi tashrif buyuruvchilarda ijobjiy ta’riflarni berishlariga va ziyoratgohlarni qiynalmay topishlariga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.A.Ergashevning “Xo‘jakent-tarixiy,etnografik va ekologik lavhalar” Toshkent “Mumtoz so‘z”-2014-yil.(17,18-betlar).
- 2.Mamatqulov M, Oripov K “O‘zbekiston g‘orlari” Toshkent: 1978-yil.

UMUMINSONIY QADRIYATLAR ASOSIDA KASBIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH

*O'roqova Qizlarxon Isomidinovna
Navoiy viloyati Navbahor tumani
15-maktabning II toifali o'qituvchisi.
uroqovaq@gmail.com. Telefon: +998(94)2540582*

Annatatsiya: Ushbu maqolada ta`lim va tarbiya jarayonida yoshlarmizni vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e`tiqodli bo`lish, badiiy va san`at asarlarini tushinish kabi layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Kalit so`zi: kompitent, demokratik, qadriyat, psixologik, intellektual.

Xalqimiz ma`niyatini yuksaltirishda milliy urf – odatlarimiz va ularning zamirida mujassam bo`lgan mehr –oqibat, insonni ulug`lash , tinch va osoyishta hayot , do`stlik va totuvlikni qadrlash , turli muammolarni birgalashib hal qilish kabi ibratlil qadriyatlar , avvalo, o`qituvchi ongiga singgan bo`lishi va shu asosida o`quvchi ongiga singdirilishi, demokratik jamiyat barpo etish va uni mustahkamlash uchun barkamol avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuning uchun hozirgi kun tarbiyachisi:

- pedagogik faoliyatda qobiliyatli, ijodkor ,ishbilarmon;
- milliy madaniyat va umuminsoniy qadriyatlarni, dunyoviy bilimlarni mukammal egallagan, ma`naviy barkamol;
- O`zbekistonning mustaqil davlat sifatida taraqqiy etishiga ishonadigan, vatanparvarlik burchini to`g`ri egallagan e`tiqodli fuqaro;
- mutaxasislikka doir bilimlarni , psixologik, pedagogik bilim va mahoratni shuningdek nazariy ilmlarni mukammal egallagan;
- o`qituvchilik kasbini va bolalarni yaxshi ko`radigan, har bir o`quvchil ulg`ayib, yaxshi odam bo`lishiga chin ko`ngildan ishonadigan, ularning shaxs sifatida rivojlanib, inson sifatida kamol topishiga ko`maklashadigan ;
- erkin va ijobjiy fikrlay oladigan, talabchan,adolatli , odobli bo`lmog`i darkor.

U shbu qadriyatlar ta`lim –tarbiya asosida yosh avlod ongiga singdiriladi. Mamlakatimiz ta`lim muassasalarida faoliyat ko`rsatayotgan o`qituvchilar va tarbiyachilarining pedagogik mahoratida umumbashariy qadriyatlar ularning ma`naviy dunyosi naqadar keng ekanligini namoyish etadi. Buyuk allomalarimizning ta`lim –tarbiyaga oid qarashlarida umuminsoniy, ma`naviy qadriyatlarga bo`lgan e`tabor asosiy o`rin tutadi. Ota-bobolarmiz qadimdan bebafo boylik bo`lmish ilm-u ma`rifat, talim va tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining asosi deb bilganlar. Inson xulqi va xatti –harakati aqlga, ilm-fanni o`rganishga hamda marifatga asoslangandagina kamolotga erishadi. Yosh avlodni tarbiyalashda ularga ilmiy bilimlarni berish bilan birga ma`naviy bilimlarni ham berish hamda umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash maqsadga muvofiqdir. Shunday ekan bu maqsadlarga erishish uchun , eng avvalo, o`qituvchining ma`naviy dunyosi va umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan munosabati juda yuqori darajada bo`lishi kerak.

O`qituvchilarining kabiy kompetentligini rivojlantirish jarayonlarini tashkil etishda ma`lum omillarga e`tabor qaratish zarur:

- o`qituvchilarining kasbiy kompitentligini rivojlantirish jarayonlari samaradorligi o`qituvchilar faolligi va mustaqil ta`lim olish faoliyatiga bog`liqligi;
- ta`lim muassasida o`qituvchi shaxsining rivojlanishiga turli darajada ta`sir ko`rsatuvchi tarbiyaviy munosabatlar jarayonlari o`qituvchilarining kasbiy kompitentligini rivojlantirish jarayonlaring kompitenti sifatida ahamiyatliligi;
- tarbiyaviy munosabatlarning asosiy shakllaridan biri bo`lgan inson- kitob-inson munosabatlarini, ya`ni inson- kitob –inson munosabatlari jarayonida ham o`zaro tasir jarayoni mavjudligini inobatga olish o`qituvchilarining kasbiy kompitentligi jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etishda o`ziga hos ahamiyat kasb etadi.

Buyuk Sharq allomalarining fikrlariga ko`ra, insonparvarlik g`oyalaring amalga oshishi ma`naviy barkamollikka erishish, bilimli va ma`rifatli bo`lishga bog`liq. Shuning uchun ham ular ilmlilikni insoniy qadriyat darajasida ulug`lab, jamiyatning barcha a`zolarini ilm egallahsha

chaqiradilar, muallimlarning mehnatini qadrlaydilar. Shu jumladan, Abu Rayhon Beruniy bilim –umuminsoniy qadriyatlarni o`rganishning kaliti ekanligini alohida ta`kidlab ,shunday yozadi: "Ilmning foydasi ochko`zlik bilan oltin , kumush to`plash uchun bo`lmay, balki u orqali inson uchun zarur narsalarga ega bo`lishdir". Demak , umuminsoniy qadriyatlarning mohiyatini pedagogik nuqtayi nazardan izohlaganimizda, insonning ma`naviy ehtiyojlari asosida paydo bolgan, amaliy faoliyatda davr sinovidan muvaffaqiyatli o`tgan o`z shakli va mazmunida xalqning ma`naviy olamini mujassam etgan , asrlar davomida xalqning ma`naviy madaniyatini shakllantirish manbayi sifatida qadrlanib kelingan ma`naviy – ruhiy xatti- harakatlar, narsa va hodisalar tushuniladi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta`lim tizimidagi islohatlarning muvaffaqiyati ko`p jihatdan o`qituvchi mehnati faoliyatining umuminsoniy qadriyatlarga yo`naltirilganligiga bog`liq. O`qituvchi o`zining qizg`in mehnat faoliyati va kasbiy mahorati bilan umuminsoniy va ma`naviy qadriyatlarga nechog`lik boy ekanligini ta`lim- tarbiya jarayonida namoyish etadi. O`qituvchi mehnatining natijasi bo`lmish komil inson yuksak ma`naviyatni yaratadi va rivojlanadir, umumbashariy qadriyatlarni asraydi.

Mamatlakatimizda "kadrlarni o`qitish va tarbiyalash milliy tiklanish tamoyillari va mustaqillik yutuqlari, xalqning boy milliy , ma`naviy va intellektual salohiyati hamda umumbashariy qadriyatlarga tayangan, insonparvarlikka yo`naltirilgan ta`limning mazmuni davlat ta`lim standartlari asosida" ("Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"54- bet) olib boriladi. Ayniqsa, umumbashariy qadriyatlar asosida ta`lim oluvchining shaxsiga unda ta`lim va bilimlarga bo`lgan ishtiyoqni kuchaytirishga, mustaqil ish tutishni insoniy qadr – qimmat tug`usini shakllantirishga alohida e`tabor beriladi.

Pedagogik faoliyatda umumbashariy qadriyatlar o`qituvchining qizg`in mehnati evaziga shakllanib boradi va quyidagi muammolar o`qituvchi uchun bugungi kunda eng muhim ahamiyatga ega:

- O`qituvchi mehnatida jamiyatga xos umumbashariy qadriyatlarni o`z maqsadlarining asosi deb bilishi;
- O`qituvchi mehnatida maqsadli qadriyatlarni samarali o`quvchilarga uzatish istagini mavjudligi va imkoniyatlari;
- O`quvchilar maqsadli qadriyatlarni qabul qilish uchun o`qituvchi tomonidan zarur shart –sharoitlarning yaratilishi O`qituvchi mehnatining mohiyatida uning ma`naviy saviyasini ko`rsatadigan intellektual ong , yuksak ma`naviyat, an`analarga va umumbashariy qadriyatlarga tayanadigan zamonaviy ilg`or yutuqlardan oziqlanadigan milliy dunyoq rash va e`tiqod kabi mezonlar mavud bo`lishi kerak.

Bizning milliy xususiyatlarimiz umuminsoniy qadriyatlar bilan bog`lanib ketgan. Asrlar davomida xalqimiz umuminsoniy umumbashariy qadriyatlar rivojiga ulkan hissa qo`shgan. Turli millat vakillariga hurmat, ular bilan bahamjihat yashash , diniy bag`rikenglik dunyoviy bilimlarga intilish, o`zga xalqlarning ilg`or tajribalari va madayitini o`rganish kabi xususiyatlar ham xalqimizda azaldan mujassam.

Milliy qadriyatlar asosida yoshlarimizning iymon- e`tiqodini mustahkamlash , irodasini baquvvat qilish ularni o`z mustaqil fikriga ega bo`lgan barkamol insonlar etib tarbiyalash har bir o`qituvchi- pedagogning insoniy burchidir.

Foydalilanigan adabiyotlar ro`yxati:

1.Abu Rayhon Beruniy: o`ylar , hikmatlar , naqllar , she`rlar.Toshkent.

ABDULLA QAHHOR ASARLARINING O'RGANILISHI

Boltaboyeva Dildora Ma'murovna
Beshariq tumani 15-maktab
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Tel: 94-320-34-41
e-mail: dildora@mail.ru

Аннотация: ushbu maqolada Abdulla Qahhor asarlarini adabiy ta'linda o'rganish masalasi, darslikda berilgan hikoyalarni tahlil etis oqali o'quvchiga g'oyaviy mazunini yetkazish kabi masalalar yoritilgan

Kalit so'zlar: adabiyot mashg'uloti, darslik, hikoya, o'qitish usullari, yozuvchi

Abdulla Qahhorning "O'g'ri", "Dahshat", "Bemor" hikoyalarni o'rganish yuzasidan tavsiya etayotgan metod va usullar rang-barangligi, keng qamrovlligi bilan "yarq" etib e'tiborimizni o'ziga jalg qilsa-da, shakliy ustunlikning yuqoriligi, asosiy ob'ekt - asar matnidan uzoqlashish holatining etakchiligi, tavsiya etilayotgan metodlar qo'llanayotgan darslar ko'proq sahna tomoshalarini eslatishi, darsning ilmiylik tamoyili biroz "parda ortida qolib", usullar tovlanishining ustuvor bo'lishi, o'quvchilarining bilim va ko'nigmalarini sinovdan o'tkazish, darsni mustahkamlash, badiiy tafakkurini shakllantirish maqsadida berilayotgan savol va topshiriqlarning aksariyati faktologik xarakterga ega ekanligi, garchi adibning hikoyalari o'rganilayotgan bo'lsa ham biror o'rinda o'quvchilarga hikoya janri haqidagi nazariy bilimlar berishning ko'zda tutilmagani kabi etishmovchiliklarga (xato va kamchilik so'zini qo'llashni joiz topmadik) boyligi bilan e'tirozlarimizga sabab bo'ladi. Albatta, dars -muqaddas jarayon. Uni tashkil etish, o'quvchilarini qiziqtirish, maqsadga erishish oson kechmaydi. Bu borada o'qituvchilarimizning tutgan yo'llarini, qo'llagan metod va usullarini e'tirof etib, amaliyotda keng qo'llanishini tavsiya etamiz.

Bizningcha, dars jarayonida o'quvchi va o'qituvchi shaxsining o'rni modulatsiya qilinib turiladi: o'qituvchi - sub'ekt, o'quvchi - ob'ekt, iste'molchi; o'quvchi - sub'ekt, o'qituvchi - kuzatuvchi, nazoratchi. Yangilangan pedagogik tafakkur o'quvchi shaxsini ko'proq sub'ekt, jarayonning faol ishtirokchisi, "kashfiyotchi"si sifatida bo'y ko'rsatishini; loqayd, beparvo, e'tiborsiz tinglovchisi

bo'lmasligini istaydi va bu yo'lda qat'iy harakat qiladi. Abdulla Qahhor ijodini o'rganish darslari o'tmisht bilan bugun o'rtasidagi ko'pri; hayot dinamikasining badiiy tasviri; so'z quadratining yorqin ifodasi; hayot, yashash suratining asl oq-qora in'ikosi; fikrlar, mushohadalarga turki beruvchi botiniy qudrat; bugunning shukronasini teran tuyish uchun ma'naviy ibrat, ma'rifiy ozuqa sifatida baholanishi, his etilishi, voqelanishi juda muhimdir.

Adabiy ta'linda o'quvchini, Abdulla Qahhor asarlarini (bu o'rinda ta'kidlash joizki, o'rganishga tavsiya etilayotgan barcha adiblarimiz asarlarini) o'rganishga kirishar ekan, har bir gap birkima so'z qatiga yashiringan sirdan voqif bo'lishga, uni idrok qilishga; hissiy ta'sirlanishga, mushohada yuritishga o'rgatish asosiy vazifalardandir. Adabiy ta'linda Abdulla Qahhor asarlarini o'rganish orqali o'quvchilarda ma'naviy- ma'rifiy immunitet hosil qilishga alohida e'tibor beriladi. Ma'naviy tozarish, ruhiy poklik komillikka intilish - bu ma'naviy immunitet hosil tushunchasini to'la ifodalaydi.

Abdulla Qahhor asarlarida ko'proq o'tmisht tasviri pardozsiz, oq-qora ranglarda aniq tasvirlanadi. O'quvchi o'tmisht bilan aloqa bog'lar ekan bugunning qadrini, shukronosini ongli idrok qila boshlaydi. Bu juda muhimdir. Ezgu ishlarga kamarbasta bo'lish, fidoyilik, ilmsevarlik, xalqparvarlik, vatanparvarlik tuyg'ularing shakllanib, kamolga etishi - mafkuraviy immunitetning mustahkamlanib borayotganidan dalolat beradi. Ma'lumki, Abdulla Qahhorning juda ko'p "tesha tegmagan", qaroqi fikrlari, so'zlarini kitobxonlar orasida hikmatlarga, iboralarga aylanib ulgurgan.

Adabiy ta'linda, til ta'linda adib hikmatlaridan foydalananish o'quvchilarining ma'naviy- ma'rifiy sifatlarini oshirishga xizmat qiladi. "Abdulla Qahhor hikmatlari" nomi ostida Asror Samad tomonidan tuzilib, chop etilgan kitobcha kitobxonlarga hayot haqiqatlaridan saboq beradi, ruhiy quvvat bag'ishlaydi. O'qituvchi hikmatlar bilan o'quvchilarini tanishtiradi; tahlil, munosabat bildirishlar o'quvchilarda ma'naviy-ma'rifiy immunitetni yanada shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. D.Tojiboyeva.Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi – T.,Toshkent 2007
2. H.G'afforova. "A.Qahhor ijodini maktabda o'rganish" mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi – T.,Qo'qon 2011.
3. www.wikipediya.uz

**ASRLAR SILSILASIDAN O'TGAN VA O'Z QADR-QIMMATINI YO'QOTMAGAN,
YANADA RIVOJLANGAN TARIXIY TURKIY TILNING TAKOMILLASHISHI**

Adolat Do'stmurodova,

Sirdaryo viloyati Boyovut tumani

6-maktabning ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

+99894 358-56-12 yorqinjonhayitboev20@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada turkiy xalq va eski turkiy til haqida fikrlar, iqtiboslar, ma'lumotlar keltirilgan. Maqolaning ahamiyatli jihat shuki, o'quvchiga eski turkiy til haqida dolzarb va kerakli ma'lumotlarni bera oladi hamda o'qituvchining shaxsiy fikrlari ma'lumotlar bilan uyg'unlashgani ijodiy ishning jo'laliligi va mantiqiyligini oshirgan. Maqola olim Herman VAmberining o'zbek xalqi haqidagi fikrlari ham keltirilgan. Asosan, "Devon-u lug`atit turk" asari asos qilib olingan maqoladagi aniq ma'lumotlar va solishtirmalar o'quvchi bilimini oshiradi va tarixiy tilga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Kalit so`zlar: Herman Vamberi, "Devon-u lug`atit turk", eski turkiy til, turkiy xalq, turkiy madaniyat.

Turkiy xalq haqida Herman Vamberi shunday fikrlarni yozgan edi. «O'zbek, degan so'z qaysi ma'noni bildiradi deganda, eng avvalo, shuni aytib o'tish kerakki, bu so'z «o'z» va «bek» so'zlaridan iborat bo'lib, shulardan birinchisi «asl», «ajoyib», «tagi mustahkam», «sardor» ma'nolarini bildiradi. Demak, bu so'zning ma'nosi asl bekdir. «O'zbek» degan nom ancha oldindan ma'lum bo'lib, «musulmoncha tarbiyalangan» degandek tushunilgan, ya'ni ular ... musulmon Osiyo madaniyatiga yo'l ochishgan; o'troq va asl dehqon; harbiy millat; savdoda og'ir, vazmin, sanoatda mo'tadil; ochiqko'ngil, mard, jiddiy, haqiqiy turkiy himmatga ega; sovuqqonlikni odob-axloq namunasi hisoblaydi... O'zbek o'ylabroq gapirishga moyil, u buni tabiiy deb biladi; sadoqatli va dovyurak; to'g'ri gapiradigan, ko'zga tik qaraydig'an erkakni mukammallik namunasi deb biladi; davlat himoyasini o'z zimmasiga olgan; o'zbeklarning oilaviy munosabatlarini asl namuna hisoblasa bo'ladi; o'rta yoshga borib qolgan farzandlar ham o'z ota-onalariga juda hurmatehtiromda bo'lishadi; o'zi 30—40 yoshlarga borib qolgan o'g'il ham otasining bir qarashidayoq sergak tortadi va hech qachon otasi bor paytda birinchi o'tirmaydi; birinchi gapirmaydi; turkiy shevada gapiradilar; o'zbeklar xudojo'ylar va bolalardan shuni talab qilishadi; mug'ambirlik kamdan kam uchraydi; o'zbeklar yaxshi musulmondirlar; ashula va musiqani jon-dildan sevishadi...»

Bu fikrlarni o'qib har birimiz faxrlanamiz va g'ururlanamiz. Quyidagi esa, eski turkiy tilimiz haqida ma'lumot keltiramiz.

Eramizning XI asrlaridan boshlab qorluq qabila ittifoqi kuchaya boshladи va qoraxoniylar sulolasи hukmronligidagi o'zlarining davlatlarini tashkil etdi. Qoraxoniylar Sirdaryo havzalari hamda somoniylarga qarashli bo'lgan Buxoro va Samarqandlarga ham o'z ta'sirini o'tkazadi. Qoraxoniylar davlati mayda uyg'ur qabilalarini hamda Sirdaryo va Amudaryo oralig'idagi turk-eron aholisi yashaydigan madaniy yerlarni o'ziga bo'ysundirgan holda X asr oxirlarida islom dinini qabul qilib, Markaziy Osiyoning eng madaniy turk davlatiga aylandi. Qoraxoniylar tomonidan ikki rivojlangan madaniy markazning sharqda uyg'ur madaniyatining va g'arbda, Markaziy Osiyoda, turk-eron madaniyatining birlashtirilishi uning yozma madaniyatida ham o'z ifodasini topdi.

Qoraxoniylar davrining eng asosiy adabiy va lingvistik yodgorliklaridan biri Mahmud Koshg'ariyning «Devon-u lug'otit turk» nomli qomusiy asaridir. Bu asar turkiy tillarning o'sha davrdagi fonetikasi, leksikasi, grammatisasi, dialectal xususiyatlari haqida to'la ma'lumot beruvchi qimmatli manbadir. Shu bilan birga, turkiy xalqlarning xalq og'zaki ijodi namunalarini aks ettirgan yirik badiiy asardir. Bu asar yirik badiiy-tarbiyaviy asar bo'lib, turkiy adabiyot tarixida juda katta ahamiyatga ega. Mahmud Koshg'ariy Chindan tortib to Rumga qadar yashagan turkiy qabilalar haqida shunday deb yozadi: — Turklar aslida yigirma qabiladir. Har bir qabilaning sanoqsiz allaqancha urug'lari bor. Men bulardan asosiyalarini — ona urug'larini yozdim, shoxobchalarini tashladim. «Devon-u lug'otit turk»dagi ma'lumotlarga qaraganda, o'sha davrda bajanak, qipchoq, o'g'uz, boshqird, basmil, yabaqu, tatar, qirg'iz, chigil, tuxsi, yag'mo, ig'raq, uyg'ur kabi turkiy qabilalar tili umumturkiy adabiy tilni tashkil qilgan. Ulardan «eng yengili

— o‘g‘iz, eng to‘g‘risi, yaxshisi — yag‘mo, tuxsi, eng ochiq, ravon til — haqoniy o‘lkasida yashovchilarning tili» ekanligi ta’kidlangan. Eski turkiy til eski o‘zbek tilining shakllanishi va rivojida muhim o‘rin tutgan.

Turkiy tilning rivoj topishi bevosita turkiy madaniyatga ham bog‘liq. Sababi, madaniyati rivojlanmagan xalq hech qachon o‘z ona tilini asrab qola olmaydi. Inchunun, turkiy xalqlar o‘zlarining asrlar davomida shakllangan va rivoj topgan madaniyatlari bilan ona tilning boyishida katta xizmat qilishgan va o‘rin tutishgan. Tilini asragan, qadrlagan millat yuksaladi. Shu bilan birga, eski tilini unutmagan millatning kelajagi ham porloq bo‘ladi. Shu sababdan ham yuksaklik biz tomonda bo‘lishiga ishonaman. Turkiy til turkiy madaniyatning asosi ham negizidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. «Hozirgi o‘zbek adabiy tili» darsligi;
2. Rustamjon O‘rinov “O‘zbek adabiy tilining taraqqiyot bosqichlari”;
3. Xalq ta’limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan ona tili darsliklari.

YOZUVCHI TARJIMAI HOLINING BERILISHIGA XOS XUSUSIYATLAR

*Toshpulatova Gulmiraxon Oiljonovna
Andijon viloyati Qo'rg'ontep tumani
43-maktab ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Tel 99 9921781*

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot darslarining asosini tashkil etuvchi adiblarning tarjimai holini o'qitishning metodikasi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: R. Usmonov, Fitrat, Q. Yo'ldoshev, V. G. Maransman, kinoko'rsatuv, diafilm, videofilm.

Ma'rifiy va ma'naviy ozuqa berishga da'vat etilgan ijodkor tarjimai holi qanday mazmunda bo'lishi kerakligini belgilab olish o'ta mas'uliyatlari muammodir. Buning zarurligini "Adabiyot" darsliklaridagi quruq faktlarni qalashtirish mazmunidagi biografik ma'lumotlarning hissiz qabul qilinib kelinganligidan ham bilish mumkin.

O'quvchilarga adib tarjimayı holini berishda quyidagicha berish maqsadga muvofiq:

- adibning bolalik chog'lari va o'sib ulg'ayishi;
- san'atkorning ijod yoli;
- yozuvchi yoki shoirning ijodiy faoliyati va badiiy mahorati;
- asarlaridan parchalar;
- dasturda tavsiya etilgan asarning yaratilish tarixi;
- ijodkorning jamiyatda tutgan mavqeい, xizmatlari;
- so'z ustasi haqida uning zamondoshlari fikri va hk.

Biografik ma'lumotlar, ayrim metodistlarning ta'kidlashlariga ko'ra, adibning shaxsi, ichki dunyosi va ruhiy olami, ma'naviy e'tiqodi va izlanishlarini qamrab olishi kerak. Bizningcha, e'tiqod va izlanishlar haqidagi gaplarni san'atkorning yoshlik yillari va o'sib ulg'ayishi bitiladigan qismda emas, uning ijod yo'li yoritiladigan joyda berilgani ma'qul.

Adibning bosib o'tgan yo'li, ijodiy faoliyati biografik ma'lumotda o'ziga xos o'rinni tutib, uning shaxsi, ichki dunyosi, ruhiy olami, qarashlari, ma'naviy e'tiqodi qay tarzda shakllanganidan tortib badiiy mahoratini egallashigacha bolgan hayot yoli o'z aksini topadi. O'quvchi so'z ustasining kimligini, orzu-o'ylarini, intilishlarini tarjimai holining shu qismidan ko'proq bilib oladi. Demak, bu yerda beriladigan ma'lumotlarning yoshlar uchun ma'rifiy ahamiyati katta. Tarjimai holning shu qismi orqali tarixiy davr bilan tanishish ham yuz beradi.

R. Usmonovning fikricha, tarjimai holda san'atkorning ijodiy takomiliga ta'sir etgan voqeя va hodisalar bayoni ham aks etishi kerak. Masalan: "To'rt yil davomida Istambul dorilfununida tahsil olgan Fitrat taqdirida Turkiya hayoti muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bu yillar Fitratning siyosiy va davlatchilik qarashlarida, dunyoqarashi, san'atkorlik mahorati shakllanishiga yo'naltiruvchi ahamiyat kasb etdi"

Q. Yo'ldoshev 7-sinf uchun yozilgan «Adabiyot» darslik- majmuasiga yozgan metodik qollanmasida adiblarning tarjimai hollarini yoritishda shu vaqtgacha qaror topgan qoliplarga rioya etmay, bolalarning tafakkuriga, hissiyotiga ta'sir qiladigan, ularni loqaydlikdan chiqaradigan malumotlarini berish kerakligini eslatadi.

V. G. Maransmanning adib biografiyasini bilan uning ijodiga beriladigan sharh oldinma-keyin emas, balki qo'shib bayon etilishi kerak degan fikri e'tiborga molikdir. Chunki olimning uqtirishchicha, yozuvchi biografiyasini o'rganishdagi estetik vazifa san'atkor tomonidan san'at asarida hayot qanday mujassamlashtirilganini ko'rishdan iboratdir. Maktabda yozuvchining hayoti haqidagi gapni ijodini o'rganishdan ajratib qo'yganda asaridan keltirilgan parcha tushunarsiz bo'lib qoladi. V. G. Maransmanning fikricha, san'atkorning hayoti bilan ijodini ayrim-ayrim bo'lib o'rganish, o'quvchilar ongida san'atning hayotdan uzib qo'yilishiga olib keladi. Basharti, biografiyasini avval, ijodi keyin joylashtirilsa, birinchisi mazmunsiz bo'lib qoladi, chunki undan san'atkorning hayot ma'nisi, baxti va tashvishlarini tashkil etuvchi zamin chiqarib tashlangan bo'ladi. Yozuvchining hayoti haqidagi gaplar faktlar to'plami va sanalar ro'yxati bilan almashtirib qo'yiladi yoki hayotni maishiy turmushga olib borib taqab qo'yadigan biografizm tiklanadi. «Maktabda yozuvchi biografiyasini o'rganish faqat ta'rifiy- axloqiygina emas, balki estetik maqsadlar uchun ham zarur. Rassom (san'atkor) ko'rganlarini o'z idrok qirrasi orqali o'tkazadi. Muallif shaxsining

ana shu qirralarini ko‘rmasdan turib, asarni tushunishi qiyin. Tomoshabin, tinglovchi, kitobxon badiiy asardan uning oldiga zamon, odamlar yuragi qo‘yan murakkab savollarga javob qidiradi. San’atkor xohlasa-xohlamasa, o‘z suhbatdoshining savollariga javob qaytaradi. Agar o‘quvchi darsda san’atkorning ichki olami bilan tanishsa, ovozining betakrorligini anglab yetsa, yozuvchi bilan so‘zlashuv behad chuqur, hayajonli va to‘g‘ri bo‘ladi. Mutlaqo notanish shaxs bilan suhbatlashish mushkul, shuning uchun biografik ma’lumot badiiy asar tahlilida tabiiy va zaruriy tayanch bo‘lib qoladi. Adibning hayoti va ijodiy faoliyatini darsliklarda beriladigan tarjimai hollar yordamida o‘rganish ta’lim jarayonini to‘liq qamrab olmaslikdan iborat bir yoqlamalilikka sabab bo‘ladi. Ayrim ma’lumotlarni eshitish mashqlari sifatida taqdim etish, ba’zilarini ma’ruza sifatida o‘quvchilarga yetkazish (yozuvchi yoki shoirning tug‘ilgan kuni munosabati bilan tashkil etiladigan adabiy kechalar dasturiga kiritiladi, devoriy gazetalarda beriladi), kinoko‘rsatuv, diafilm, videofilm va boshqa materiallardan foydalanish yo‘li bilan ham o‘rganish mumkin. Bular biografik ma’lumotlar mazmunini kengaytiradi.

Foydalaniman adabiyotlar:

1. Karimov N., Nazarov B., Normatov U. XX asr o‘zbek adabiyoti. 11-sinf uchun darslik. - T.: « O ‘qituvchi», 1995, 295 b.
2. Usmonov R. Yuqori sinflarda yozuvchi biografiyasini o‘rganish. - T.: « O ‘qituvchi», 1969. 31-bet.
3. Yo‘ldoshev Q. O ‘qituvchi kitobi: Metodik qo‘llanma. T.:O‘qituvchi, 1997. 11 - 12-b.
4. 34 Залыгин С. Культура и личность // Собеседник: Литературно-критический ежегодник. - М., 1987. - Вып. 8. - С. 6.

ADABIYOT VA KITOBXONLIKNING BOLA TARBIYASIDA TUTGAN MUHIM O'RNI VA ISTIQBOLI

*Latofat Hosilbekova,
Sirdaryo viloyati Mirzaobod tumanidagi
26-umumi o'rta ta'llim maktabining boshlang'ich sinf o'qituvchisi
+99894 358-56-12 yorqinjonhayitboyev20@gmail.com*

*"Ha ko'ngilning orzusi shul erur obi hayot,
Qadrini bilgan kishiga shubhasiz jondir kitob."
H.H. Niyoziy*

Annotatsiya: Maqola kitobxonlik va kitob o'qishning bola tarbiyasida tutgan o'rni haqida bo'lib, mulohazalarda o'qish va uqish haqida fikrlar yuritilan. Bolaning psixologiyasi rivojlanishida, shaxs sifatida kamol topishida kitoblarning tutgan o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Kitob, kitobxonlik, bola psixologiyasi, "Yosh kitobxon"

Prezidentimizning "Kitoblar chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha kamissiya tuzish to'g'risida"gi Farmoyishi bolalar kitobxonligini yo'lga qo'yishda yana bir dadil qadam bo'ldi.

Har bir bola maktabga qadam qo'yar ekan, qalbida kitob mutolaasiga ajib bir hissiyot paydo bo'ladi. Kitob eng yaqin do'st, samimi suhbatdosh, doimiy hamroh. Shu bois ham u bilan vaqtning qanday tez va mazmunli o'tganini payqamaysan kishi. Kitobni doimiy do'st bilgan bola uchun bu juda zavqli. Bolaning mutolaaga bo'lgan qiziqishini so'ndirmasdan uni bosqichma-bosqich to'g'ri shakllantira olish maktabdagagi pedagog hodimlarning ma'suliyatli vazifalaridan biri hisoblanadi. Bolani kitoblarning sehrli olamiga olib kirish uning kelajakda badiiy tafakkur darajasining yuksak bo'lishiga turki bo'lishi shubhasiz. Bolaning ichki kechinmalarini, orzularini, o'zligini aks ettiradigan kitoblani tavfsiya etishdek mas'ul vazifa ota-onalar bilan birgalikda maktabdagagi pedagog xodimlarning zimmasiga tushadi.

Bugungi kunda biz axborot vositasi sifatida radio, televiedenie, gazeta va jurnallar hamda internet tarmoqlaridan keng va unumli foydalamoqdamiz. Shunga qaramay texnika taraqqiyoti davrida ham kitob mutolaasining o'z o'rni bor ekanligini rad eta olmaymiz. Kitob hayotni o'rgatuvchi eng yaxshi ustozdir. Kitob orqali kishilar asrlar bilan, qadim zamonda, yaqin o'tmishda yashab o'tgan donolar bilan sirlashishi, zamon qahramonlari bilan suhbatlashishi mumkin.

Hammamiz kitob o'qishning foydali ekanligini eshitganmiz. Lekin uning foydaliligi aynan nima?

Mutolaa asabni tinchlantiradi.

Kitob o'qish asabni tinchlantirishda eng samarali usul ekan. Atigi olti daqiqa kitob o'qish asabiyashishga barham beradi.

Mutolaa chet tilini o'rganishni osonlashtiradi.

Doimiy ravishda kitob o'qish boshqa tillarni o'rganishda yangi so'zlarni oson tushunishga va yodda saqlab qolishga yordam beradi.

Mutolaa tinglash qobiliyatini rivojlantiradi.

Qanchalik g'alati tuyulmasin, kitob o'qish tinglash qobiliyatini oshiradi, boshqalarni oson tushunishga yordam beradi

Mutolaa Al'tsgeymer xastaligiga chalinishning oldini oladi.

Qator tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, ko'p kitob o'qigan insonlar Al'tsgeymer kasalligiga kamroq chalinishar ekan. Miya ham xuddi boshqa a'zolar singari qo'llab-quvvatlashga va mashqlar yordamida mustahkamlanishga muhtoj bo'ladi. Kitob o'qish esa bu borada eng samarali usuldir.

Birgalikda kitob o'qish ota-onalar va bolalarning o'zaro munosabatlarini yaxshilaydi.

Psixologlar birgalikda kitob o'qish jarayonida ota-onalar va bolalar o'rtasida o'ziga xos munosabat o'rnatiladi deb hisoblashadi.

Mutolaa moliyaviy qiyinchiliklarni bartaraf etishda yordam beradi.

Statistika ma'lumotlariga ko'ra, umuman kitob o'qimaydigan insonlarning 43 foizi qashshoqlikda yashaydi. Savodli insonlar orasida esa qashshoqlikda yashaydiganlar 4 foizni tashkil etadi.

Ko'p kitob o'qiydigan bolalar darslarni yaxshi o'zlashtirishadi.

Kitob o‘qishni xush ko‘radigan bolalar mактабда ham yaxshi o‘qishadi. Ular grammatikani ham, matematikani ham yaxshi o‘zlashtirishadi.

Mutolaa yaxshilik qilishga undaydi

Mutolaa muhtoj insonlarga yordam qo‘lini cho‘zishga undaydi.

Demakki, kitob insonning yaqin do‘sti, suhbatdoshi, sirdoshi bo‘la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 5-sinf adabiyot fani darsligi;
2. 7-sinf adabiyot fani darsligi;
3. Kitob.uz sayti.

SAIDA ZUNNUNOVA HAYOTI VA IJODINI ZAMONAVIY USULLARDA O'RGATISH

*Mahamadaliyeva Dilfuza Ikromovna
Uchko'prik tumani 20-maktab
ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi
tel: 91-286-81-82
e-mail:mahamadaliyeva@mail.ru*

Annotatsiya: maqolada Saida Zunnunovaning hayoti va ijodini o'rganish, o'quvchilarga adiba ijodini tushuntirishda zamonaviy usullardan foydalanish kabi masalalar xususida fikrlar bayon etilgan

Kalit so'zlar: adabiyot, adiba, adabiyot o'qitish, shoira ijodi

Maktabda adabiyot o'qitishning vazifalari o'quvchilarda badiiy adabiyotga mehr uyg'otish ularni badiiy asarlarni o'qiydigan, tushunadigan va tahlil eta oladigan, o'z fikrlarini og'zaki yoki yozma tarzda to'g'ri hamda erkin ifodalay oladigan qilib tarbiyalashdan iboratdir. Dars o'tish qulay va jonli bo'lishi uchun turli ko'rgazmali qurollar ishlab chiqish lozim. Ulardan o'z vaqtida va o'rnila foydalanilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Saida Zunnunovaning 7- sinflarda «Mening Vatanim!»¹, «Yer uzra qo'ndi oqshom», «Qizimga»², «Buvilar duoga qo'llarin ochib» she'rlarini o'rganish uchun 2 soat vaqt ajratilgan. Shoira hayoti va ijodi haqida ma'lumot. S.Zunnunova she'rlaridagi tuyg'ular teranligi va samimiyligi. «Mening Vatanim!» she'rida yurtga muhabbat tuyg'ularining ifoda qilinganligi. «Yer uzra qo'ndi oqshom», «Qizimga» she'rlarida ona mehrining badiiy yo'sinda ifodalanganligi. S.Zunnunova she'rlarining badiiy xususiyatlari haqida shu 2 soat davomida ma'lumot berish, uni tashkil qilish usullari to'g'risida fikr bildirish o'qituvchining asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

Bu vaqtida asosan Saida Zunnunovaning XX asr o'zbek she'riyatida va nasrida tutgan o'rni. «Qizimga» she'rida otaga xos sog'inch tuyg'usining tiniq va jozibali ifodalanishi. Lirk qahramon tabiatida milliy o'ziga xoslikning bo'rtib ko'rinishi. She'rda yaxshilikka, ezbilikka, ertangi kunga ishonch tuyg'ulari tasvirining xalq ruhi o'lmasligi haqidagi falsafiy xulosaga o'sib chiqishi. «Yer uzra qo'ndi oqshom» she'rida umr falsafasi, hayotning har bir daqiqasini qadrlab va iz qoldirib yashashga da'vatning yuksak poetik shaklda ifodalanishi. Shoira she'rlarida so'z qo'llash san'ati baholi qudrat ma'lumot berish kerak. O'zbek adabiyotining yirik namoyandas, Saida Zunnunovaning hayoti va ijodi to'g'risidagi umumiy ma'lumotni o'quvchilar birinchi soatda o'rgatiladi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda rivojlanayotgan dunyo ta'lim fazosiga qo'shilish imkoniyatini beradigan yangi ta'lim tizimi tarkib topmoqda. Pedagogika fani O'zbekistonda shaxs manfaati ustuvorligini e'tirof qilgan holda erkin shaxsni tarbiyalash qonuniyatları, shakl va metodlari, mazmun va tamoyillarini bir butun o'rganadi. Zamonaviy ta'lim usullari qo'llangan o'quv jarayonida ham an'anaviy sinf-dars tizimi saqlanadi. Faqat unda o'rgatishning tashkiliy shakllari, usullari takomillashadi.

Bugungi kunda adabiy ta'lim amaliyoti o'qitishning samaradorligini ta'minlovchi «Guruhlarda ishlash», «Aqliy hujum», «Burchaklar usuli», «Rolli o'yin» kabi bir qancha interfaol usullar bilan boyidi.

O'qitishning noan'anaviy shakllaridan bo'lmish hamkorlikda o'rganish o'quvchilarning mustaqil guruhlarda ishlashi evaziga ta'lim olishini ko'zda tutadigan metoddir. Hamkorlikdagi ta'limning bir ko'rinishi kichik guruhlarga bo'linganda uning a'zolari 6-7 kishi bo'lishi maqsadga muvofiq. Chunki hozirda sinflarda o'quvchilar soni 30-35 nafarni tashkil etmoqda. Guruhda ishtirokchilar sonining ko'pligi guruh a'zolarining faol ishtiroklariga halaqit beradi; guruh tarkibini tanlashda, albatta, har bir guruhga «a'lo», «yxaxshi» va «qoniqarli» o'zlashtiruvchi o'quvchilar teng miqdorda kiritilishi talab qilinadi. Hech qachon

«kuchlilar» va «kuchsizlar» guruhi tuzilmasligi lozim; guruh a'zolari guruhning o'zlashtirishiga qarab, yangilanib turishi kerak.

O'qituvchi shoiraning hayoti va ijodi haqidagi ma'lumotlarni o'quvchilarga quydagicha bayon

¹ Adabiyot. 7-sinf. Darslik-majmua. (qayta ishlangan 2-nashri). T., «SHarq ». 2009.

² Adabiyot. 7-sinf. Darslik-majmua. (qayta ishlangan 2-nashri). T., «SHarq ». 2009.

qilishi mumkin. Shoira haqidagi fikrlarda namunalar keltirish mumkin. Bular asosan adiblarning o‘zлari yozib qoldirgan tarjimai hollardan, adib haqida aytilgan zamondoshlar, uning tengdoshlari, ustozlari yoki shogirdlari, tanish-bilishlari va muxlislari tomonidan aytilgan yoki yozma holida etib kelgan manbalardan olinishi mumkin. Bu boradagi eng yaxshi omillardan yana biri adib va yozuvchilarning asarlarida saqlanib qolgan materiallardir.

*Shoiramni izladim men arg ‘uvonlar bag ‘ridan,
Gulga to ‘lgan makonlardan, lomakonlar bag ‘ridan.
Farishtaday o ‘ltirarsiz qadru iymon taxtida,
Shu - hayotning Saidasi, davron so ‘zli sozi shul,
Shu – hayotning Said Ahmadi, karvon so ‘zli sozi shul..
O‘zbekiston xalq shoirasi Oydin Hojieva*

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Saida Zunnunova. Tanlangan asarlar. T., 2001.
2. Said Ahmad. Tanlangan asarlar. T., —Sharq, 2000, 3-jild.
3. Ergasheva Sh.Saida Zunnunova she’rlarida muhabbat mavzusi. —Til va adabiyot ta’simi, 2006, 2-son.
4. www.pedagog.uz
5. www.Ziyonet.Uz

SHUKUR XOLMIRZAYEV HIKOYALARIDA ANTROPONIMIK SHAKLLAR

*Nishonova Husnida Ibragimovna
Farg'ona shahar 32-maktab
ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi
tel: 91-684-15-25
e-mail:husnida@mail.ru*

Annotatsiya: maqolada Shukur Xolmirzayev hikoyalarida antroponimik shakllarning qo'llanilishi, adib hikoyalarining o'ziga xos jihatlari, qahramonlarga ism tanlashda yozuvchi uslubi xususida mulohaza yoritilgan

Kalit so'zlar: obraz, hikoya, yozuvchi, mavzu va uslub, antroponim

Shukur Xolmirzayevning «Qil ko'prik», «So'nggi bekat», «Yo'lovchi», «Olabo'ji», «Dinozavr» romanlari turli mavzu va muammolarga bag'ishlangan. «So'nggi bekat» adibning roman janridagi dastlabki tajribasi bo'lishiga qaramay, sho'ro davrining so'nggi bosqichidagi kamchiliklarni zamondoshlar qiyofasidagi norasoliklarni keskin fosh etishi bilan ajralib turadi. «Bekat» xo'jaligida yashab, mehnat qilayotgan turli toifadagi kishilar xarakteri, harakati misolida adib, umuman, jamiyatni qattiq qoraladi. Bu, mohiyat e'tibori bilan, mazkur davr jamiyatning umuman so'nggi bekti bo'lsa nima qilarkin, degan badiiy fikrga go'yo ishoradek bo'lган. Taxminan o'n besh yil o'tgach bu badiiy «karomat» o'zining tasdig'ini topgan.

1987-yil adib «Yo'lovchi» romanini yaratgan. Ayniqsa, shakli, kompozitsiyasi jihatdan yangicha izlanishlari mo'l bo'lган bu asar ko'proq monolog va dialoglar asosiga qurilgan. Yozuvchi qahramonlari xarakterini, asosan, shu yo'sinda ochishga harakat qiladi.

Oliy ma'lumotli bo'lish yaxshi. Lekin shunchaki, bilimsiz, jamiyatga nafi tegmaydigan, o'zini o'ylashdan nariga o'tmaydigan xudbin oliy ma'lumotlining nima karagi bor? Undan ko'ra noilojlik tufayli nainki oliy ma'lumot, balki, hatto, to'liq o'rta ma'lumot ham ololmay qolgan, biroq mehnatsevar, halol, el va yurtga qayishuvchi, do'stga sadoqatli (bolalikda ari chaqqan o'rtog'ining azoblanayotganini ko'rib, dardini biroz yengillatay deb, o'zini ham ariga chaqtirganini eslang: yozuvchi kichik detal orqali xarakter yaratishga usta) kishi ko'p bor afzal emasmi? Yozuvchi xuddi shu fazilatlarni romanning bosh qahramoni Bekdavlat qiyofasida aks ettirgan.

«Olabo'ji» romanida yozuvchi mustaqillik arafalaridagi sho'ro jamiyatini tanazzulga yetaklagan jarayonlarning ma'naviy va ahloqiy asoslarini ko'rsatgan. Asarda Ulton va Bahor singari yoshlar taqdirini chil parchin qilishda, jamiyatni rasvo yo'lga yetaklashda To'qliboy Qo'chqorov singari kimsan, firqanining manaman degan rahbarlari bosh-qosh bo'lGAN ochib tashlangan.

«Qil ko'prik» romanini yozish uchun adib salkam besh yil sarflagan. Asarda «qizil» larning istiqlolchilarga (davr tili bilan aytganda «bosmachi»larga) qarshi olib brogan kurashi va ularni mahv etish jarayonlari tasvirlangan. Kitob ham sho'rolar hukm surgan davrda yozilgani bois, firqaviy mafkuraga mos kelmaydigan biror gapni aytish, g'oyani ilgari surish amri mahol bo'lган. Shu ma'noda, romanda sho'ro maqsadlarini ko'rsatuvchi manzaralar, sahifalar oz emas va bu tabiiydir. Lekin yozuvchining asl maqsadi bu emas. Uning qalbida, vujudida milliy istiqlolchilarga, vatanparvarlarga mehri, xayrixohligi tug'yon urgan. O'ziga xos usulda, sirli shakllarda bu niyatni «Qil ko'prik» da amalga oshirish uning bosh muddaosi bo'lган .

Abdulla Qodiriy, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor ijodida namoyon bo'lган XX asr o'zbek hikoyachiligi an'analarini Shukur Xolmirzayev shu asrning so'nggi choragida yanada boyitdi. O'zbek hikoyachiligini yangi bosqichga ko'targan uning qator asarlari bu janrning keng miqyosdagi manaman degan namunalari bilan haqli ravishda bo'yasha oladi.

Adib hikoyalarida siyqasi chiqqan xarakterlar, quruq nasihatgo'ylik, shablon iboralarni deyarli uchratmaymiz. U doim yangi obrazlar yaratishga intiladi. Asarning kompozitsion qurilishida bir-birini takrorlamaydigan yangiliklar topishga urinadi. Bu borada tajribalar o'tkazishdan cho'chimaydi va ko'pincha, muvaffaqiyatlarga erishadi. O'zbek kishisi orzu-armonlarining, aksar hollarda, yashirin iztiroblarining yoritilmagan qirralarini, ruhiyatidagi evrilishlarini qalamga oladi.

Bu qahramonlar o'zga yozuvchilarning qahramonlariga o'xshamagan: goh do'lvor, goh to'pori, goh dag'al va chapani, goh kichkinagina bir muhit vakili. Lekin barchasining ichki dunyosi o'ziga xos, ruhan teran, insonparvar, e'tiqoddan qaytmaydigan, shularga munosib ravishda mulohaza yuritadigan jonli va hayotiy kishilardir. Bu qahramonlar o'zligini, millatini, yurt tuprog'i-yu

udumini, dini va diyonatini har narsadan ustun qo‘yadilar. Adalat uchun, haqiqat uchun kurashadilar. Lekin biror qahramon bu maqsadda hech qachon balandparvozlik qilmaydi, ayyuhannos solmaydi. Ular tashqaridan emas, ko‘pincha, ichdan jozibali, istarali, mehr tortar bo‘ladi.

Yozuvchinimg «Tabassum», «Omon ovchining o‘limi», «Qish hangomasi», «Qumrilar», «Arosat», «Bitikli tosh» kabi bir qancha hikoyalarda qahramonlarning ismi qahramon xattiharakati, taqdiri yohud asar sujetiga bog‘liq holda tanlanganining guvohi bo‘lamiz.

FOYDALANLGAN ADABIYOTLAR:

1. Бегматов Э, Авлоқулов Я. Ўзбек тили ономастикасининг макроКўлами таркиби. Ўзбек тили ва адабиёти, 2007, 5, 33-39-б.
2. Бегматов Э, Улуков Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати, Наманган 2006, 103-бет.
3. Бегматов Э, Нафасов Т. Караев С. Ономастика Узбекистана Т.:1999
4. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. М.: 1959.

ZULFIYA IJODIDA HIJRON NAFASI

*Rahimovna Shaxlo Quramboyevna
Xorazm viloyati Bog'ot tumani 14-maktab
ona tili va adabiyot o'qituvchisi
Tel: 99-551-52-67
e-mail:rahimovna@mail.ru*

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek adabiyotida vafo va sadoqat timsoli Zulfiyaxonining lirikasi, she'riyatida shukronalik hissi, sevish, sevilish baxti, ayrılıq, hijron mavzularining yoritilishi yuzasidan fikrlar berilgan

Kalit so'zlar: she'riyat, she'r, vafo, ayol, sabr-qanoat

O'zbek adabiyotida shoiralar qatori talaygina. Lekin ularning orasida Zulfiya alohida ajralib turadi. Sababi Zulfiya sharq ayoli timsoli. U vafodor ayol, mushtipar ona, hayotni, sevgi va sadoqatni kuylovchi ijodkor edi. Zulfiya O'zbekiston xalq shoirasi, Javoharlal Neru nomidagi va Xalqaro "Nilufar" mukofotlarining sovrindori, taniqli jamoat sovrindori, taniqli jamoat arbobi. "Uylar", „Shalola" kabi she'riy majmualari uchun davlat mukofoti sovrindori bo'lgan. Hind mavzuyidagi she'rlari uchun Javoharlal Neru nomidagi xalqaro sovrin, tinchlik va do'stlikni tarannum etuvchi asarlari hamda taraqqiyparvar Osiyo va Afrika yozuvchilarini harakatidagi faol ishtiroki uchun xalqaro „Nilufar" mukofotiga sazovor bo'lgan. Mirtemir domla Zulfiyaning she'riyatga kirib kelishi haqida "O'zbek poeziyasida Zulfiya degan nomning chaqnab paydo bo'lishi tong yulduzining tug'ilishiga teng bo'lgan voqeadir" deb baho bergan edi. Shoira o'z ustozasi sifatida davrning, hayotning o'zini tan oladi. Haqiqatan, shoirani hayot shoira qildi. Butun ijodini Hamid Olimjon yodiga bag'ishladi. Umri davomida hijronni kuyladi. Xuddiki, hijron shoira uchun hijron tasalli, hamdard edi.

Mana bir umrni yashadim sensiz,
Qaytmas bahorlarning qaytishin kutib,
Tobuting boshida cho'kkinanmda tiz ,
Farzandlar ko'tardi qo'limdan tutib.

Zulfiya ayrılıqdan yiqilganida farzandlari dalda bo'ladi. She'riyat qanot bo'ladi. Hayotda yashashning o'zi baxt. Shukronalik hissi bilan yashaydi. Sevish, sevilish baxti nasib etganidan, hatto sevgidan keyingi ayrılıqni ham yashash baxti deb biladi.

Sevdim, erkalandim,
Ayrildim,
Kuydim,
Izzat nima bildim,
Shuda bir yashash.

Inson yashar ekan hayot uni baxt bilan, baxtsizlik bilan siyelaydi. Shoira hammasiga mardonavor turib butun kuch-quvvatini ijodga bag'ishlaydi. Va "Iqrorga vaqt yetdi " she'rida shunday iqror bo'ladi:

Bor bo'lsa beshmi, o'n muxlis she'rxonim,
Yozmoq – baxt qalamim uchini o'pib.

Nodira, Uvaysiy ijodidan farqli Zulfiya ijodida hamisha Hamid Olimjonning qalami hamroh bo'ladi. Ayrılıq, hijron, vafo, sadoqat kuychisi sifatida she'riyat gulshanida gul kabi ufurib turadi. U o'zbek ayoli timsoli sifatida jahon minbarlarida tirib she'r o'qidi Se'rlari rus, ingлиз, nemis, xitoy, arab, fors va boshqa tillarga tarjima qilingan. O'zbek shoirasining dunyo bo'ylab muxislari bor. O'zbekning she'rini jahon tan olgan. Zulfiya ana shunday hushbo'y she'riyati bilan ajralib turadi.

Zulfiya „Bahor keldi seni so'roqlab" nomli she'rida Hamid Olimjon bahorni qanchalik sevishini, bahor ham Hamid Olimjonni sog'inganligini ta'riflab bergan.

"Qani men kelganda kulib qarshilab,
Qo'shig'i mavjlanib bir daryo oqqan.
"Baxtim bormi deya , yakkash so'roqlab ,"
Meni she'rga o'rab suqlanib boqqan.

Bu satrlardan nafaqat Hamid Olimjon bahorni, balki bahor uchun Hamid Olimjon ham bahor

uchun baxt ekanligini zo'r mahorat bilan ta'riflaydi. Xulosa qilib, aytadigan bo'lsam, Zulfiya ham shoir sifatida, ham ayol sifatida, ham ona sifatida ardoqlasa arziydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Adabiyot. 7-sinf. Darslik-majmua. (qayta ishlangan 2-nashri). T., «Sharq». 2009.
2. Zulfiya. Saylanma.Tong bilan shom aro T:-Sharq2006
3. www.pedagog.uz
4. www.Ziyonet.Uz
5. <http://zulfiya.edunet.uz/> Zulfiya shioraning shaxsiy veb-shahifasi
6. <http://krzulfiya.narod.ru/> —Zulfiyaxonim Qizlari nomli rasmiy vebsayt

«QUTADG'U BILIG» DOSTONINI «BLITS-O'YIN» USULIDA O'RGANISH

*Rahimova Tursunoy Ma'murovna
Qo'shtepa tumanı 4-maktab
ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi
tel: 99-320-34-41
e-mail:tursunoy@mail.ru*

Annotatsiya: maqolada adabiy ta'lif jarayonida zamonaviy texnologiya, innovatsion metod hamda interaktiv usullarni qo'llash va adabiyot darslarida samarali foydalanish bo'yicha fikrlar keltirilgan

Kalit so'zlar: "Qutadg'u bilig", adabiyot darslari, zamonaviy yondashuv, usul

Bugungi kunda adabiy ta'lif jarayonida zamonaviy texnologiya, innovatsion metod hamda interaktiv usullarni qo'llash ommalashib bormoqda. Ilg'or o'qituvchilar tomonidan darsning zamonaviy usullarini qo'llashga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Chunki innovatsion metodlar o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, o'z ustida ishlashga, izlanishga o'rgatadi. Dars davomida o'quvchi faol ishtirokchi, o'qituvchi esa boshqaruvchilik vazifasini bajaruvchiga aylanadi. O'qituvchi va o'quvchi orasida hamkorlik paydo bo'ladi. Bu hamkorlik o'quvchi shaxsida ijodkorlik ko'nikmalarini ham shakllantiradi. Bizga ma'lumki, adabiyot darslarida o'rganiladigan asarlar janr va g'oya jihatdan rang-barangdir. Yaratilish davri nuqtai nazaridan ham badiiy asarlar ayrim o'rnlarda o'ziga xos murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Bu esa, o'quvchilar tomonidan mavzuning birdek o'zlashtirilishiga imkon bermaydi. Bu borada adabiy ta'lif samaradorligiga erishishning eng maqbul usuli sifatida e'tirof etilayotgan zamonaviy texnologiyalar, innovatsion metodlar ijobji natija berishi mumkin.

Maktabning 8-sinfida «Qutadg'u bilig»¹ asarini o'rganish nazarda tutilgan. O'qituvchi 1-soatda o'quvchilarni quyi sinflarda asar yuzasidan olgan ma'lumotlariga tayanadi. Mavzu yuzasidan qisqacha suhbat yoki savol-javob o'tkazadi. O'quvchilarni bevosita asar matni bilan tanishtiradi, kerakli o'rnlarni ifodali o'qitadi va o'quvchilar bilan birgalikda matnni sharhlaydi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, qadimgi turklarda vatan tushunchasi shu vatanga mansub bo'lgan xalq bilan birgalikda tasavvur etilgan. Ushbu tushuncha "el" so'zi bilan ifodalandi. "El" so'zi mamlakat, o'lka, xalq, saltanat, yurt tushunchalarini ifodalaydi.

Yusuf Xos Hojib nazarida Vatanga xizmat bu, avvalo, xalqqa, el-u yurtga xizmat qilishdir. Faqat shu yo'l bilangina Vatanning ozodligini, uning iqtisodiy, harbiy va siyosiy qudratini ta'minlash mumkin. Shu maqsadda adib XI asrdagi juda ko'plab ijtimoiy guruh va tabaqalarga tavsif beradi, ularning jamiyat va yurt oldidagi mas'uliyat va burchlariga alohida to'xtab o'tadi. Yusuf Xos Hojib nazarida har bir shaxs jamiyatning og'irini yengillatishga urinmog'i kerak. Buning uchun esa har bir kishi o'z ishi bilan shug'ullanmog'i, halol, pokiza yashamog'i, o'zining tor shaxsiy manfaatlari doirasida biqinib qolmasdan el-yurt manfaatlарини ustun qo'ya oladigan darajaga ko'tarilmog'i shart.

Darsning 2-soatida ularga alohida-alohida tarqatma material beradi va kortochkadagilarni sinchiklab o'rganishni topshiradi. Tarqatma material mazmuni va bajariladigan vazifa tushuntiriladi, ya'ni tarqatma materialda berilgan harakat mazmuni ketma-ketligini to'g'ri belgilash kerakligi, belgini qog'ozdag'i alohida ajratilgan katakka raqamlar bilan belgilash zarurligi ta'kidlanadi, vazifa yakka tartibda bajarilishi lozimligi uqtiriladi.

O'quvchilar o'z xatolarini va guruhi xatolarini bilib olishadi. Shundan so'ng o'qituvchi mavzu yuzasidan o'quvchilar qanchalik bilimga ega ekanligini aniqlaydi va ularning bilimlarini baholaydi. Bunda o'z-o'zini baholashga alohida diqqat qaratiladi.

«BLITS-o'yin» texnologiyasi shartiga ko'ra, o'qituvchi «To'g'ri javob» katagida berilgan raqamlardan «Yakka baho» bo'lagida berilgan raqamlarni, ya'ni kattadan kichigini ayirgan

¹ Adabiyot. 8-sinf. Darslik-majmua. T., "G'.G'ulom". 2010.

holda «Yakka xato» xonasiga chiqqan farqni yozishlarini topshiradi. «Yakka baho» katagidagi yuqorida pastga qarab qo'shib, umumiy soni keltirilib chiqariladi. Guruh bahosini aniqlash ham shu tarzda amalga oshiriladi. O'qituvchi yakka va guruh xatolarini sharhlaydi. Xatolarga ko'plab yo'l qo'ygan o'quvchilarga asarni qayta mutolaa qilib kelish vazifa sifatida topshiriladi. Xato qilmagan yoki kam yanglishgan o'quvchilar rag'batlantiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. T., "O'zbekiston", 2002.
2. Jo'rayev H. "So'zda kerak dard ila so'z". T. "Istiqlol nuri". 2016.
3. Karimov N, Mamajonov S. va b. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. Darslik. T., "O'qituvchi", 1999.
4. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. T., "O'zbekiston", 2009.

**ERKIN SAMANDARNING "QIRON G'ILDIRAGI" ROMANI G'OYAVIY-BADIY
XUSUSIYATLARI HAQIDA BA'ZI MULOHAZALAR**

*Sharipova Hulkaroy Umrbekovna
Urganch davlat universiteti Filologiya fakulteti talabasi
Telefon: +99894 230 21 12
hulkaroysharipova@mail.ru*

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek adabiyotining zabardast vakillaridan biri bo'lgan Erkin Samandarning "Qiron g'ildiragi" romani haqida so'z borib, uning shakli va mazmuni haqida ba'zi mulohazalar keltiriladi. Asar bosh qahramoni Muhammad Hoji obrazi, uning qiyofasini yaqqollashtiruvchi yordamchi obrazlar va 1937-yil voqealarining romanda aks etishi xususida fikrlar beriladi.

Kalit so'zlar: roman, obraz, sujet, konsentrik sujet, xronikal sujet, tarixiy mavzu

Badiiy adabiyot xazinasiga, xususan, milliy badiiyat durdonalarimizga diqqat qaratadigan bo'lsak, undagi rang-baranglik, o'ziga xos mazmunga ega asarlar, mahoratlari ijodkorlarning ohoriy ijod namunalarini ko'rishimiz mumkin. Ulardagi, ayniqsa, mavzuiy turfa xillik asarlarning naqadar qimmatli ekanligini anglatib turadi. Ana shunday turfalikni o'z ijodi yo'nalishi qilib olgan, badiiy adabiyotning har bir turi va har bir janrida har xil mavzuni yoritishga asosiy e'tibor qaratgan ijodkorlardan biri Erkin Samandardir. Erkin Samandar ijodini kuzatish davomida shu narsaga guvoh bo'lamicki, uning badiiyati mavzuiy rang-baranglikka intiladi va eng birlamchi o'rinni tarixiylik nuqtayi nazaridan yaratilgan asarlari egallaydi. Uning ana shu mavzu, ya'ni tarixiylik aks etgan asarlaridan biri "Qiron g'ildiragi" romanidir. Unda tarixning eng chirkin davri - qataq'on siyosati avj olgan 1937-yil voqealarini aks etgan. Asar bir necha sujet chizig'iga ega ekanligi bilan ahamiyatlidir. Uning birinchisi va eng asosiysi Muhammad hoji bilan bog'liq voqealarda, boshqasi esa Matniyoz, Safo maxsum, Xadicha begin kabi obrazlar vositasida yuzaga chiqadi. Bundan tashqari, asarda xronikal sujet yetakchilik qilsa-da, unda konsentrik sujet elementlari uchrashini ham e'tirof etish lozim. Bu jihatlarni Muhammad hoji qo'lga olinganidan keyin Xadicha begin va farzandlarining boshiga kulfat yog'ilishi (ya'ni A voqeaya yuz berganidan so'ng B voqeaneering yuz berishi) tasvirida yoki Muhammad hojining jazoga hukm etilgani hamda Matniyozning aldanganligi uchun Safo maxsum va Matniyozning intiqom olishi (A voqeaya yuz bergani uchun B voqeaya yuzaga kelgani) kabilarda ko'rish mumkin. Romanning tuguni qiron mashinasining yaratilishi va Muhammad hojining beayb hibs qilinishida namoyon bo'ladi. Asarning kulminatsion nuqtasini Muhammad hojining to'g'ri so'zidan har qanday holatda ham chekinmaganligi va Matniyozning Toshev ustidan g'alabasida ko'rish mumkin. "Qiron g'ildiragi" romani tom ma'noda yechimga ega emas. Yozuvchi bu jarayonni kitobxonning ixtiyoriga topshirgan. Qisman bo'lsa-da, asarning yechimi sifatida Xadicha beginning tirik qolishi va yovuzlarning halokatini aytish mumkin.

Asarning mazmuni haqida so'z yuritishdan oldin romanning bosh qahramoni hisoblanuvchi Muhammad hoji haqida umumiy ma'lumotga ega bo'lish lozim. U haqida Xurshid Do'stmuhammad mazkur romanning so'zboshisida shunday fikrlarni keltiradi: "Muhammad hoji haqida aniq ma'lumotlar, hujjatlar saqlanmagan esa-da, u zot o'z davrining yetuk va ilg'or kishisi bo'lgani aniq. Ilmi puxta, suv sohasida yetuk mutaxassis bo'lib, xonlikda bosh miroblik lavozimini egallagan, 1894-1898 yillar mobaynida Fransiyada ayni shu mutaxassislik bo'yicha tahsil olgan. Ovrupo mamlakatlarini ko'rgan, bir muddat Xonqa bekligida hokimlik lavozimini ado etgan". Ushbu fikrdan kelib chiqadiki, Muhammad hoji el manfaati yo'lida yelib-yugurgan, o'z kasbinining yetuk mutaxassis bo'lgan jonkuyar insondir. Ayni shu o'rinda, samimiyligi, mehnatsevarligi va, ayniqsa, to'g'riso'zligi uchun sho'ro zulmiga duchor bo'lgan mazlumdir. Voqealar rivojida ijodkor bu inson shaxsiyatiga xos xususiyatlarni ko'rsatib borar ekan, yordamchi obrazlarni asar syujetiga olib kiradi. Bular Muhammad hojining rafiqasi Xadicha, do'sti Safo maxsum va farzandlari Sultonboy, Mahmudbeklardir. Roman tarkibiga singdirib yuborilgan mehr-oqibat, o'zaro sadoqat g'oyalari esa Saman – Muhammad hojining vafodor oti timsoli orqali beriladi.

Bundan tashqari, asarda qalamga olingen yana bir asosiy g'oya – bu o'tgan asrda ming-minglagan begunoh insonlarning yostig'ini quritgan sobiq sho'ro hukumatining kirdikorlarini fosh etish va keyingi avlod vakillari qalbida nohaqlik qurbanini bo'lgan insonlarga nisbatan xayrixohlik tuyg'usini shakllantirish, ularni bevosita o'sha davrda yuz bergan jarayonlarga olib kirishdir. Asar

mutolaasiga berilgan kitobxon esa o‘zida aynan shu holat kechayotganini, ya’ni o‘zi ham voqealar ishtirokchisiga aylanganini anglab yetadi.

Asarning eng ta’sirchan nuqtalari sifatida qatag‘on mashinasi – qiron g‘ildiragining ishga tushirilishi paytidagi holatni aytish mumkin. Uning qurbaniga aylanayotgan tirik jonlar ruhiyatida kechayotgan jarayonlar yozuvchi tomonidan g‘oyatda ta’sirchan ifodalangan: “*Daf’atan ko’tarilgan dod-faryod-u gumburlagan vahmdan quyonlar inlariga kirib ketishar, ilonlar seskanar, kaltakesaklar yavshanlar orasiga yashirinar...* G‘ildirak qochayotgan bandilarni quvib yetar-da, epchillik bilan yon tomondan oldinga o‘tib olar. Yo‘li to‘silgan bandilar o‘ng va so‘l tomonlarga olarlar o‘zlarini... So‘ng ikki tomonga qochmoq bo‘lganlarni goh o‘ng, goh so‘ldan quvlab yetarda, bir-bir qiyratara, qiyrataverar.

Qoraqum qonga bo‘yalar. Qoramozorga aylanar”. Keltirilgan parchadan ham ma’lum bo‘ladiki, sho‘rolar uyuştiradigan yovuzliklarning Xorazmdagi markazi Qoraqum sahrosi edi. Xalq tilida Gujumtagi nomi bilan yuritiluvchi mahkamada “aybi” bo‘yniga qo‘yilgan yoki hukumat kattalarining joniga teggan mahkumlar ayni shu joyda jazolanar, to‘g‘rirog‘i, jazolovchilarning kayfiyatiga qarab yo birma-bir otib o‘ldirilar, yo birvarakayiga qironning oldiga tashlanar edi.

Romanda Sibirga surgun qilinganlarning manzilga yetib bormasdan Qozoq cho‘llarida chekkan dard-alamlari haqidagi voqealari keltirilib, bo‘rilar hujumi natijasida besh yuz asirdan tirik qolgan beshta mazlumni Semurg“ tomonidan yuborilgan qushlar - beshta to‘tiquish va beshta g‘oz arshi a’loga ko‘tarib ketishi tasviri ham beriladiki, bunda ijodkor mumtoz adabiyotga xos motivlar, xususan, Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” dostoniga xos obraz va syujetdan foydalanadi. Bu jihatdan “Qiron g‘ildiragi” romanining ba’zi o‘rinlarida fantastika elementlaridan ham qisman foydalanilganini ko‘rish mumkin.

Ijodkor asarda Boltayev, Toshev, O‘qilon, Mels (Faxriddin) kabi personajlar vositasida sotqinlik, yovuzlik va nafs bandalarining holatini ko‘rsatib bergan. Ayniqsa, Mels obrazi orqali yozuvchi o‘sha davrdagi qo‘rroq, o‘z jonini asrash uchun ming-minglagan insonlar joniga qasd qila oladigan qabih insonlarning tipik obrazini yaratdi. Asl kelib chiqishi jihatidan ziyoli qatlamga mansub bo‘lgan bu odam ham zamona to‘foniga uchrab zolimlar qo‘liga asir tushadi. Tabiatidagi beqarorlikni yaxshi anglab olgan mahkama tergovchilari uning bu holatidan yaxshigina foydalanadilar va uni o‘zlarining sodiq xizmatchisi vazifasiga “tayinlaydilar”. Bu vazifa bilan u bir tomondan ham o‘zini, ham xo‘jayinlarini ta‘minlab borsa, ikkinchi tomondan O‘rtavul mahkamasini yangi-yangi “o‘ljalar” bilan siylab turar edi. Ammo yozuvchi asar so‘ngida bunday riyokor insonni jazoga duchor etadi: hayotining so‘nggi lahzalarini xor-zorlikda o‘tkazishga, o‘limi bilan-da oilasini zolimlar zulmidan asrab qola olmaslikka mahkum etadi.

Mazkur asar yozuvchi Xurshid Do‘stmuhammad ta‘biri bilan aytganda, “qirg‘in sultanatidan sog‘lom tafakkur, haqsizlik ustidan hurlik-ozodlik, razolat ustidanadolat tantanasi muqarrar ekanligini ko‘rsatuvchi o‘ziga xos yana bir qatag‘on nomma asar bo‘lib qoladi”

Foydalilanilgan adabiyotlar:

1. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. T.:1986
2. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. T.:2018
3. S.Mirvaliyev.O‘zbek adiblari.T.:1993
4. Эркин Самандар. Қирон ғилдираги. Т.: 2016

“DARYOSINI YO‘QOTGAN QIRG‘OQ” ROMANIDA IJODKORNING PEYZAJ YARATISH MAHORATI

Sharipova Hulkaroy Umrbekovna
Urganch davlat universiteti Filologiya fakulteti talabasi
Telefon: +99894 230 21 12
hulkaroysharipova@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada Erkin Samandarning “Daryosini yo‘qotgan qirg‘oq” romanida tabiat tasvirining ifodalanishi, peyzaj vositalari va majozga jo bo‘lgan haqiqat haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlari: peyzaj, emotsiyonallik, ekspressivlik, obraz, sujet, majoz

Ma’lumki, badiiy adabiyotning asosiy ta’sir kuchi badiiy tilning qay yo‘sinda ifoda topganligi bilan o‘lchanadi. Badiiy tilning emotsiyonalligi, ekspressivligi esa ijodkor mahorati, voqelikni kitobxonga tasvirlash qobiliyati va badiiy tasvir vositalaridan unumli foydalana olishi bilan bog‘liqdir. *“Bir yozuvchi ikkinchi yozuvchidan o‘z ijodining mazmuni (hayotdan qanday ‘faktik material’ni adabiyotga kirgizgani va qanday yangi g‘oyalalar bilan maydonga chiqqani)ga ko‘ra ajralib turadi”*. Ijodkor badiiy ijod jarayonida bu jihatni e’tibordan qoldirmasa, mavzuga xos va mos tasvir yarata olsagina, chinakam mukammal asarni dunyoga keltiradi. O‘zining she’riyati, ko‘pgina romanlari, qissa va dramalari bilan kitobxonlar qalbiga yo‘l topgan adib Erkin Samandar ham boshqa badiiy so‘z ustalari qatori alfozda hayot haqiqatini chiza oladigan ijodkordir. Uning tarixiy, ijtimoiy, maishiy va boshqa mavzularda yaratgan asarlari adibni allaqachon qalami o‘tkir ijodkor sifatida kitobxonlarga tanitgan. Sochma asarlari qatorida “Daryosini yo‘qotgan qirg‘oq” nomi bilan o‘rin olgan romani ham o‘zida o‘quvchini qiziqtiradigan, inson va shaxs masalasi haqida o‘ylashga majbur etadigan, shuningdek, tabiat - inson munosabati, sadoqat - xiyonat, fidoyilik va xudbinlik tushunchalarining mohiyatini chuqurroq anglashga yo‘l ochadigan asardir. Mazkur roman voqealari bevosita tabiat bilan bog‘liq bo‘lgani bois yozuvchi asar mazmunini ochib berishda; obrazlar, timsollar holatini yaratishda ko‘pgina badiiy tasvir vositalariga murojaat etadi. Zero, akademik Izzat Sulton aytganidek, “Badiiy asar tilini qonli, jonli, obrazli qiladigan vosita badiiy til vositalari”. dir. Quyida esa ana shu vositalardan biri - mazkur asarning asosiy ifoda vositasi bo‘lgan peyzaj haqida so‘z yuritiladi.

Voqelikni tabiat manzaralari, hodisalari va jarayonlari bilan hamohang tasvirlash peyzajdir. Badiiy adabiyotning deyarli barcha vakillari o‘z asarlarida peyzajga ko‘p bora murojaat etishadi. Chunki peyzajdan foydalanish orqali ijodkor o‘z badiiy niyatini amalgalash oshiradi, o‘quvchini bevosita muhitga olib kiradi. Adabiyotlarda keltirilishicha, aslida ijodkorning tub maqsadi tabiat manzarasini chizishgina emas, balki konkret manzarani hissiy bo‘yoqlar bilan chizish natijasida tabiat manzarasini qalb manzarasiga aylantirishdir. Bundan kelib chiqadiki, qalamkash tabiat tasviri negizida inson qalbi, ichki dunyosi manzarasini chizadi. Buni “Daryosini yo‘qotgan qirg‘oq” asari misolida ko‘rib chiqamiz.

Yuqorida ushbu asarning voqealari, asosan, tabiat manzaralariga bag‘ishlanganini ta’kidlab o‘tgan edik. Shu jihatdan e’tibor qaratadigan bo‘lsak, romanning ilk sahifalaridan yozuvchi tabiat mo‘jisasiga murojaat etganini va insonlar tomonidan aziyat ko‘rgan daryo holatiga o‘quvchi diqqatini qaratganini ko‘ramiz. Unda Orol dengizi tomon yo‘nalgan va uni obi hayot bilan ta’minlab kelayotgan Amudaryoning to‘silgandan keyingi holati chuqur mung bilan ifoda etiladi. Hayot sinovlarining bevosita ishtirokchisiga aylangan, yovuz kimsalar nishoniga duch bo‘lgan Ganja (asar bosh qahramoni, besh yillik hayoti erksizlikda kechgan) qamoq muddati tugab, o‘z eliga qaytganida ko‘rgan daryosi holati quyidagicha ifodalanadi: *“Daryo yoshini yashab bo‘lgan mushfiq onaga o‘xshab kichrayib qolgan. Xuddi osuda ko‘ldagiday tiniq suv bir maromda imillaydi. Tez borgan yerga sekin borsa ham bo‘ladi deganday beparvo va loqayd, borlig‘ini allaqanday miskinlik chulg‘agan, yuzi tund, bag‘rida avvalgi jo‘shqin ruh nishoni ko‘rinmaydi.”* Mazkur parchadagi asosiy diqqat tortuvchi holat daryoning “imillashi”dir. Ma’lumki, daryo suvi shovqin-suron bilan tez va shiddatli oqadi. Lekin bu o‘rinda ijodgor nega daryo oqishini aynan “imillaydi” deb ifodaladi? Buning izohi shuki, endi daryo ilgarigi Amudaryo emas, faqat nomigina zavol topmagan tutqun daryo edi. Keltirilgan bu parcha tabiat holatini xolis baholovchi tasvir bo‘lishidan tashqari, badiiy topilma hamdir. Ya’ni daryoning mushfiq onaga o‘xshab kichrayib qolishi va imillashi badiiy adabiyot nuqtayı nazaridan yuksak badiiylik yaratish deya baholanadi.

Romanda keltirilgan yana bir tabiat tasviri quyidagicha: "Kuz keldi. Osmonga firuza ro 'mol keltirdi, to 'qayga sariq sarupo keltirdi. To 'rong 'ilar, tollar, teraklar uni kiyib yasandilar. Sariq yaproqlar o'zlarini tilloga mengzadilar. Shabada ularni o'yinga chorladi. O'ynadilar. O'yinlarida bahorgi sho 'xlik, yozgi otash ko 'rinmadni. Vazmin-vazmin o'ynadilar". Ushbu tasvir barcha inson ko'z o'ngida yuz beradigan jarayonlar: kuz kelishi, barglar sarg'ayishi, yoz garmseli o'rnini shabada egallashi kabi holatlarning badiiy ifodasıdır. Kuzgi daraxtlar har doimgiday fasl almashinishi bilan o'zlarining zarrin liboslarini kiyib, xuddi raqqosa singari yasanadilar. Biroq hozirgi kuz avvalgilaridan tamoman farq qilishini, unda mahzunlik hukm surishini payqab "vazmin-vazmin o'ynaydilar". Bu o'rinda adib asar voqealarini aynan shu faslda berish orqali muayyan badiiy niyatni ko'zlaydi. Ya'ni ayni damda tabiat bilan bir xil kechayotgan bashar holatini, aziz ne'mati – suv va tuz konidan bebahra bo'lган inson ruhiyatini tasvirlay turib, o'z go'shasidan (dastlab insonlar orasidan, keyin esa vatan tutgan to'qayidan) judo etilgan otlar holatini aks ettiradi.

"Saraton oftobi tinmay yerga olov purkaydi, g'ir etgan shabada yo 'q. Qирг'oqdagi bujmaygan, qovjiragan o'tlar daryodan epkin so 'raganday zorli mo 'ltirashadi. Kichik o'zanga jo bo 'lib qolgan daryo esa to 'lqin otolmaydi. To 'lqin bo 'lmagan joyda epkin ne qilsin, buni anglashdan o't-o 'lan ojiz ". Bu parchada ham adib tabiat tasvirini jonlantirish san'ati orqali ifodalaydi. Bunda o't-o 'lan daryodan epkin so 'rab mo 'ltiraydi, daryo esa to 'lqin otolmay qiynaladi. Ushbu jumlalar bilan yozuvchi o'z ijodiy mahoratini ishga solib, yana bir badiiy topilmani kashf etadi. Bu esa asar o'quvchisini so'z go'zalliklari va tovlanishlari bilan takror hayratga soladi. Bu topilma oftobning yerga olov purkashi va parchada ifodalanayotgan so'zlarning ko'p qirraliligidir.

"Daryosini yo'qotgan qirg'oq" romanining yutug'i shundaki, bu asar, avvalambor. inson va tabiat munosabati haqida so'zlaydi. Bu munosabatning mo'tadil bo'imasligi, ya'ni insonning tabiatga, tabiatning insonga ta'siri salbiy holatda bo'lsa, qanday holat yuzaga kelishi mumkinligi badiiy ifoda etilgan. Romanni o'qish davomida kitobxon asar mazmuniga singdirilgan birlamchi g'oyani - o'ylash, anglash baxtining faqat insonga ato etilganini, biroq odam bu baxtga goh yetib, goh yetmay yashashi, o'ylari, tuyg'ularini tizginlab, oq nima, qora nima ekanligini anglab yetganida vaqt o'tgan bo'lishini, yorug' o'ylardan, chek bilmagan orzu-umidlardan yurakning tub-tublarida o'chmas armonlar va nadomatlar qolib ketishini uqa boradi. Bu g'oya orqali o'quvchi esa o'ziga muayyan saboq oladi. Yozuvchi butun bir asarni yozish jarayonida nemis adibi Gyotening "Tabiat hazilni ko'tarmaydi, u doimo jiddiy, doimo qattiqqo'l. U doimo haq. Xato va kamchiliklarga faqat odamlar yo'l qo'yadilar" degan fikrni asoslaydi va aynan shu jumlanı roman ikkinchi qismiga epigraf sifatida tanlaydi.

Foydalaniman adabiyotlar:

1. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. T.:1986
2. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. T.:2018
3. Эркин Самандар. Файб қушлари. Т.: "Шарқ", 2009

KOMIL XORAZMIYNING "MANGO QILMA, EY MOHI OLIVJANOB" MATLA'LI G'AZALI XUSUSIDA BA'ZI MULOHAZALAR

Sharipova Hulkaroy Umrbekovna
Urganch davlat universiteti Filologiya fakulteti talabasi
Telefon: +99894 230 21 12
hulkaroysharipova@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek mumtoz adabiyotining yetuk vakili Komil Xorazmiyning "Mango qilma, ey mohi olivanob" g‘azalining g‘oyasi, mazmuni, badiiyati, vazni va she’riy san’atlari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zları: poeziya, xrestomatiya, vazn, aruz, takrir, bayt, misra

XIX asrda yashab ijod etgan yetuk adib, ma’rifatparvar shoir, Xorazm adabiy muhitining yirik namoyondasi Muhammadniyoz Komil o‘zbek mumtoz adabiyoti hamda zamonaviy badiiy adabiyot rivojiga ulkan hissa qo‘sghan shoir, xattot, bastakor, musiqashunos, tarjimon va davlat arbobidir. Komil Xorazmiy haqidagi eng qimmatli ma’lumotlar adabiyotshunos olimlar, jumladan, O.Sharafiddinovning "O‘zbek adabiyoti tarixi" xrestomatiyasi, "O‘zbek poeziysi antologiyasi", Mahmudali Yunusovning Komil Xorazmiy ijodiga bag‘ishlangan nomzodlik dissertatsiyasi va shu kabi qator ilmiy tadqiqotlarda yoritilgan. Bunda asosiy e’tibor Komilning ijodiy merosi va badiiy mahoratiga qaratilgan.

XIX asr Xiva xonligi siyosiy hayotida ahamiyatli mavqega ega bo‘lgan ijodkorning lirik merosi o‘ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. U o‘z zamonasidayoq shoir sifatida kata e’tibor va e’tirofga sazovor bo‘lgan, iste’dodli shogirdlarni tarbiyalab, jamiyat uchun ulkan ishlarni amalga oshirgan.

Komil Xorazmiy o‘z she’rlarini to‘plab, devon tuzgan. XIX asrning oxiri XX asr boshida tuzilgan bir qator bayoz (to‘plam, antologiya)larda ham shoirning she’rlari uchraydi. Devon shoir hayotligidayoq nashr qilingan. Birinchi nashri 1880-1881 yillarga to‘g‘ri keladi. Devon Xivada toshbosma (litografiya) usulida bositgan edi. Ikkinci marotaba yana Xivada 1895-yili bosildi. Bu nashr oldingiga nisbatan to‘liqroq. Kitob uchinchi marotaba 1909-yilda Toshkentda nashr etilgan. Ayrim she’rlari “Turkiston viloyatining gazeti”da bositgan. Uchala nashr ham Komil she’rlarini to‘la qamrab olmaydi. Mazkur devonning 1975-yil, shoirning 150 yilligi munosabati bilan nashr qilingan variantida 1ta bahri tavil, 3ta muammo, 4ta ruboiy, 1ta qasida, musabba’, musaddas, muxammas, murabba’, mustazod va g‘azallari jamlangan. “Devon”dan o‘rin olgan barcha she’rlar o‘zining g‘oyasi, badiyligi va shakily xususiyatlari bilan bir-biridan farq qiladi. Shunday she’rlaridan biri "Mango qilma, ey mohi olivanob" matla’li g‘azalidir. Bu g‘azal o‘zida jamlangan badiiy go‘zallik, she’riy san’atlarning mohirona tanlanishi bilan boshqa g‘azallardan tafovut kasb etadi. Quyida bu xususiyatlarni ko‘rib o‘tish mumkin.

Mango qilma, ey mohi olivanob,
Itob-u, itob-u, itob-u, itob.

O‘n bir baytdan iborat ushbu g‘azal aruzning mutaqoribi musammani maqsur (Ba’zi o‘rinlarda mutaqoribi musammani mahzuf ham uchrab turadi.) vaznida yozilgan. Afoyili: fa-uv-lun/fa-uv-lun/fa-uvlun/fa-uvl (fa-uv-lun/fa-uv-lun/fa-uv-lun/fa’-al); taqte’si: V--V--V--V-V (V--V--V--V-). G‘azalning badiyligini ta’minlovchi o‘ziga xos xususiyatlardan biri, uning musiqiyligi va mazmunining kuchayishini belgilagan takrir san’atidan mohirona foydalanilganligidir. Ya’ni g‘azaldagi har bir baytning ikkinchi misrasi bir so‘zning takroridan tashkil topadi. Masalan, birinchi bayt quyidagi misra bilan yakunlangan: “Itob-u, itob-u, itob-u, itob”. Bu esa g‘azalga o‘zgacha ohang bera olgan.

Takrir san’ati o‘zbek mumtoz lirikasida o‘ziga xos ahamiyatga ega. U she’rning badiiy malohatiga yangicha ruh olib kiradi, o‘qishlilikni ta’minlaydi. Badiiy san’atlarni chuqur tahlilga olgan adabiyotshunos olimlar bu san’atga quyidagicha ta’rif beradi: “Takrir “takrorlash” ma’nosini ifodalovchi lafziy san’at bo‘lib, she’rda u yoki bu so‘zni takror qo‘llashni nazarda tutadi. Takrorlash vositasida so‘z ma’nosini, uning mohiyatini ta’kidlab ko‘rsatish ushbu san’atning asosiy xususiyati sanaladi”. “Takror uslub bilan bog‘liq unsur sifatida matn zamirida yotgan asosiy g‘oya-muddaoni alohida ta’kidlash va tasvirga emotsiyonal tus berishga xizmat qiladi”. Mazkur badiiy san’at biz tahlil qilayotgan g‘azalda ham o‘zini to‘la namoyon eta olgan. G‘azalning birinchi baytida

“itob”, ikkinchi baytida “kabob”, uchinchi baytida “shitob”, to‘rtinchi baytida “niqob”, beshinchchi baytida “kitob”, oltinchi baytida “rubob”, yettinchi baytida “hubob”, sakkizinchi baytida “xarob”, to‘qqizinchi baytida “rikob”, o‘ninchchi baytida “kilob”, o‘n birinchi baytida “sharob” so‘zlarining har bir baytida to‘rt marta takrorlanishidan uning go‘zal namunasi yuzaga kelgan.

“Mango qilma, ey...” g‘azali muayyan radifga ega emas, shu bois izchillik va mantiqiylikni, eng asosiysi shakliy butunlikni yuzaga keltirishda qofiya asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Takrirga olingan so‘zlar esa qofiyani yuzaga keltirgan. G‘azalning mazmuniga keladigan bo‘lsak, unda majoziy ishqidan ilohiy ishqqa tomon o‘sib borilishini ko‘rish mumkin. Ya’ni majoziy ishq vositasida Illohiylikka nisbatan muhabbat kuylanadi. Biroq shuni ham unutmaslik kerakki, Komil ma’rifatparvar shoir. Ma’rifatparvarlik adabiyoti esa badiiy adabiyotga yana bir timsolni, ya’ni ma’rifatli inson obrazini olib kirgan. Bunda asosiy g‘oya gumanizm bilan ham bog‘liq, deyish mumkin. G‘azalning tom mazmunini baytlararo tahlil qilish orqali yanada yaqqol anglay olish mumkin.

G‘azalning matla’sidan ushbu she’r ma’shuqaga murojaat bilan boshlanishini ko‘rish mumkin. Ya’ni bunda oshiq ko‘nglini asir etgan dilbarga iltijolar qilib, uni ko‘p ta’nalarga qoldirmasligini, chunki uning ahvoli shusiz ham achinarli, qalbi Yor ishqini o‘tida kabob bo‘lar darajaga yetganligini aytadi.

Chu kelding, ketarman debon qilma ko‘b,
Shitob-u, shitob-u, shitob-u, shitob.

Keltirilgan baytlarda oshiqning yuqoridaq munojoti davom qildirilib, ma’shuqa visoliga musharraf bo‘lish orzusi ro‘yobga chiqish arafasida, uning yana tark etishga shitob aylashi va jamoliga boqqan oshiqdan chehrasini yashirib, niqob ostiga olmasligi kerakligi aytilgan. Bunda o‘z bandasiga marhamat ko‘rsatgan Ollohnинг undan hech qachon ketmasligi, ya’ni gunohkor bandasidan voz kechmasligi haqidagi iltijosi ham aks etgan.

Yuzung mus’hafi sharhi o‘lg‘ay necha –
Kitob-u, kitob-u, kitob-u, kitob.

Mazkur misralardan shuni bilish mumkinki, shoirning g‘azalida kuylanayotgan ishq, aslida, ishqni Illohiydir. Chunki mumtoz adabiyotda an’ana tusiga kirgan “Yuz mus’hafi” jumlesi muqaddas Qur’oni Karimga ishoradir. Shoirlar bu jumla orqali Olloh go‘zalligining chegarasi yo‘qligini va uni faqat muqaddas kitoblardagina vasp qilish mumkin ekanligini aytishgan. Shoir Komil ham shu an’anaga murojaat qilgan holda Yor go‘zalligi ta’rifini keltiradi.

G‘azal xulosasi haqida to‘xtalib, shuni aytish mumkinki, she’r ustozlar an’anasiga amal qilingan holda, qalb mayjining betakror ifodasi yanglig‘ yaralgan. Bunda esa, albatta, badiiyat bilimdoni bo‘lgan shoir Komilning mahorati to‘la aks eta olgan.

Foydalaniman adabiyotlar:

1. B.Qosimov, Sh.Yusupov va b. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti.T.:2004
2. A.Hojiahmedov. Mumtoz badiiyat malohati.T.:1999
3. Y.Is’hoqov. So‘z san’ati so‘zligi. T.:2014
4. Komil. Devon. T.:1975

ОYBEKNING “NAVOIY” ROMANI BADIYATI

*Yuldasheva Odinaxon Zokirovna
Buvayda tumani 20-maktab
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
tel: 90-300-68-02
e-mail:yuldasheva20@inbox.uz*

Annotatsiya: maqolada Oybekning badiiy mahorati “Navoiy” romani misolida tadqiq etilgan. Asarning g‘oyaviy-estetik xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘z: «Navoiy» romani, tarixiy-biografik roman, Navoiy obrazi, yozuvchi uslubi, badiiy mahorat.

Oybekning «Navoiy» romani tarixiy-biografik roman janrining nodir namunasi hisoblanadi. Asarda Navoiy tarjimai holining asosiy bosqichlari hayot haqiqatiga mos holda yorqin tasvirlangan. Romanda Navoiyning oljanob fazilatlari, ajoyib xislatlari, Vatan, xalq va adabiyot oldidagi buyuk xizmatlari birin-ketin ochila boradi. Navoiy obrazi romanda el va xalq uchun qayg‘uruvchi, yurtning baxt-saodati haqida jon kuydiruvchi,adolat va haqqoniyat uchun astoydil intiluvchi ulug‘ siymo sifatida namoyon bo‘ladi. Navoiy o‘z do‘sstariga nasihat qilib shunday deydi: «...har nechuk falokatni daf etmoqqa g‘ayrat qilmoq kerak... Muborak Vatanning, el-ulusning salomatligi uchun fidokorlik ko‘rsatmoq vazifamizdir. Sizdan tilagim shuki, bir-birimizga, davlatga, yurtga vafo, sadoqat, muhabbat bilan bog‘lanaylik. Vafo va muhabbat — ulug‘ qudratdir»,— deydi.

Oybek romanda Jomiy bilan Navoiyni bir-biriga ustoz va shogird ekanini maftun bo‘lib tasvirlaydi. Umr o‘rtasidagi oddiy insoniy munosabatlar ham samimiyat bilan ifodalangan. «Navoiy» romanida Husayn Boyqaro, Xadicha begim, Mo‘min Mirzo, Darveshali, Binoiy, Majididdin singari tarixiy shaxslar obrazi ham berilgan. G‘oyat ustalik bilan yaratilgan bu obrazlar bosh qahramon Navoiy xarakterini ochishda muhim o‘rin tutadilar. Chunki adib bu obrazlar vositasida o‘sha davr hayotini haqqoniy ko‘rsatgan. Asarda podshoh Husayn Boyqaroning o‘z o‘g‘li Badiuzzamonga qarshi jang qilishi, nabirasi Mo‘min Mirzoni qatl etish haqida farmon berishi, shahzodalarining bir-biriga qarshi qilich qayrashi, bir-biriga xiyonat qilishi singari fojiali voqealar, ziddiyatlar g‘oyat ta’sirli qilib ifodalangan.

Romanda tarixiy shaxs obrazlari bilan birga, Sultonmurod, Dildor, Arslonqul, Zayniddin, To‘g‘onbek singari badiiy to‘qima obrazlarning ham o‘ziga munosib o‘rni bor. Oybek bu obrazlar orqali o‘sha davrdagi ma‘lum ijtimoiy guruuhlar hayotini umumlashtirib ko‘rsatib bergen. Shuningdek, bu obrazlar vositasida bosh qahramon Navoiy xarakterini, uning fazilatlarini yanada yorqinroq ochgan.

«Navoiy» romanida XV asr hayoti uchun tipik bo‘lgan xilma-xil voqeа-hodisalar aks ettirilgan, rang-barang obrazlar yaratilgan. Hayot haqiqati ustalik bilan badiiy haqiqatga aylantirilgan. Bunda yozuvchi obraz yaratishda psixologik tahlildan, til imkoniyatlaridan, jumladan, har bir personajning o‘ziga xos fe’l-atvorini va individual tilini berish san‘atidan unumli foydalangan. Shunga ko‘ra romanagi barcha obrazlar o‘z xarakteri va individual tili e’tibori bilan bir-biridan ajralib, o‘zaro farqlanib turadi.

Ma‘lumki, badiiy asarda personaj nutqi singari muallif nutqi ham aniq va obrazli bo‘lishi, milliy tarovat bilan bezangan, davr ruhi bilan sug‘orilgan bo‘lishi shart. Asarda qaysi davr hayoti tasvirlangan bo‘lsa, o‘sha davr kishilari nutqidagi til xususiyatlari ham aks etishi kerak. Bu jihatdan «Navoiy» romanining tili ibratlidir. Oybekshunos olim Homil Yoqubov to‘g‘ri qayd qilganidek: «Navoiy» romani o‘zbek tarixiy romanchiligi tilining shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Asar tili o‘tmish davrnning jonli tilini yaratish namunalaridan biri bo‘lib qoldi, unda besh yuz yil avval yashagan tarixiy qahramonlarning tili hozirgi kitobxonlarga tushunarli qilib qayta tiriltirildi. Oybek roman tili oldida turgan bu murakkab vazifani to‘g‘ri hal qildi. Yozuvchining muvaffaqiyati shunda bo‘ldiki, u qahramonlar nutqi bilan muallif nutqi o‘rtasiga keskin chegara qo‘ymadi va tarixiy hamda zamонавиy nutqni bir-biriga uyg‘unlashtirdi. U shaxslarning so‘zlashuvida Navoiy asridagi adabiy til koloritini saqlash, ayrim grammatik va morfologik formalarni stillashtirish bilan birga, ularni o‘zbek adabiy tilining hozirgi taraqqiy bosqichiga xos asosiy qoidalarga bo‘ysundirdi, mumkin qadar hozirgi zamon kitobxonining

tushunishiga yaqinlashtirdi. Ammo shunisi borki, muallif tilining personajlar tilidan tamoman uzilib qolishi va hozirgi kunning lug‘at tarkibidagi yangiliklar bilan boyitilishi mumkin emas edi. Shuning uchun yozuvchi avtor tili bilan personajlar tili o‘rtasidagi stilistik birlikni saqlashga harakat qildi, arabcha, tojikcha va hozirgi kunda iste’moldan chiqib ketgan arxaik so‘zlarni o‘rinli ishlardi»

«Navoiy» romani o‘zbek romanichiligining ajoyib namunasi va juda katta yutug‘idir. Bu roman jahondagi rus, ingliz, ukrain, nemis, belorus, qozoq, turkman, ozarbayjon, tojik, arab, fors, eston, latish va xitoy tillariga tarjima qilingan va hamma joyda kitobxonlarga manzur bo‘lgan.

Oybek o‘tmish voqeligini aks ettirish, buyuk tarixiy shaxs Alisher Navoiy obrazini yaratish, uning Vatanga va xalqqa bo‘lgan cheksiz muhabbatini tasvirlash asosida vatanparvarlik, insonparvarlik, qahramonlik va yomonlikka nafratni targ‘ib qildiki, urush davri talablariga to‘la mos kelar edi.

“Navoiy” romani o‘zining badiiy - estetik qimmati, mazmun- mohiyati, badiiy - tasviriy vositalarga limmo-limligi, voqealarning izchilligi, taixiy haqiqatning ko‘zgusi bo‘la olganligi , qahramonlarning bir- biri bilan, ya’ni to‘qima va tarixiy obrazlarning uyg‘unlashganligi bilan ham yuksak tahsin va e’tiroflarga loyiq asardir. Shu bois ham bu asr mana necha yillarki, o‘z qadr- qimmatini yo‘qotgan emas, yo‘qotmaydi ham. Chunki chinakam badiiy san`at asari hech qachon o‘lmaydi. Bunday asarlarni xalq unutmaydi. Oybekning o‘zbek mumtoz adabiyotida yorqin siymo, ulug‘ mutafakkir sanalgan Navoiy obrazini go‘zal tasvirlab bera olgan bu romani mangu yashayveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qo‘sjonov M. Oybek mahorati. – Toshkent, 1965.
2. Qayumov A. Akademik Oybek. – Toshkent, 2005.
3. Yo‘ldoshev Q, Sariboyeva M. Maktabda Oybek asarlarini o‘rgatish yo‘llari // Oybek ijodining ma’naviy-ma’rifiy ahamiyati// respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Guliston, 2016.

ҲӘЗИРГИ ҚАРАҚАЛПАҚ ӘДЕБИЯТЫНДА ЕҢ КИШИ ЛИРИКАЛЫҚ ФОРМАЛАР

*Мамбетирзаева Несибели Мұхаммедсадиковна,
«Еркін Қарақалпақстан» газетасы бөлім баслығы
Tel: +99894 590 72 90 nesibeli-1106@mail.ru*

Резюме: Бул мақалада ҳәзирги қарақалпак әдебиятында ушырасатуғын ең киши лирикалық формалар ҳақында сөз етилген. Мисра, фард, үшлик, төртлик киби лирикалық формалар тарийхы ҳәм оның қарақалпақ шайырлары дөретиўшилигинде раўажланыў басқышлары көрсетилген.

Таяныш сөздер: Лирикалық форма, мисра, фард, үшлик, төртлик.

Әдебиятта түр ҳәм олардың жанрларын анықлауда қайсыдар мәниде көлем тийкарғы орын ийлейди. Мысалы, драма, проза ҳәм поэзияны белгили көлемсиз көз алдымызға келтириў қыйын. Гүрринде қаҳарман өмиринен бир эпизод, повестте қаҳарман биографиясынан бир дәүир, романда қаҳарманның пүткіл өмири көрсетиледи. Қосықта болса лирик қаҳарман өмириниң бир деми, бир ҳалаты сәүлеленеди. Соның өзинен көринеди, үлкен көлем лирикаға тән емес. Лирика әйне пайыттағы сезим-туйғыға сүйенгени ушын ең қысқа көлемдеги әдебий түр саналады. Қосық қысқалыққа умтылыўы менен гөззәл. Бул ушын шайырдан үлкен шеберлик талап етеди. Он төрт, сегиз яки төрт қатарда бериў мүмкін болған ой-сезим, пикирди еки, үш қатарда бериў ушын қәбилет қатары излениўшилиқ, мийнет талап етиледи. Мысалы, сөздің қаймағы саналған, аз сөз бенен көп мәни билдириўши нақыл-мақаллар да дәсепки қосық формаларына уқсайды. Шайыр Ибраіым Юсуповтың «Жаман жолдастан таяқ жақсыдур» деген «Таяқтағы жазыў» эпиграммасы формасы бойынша мисра (бир қатарлы қосық - монострих) есапланады. Бир қатарлы бул қосық ибратлы сөз, нақылға күтә мегзес.

Ең киши лирикалық формалардан және бири – фард. Бир бәйттен, яғнай жуп қатардан ибарат лирикалық түр. Еки қатар уйқасып келеди, тамамланған бир мәнини билдиреди, ибратлы (афористлик), бийгірез әдебий шығарма саналады. Фард негизи халық аўызеки әдебияттың (фольклорда) кең тарқалған. Көп нақыл-мақаллар әйне усы формада дөретилгендеги көриў мүмкін. Сағдий, Ҳапыз, Наўайының көплеген фардлары нақыл-мақалға айланып кеткенлиги бул жанрдың күнделикли тұрмыс тәсирлери негизинде, синтез, жуўмақ, узақ жылдық тәжірийбе сипатында жүзеге келгенлигин аңлатады.

Бул еки форма қарақалпак әдебияттың еле толық изертленбеген. Ҳәзирги күнде шайыр жазыўшылардың қысқа қатарлы ибратлы пикирлері жүдә көп. Буны поэзия яки проза жанрына киргизиў мәселеси көрип шығылыўы зәрүр изертлеў жумысларынан саналады.

Қарақалпак әдебияттың анық фард талаптарына жуўап беретуғын қосық формасын табыў қыйын. Лекин әпиўайы екиликлер (еки қатар жупласыуынан дөрелген) көплеп ушырасады. Шайыр Бахтияр Генжемуратовтың «Профессор Қурбанбай Жәримбетовтың шәкиртине тәселлеси» қосығы еки қатардан ибарат:

«Үш» алған студент далада қалмас.

Ол директор болар, муғаллим болмас...

Фард тийкарынан ибратлы, дидактикалық мәніне қурылады.

Жақсылық алдында абылды болын,

Жаманлық алдында абылды болын!

Лекин сатирик жазыўшы Муратбай Нызановтың да:

Шуклап кемис таба алмадым,

Кейин аўызаша жаманладым, деген екилиги бар.

Көрип турғаныңыздай, еки қатарлы қосықтар әдебияттың азда болса гезлеседи. Лекин, еки қатардың жупласып келийинен дөрөген үлкен көлемдеги қосық, поэмалар баршылық.

Бул гүзгің таңғы шығы,

Көңлимниң алданшығы.

Ағарып боз думанлар,

Өзинди сөз қыларлар!

Биртұма желпинер соң,
Азғана серпилер соң.
Бозғылт нур күншығардан,
Жылт етес. Туншығарман...

Мусаллас (арабша - үш мәнисинде) үш қатардан ибарат лирикалық форма. Европада терцина (италиянша - үш) деп аталады. Кореец әдебиятында «Сиждо», япон әдебиятында «Хокку» деп аталыўшы болу лирикалық форма кең раўажланған. Қарақалпақ әдебиятында биз оны «үшлик» деймиз.

Терцинада дәслепки үшликтиң екінши қатары, кейинги үшликтиң бириңши ҳәм үшинши қатары менен уйқасып келеди: аба, ббб көринисинде. Уллы итальян шайыры Данте өзиниң белгили «Илохий комедия» шығармасын әйне усы формада жазған. А.С.Пушкин ҳәм В.Хлебниковлар да терциналар дәреткен. Өзбек әдебиятында Асқад Мухтар, Ойбектиң үшликлері талап дәрежесинде жазылған. Қарақалпақ әдебиятында болса, үшлик еки көринисте гезлеседи. Бириңиси, ҳәр бәнти үш қатардан куралған, бир неше үш қатарлы бәнчлер жыйындысынан ибарат лирикалық дәретпе.

Тырналардың сыңсыўы менен
жүргегимде бир құс оянар,
сағынышлы қыйқыўы менен.
Дәрт көлинде тербелер кемем.

Тырналардың сыңсыўы менен
жүргегимде бир құс оянар,
сағынышлы қыйқыўы менен.

Қарақалпақ әдебиятында үш қатарлы қосықтың екінши түри – тек үш қатардан ибарат, тамамлаған ой-пикирди билдириўши пүтин бир шығарма. Мысалы,

Бийғам балалықтан айра түскенмен,
Сол алыс бәхәр –
Қап-қара көзлерге көзим түскен гез...

Тұнлар түслеринде қыйнайды –
Ләблериңе қуүйспаған
Мениң сағынышларым.

Бундай үш қатарлы қосықлар Ж.Избасқанов, К.Каримов, Б.Генжемуратов, К.Реймов, С.Ибрагимов дәретиүшілигинде ушырасады.

Өзбекстан ҳәм Қарақалпақстан халық шайыры Жиженбай Избасқанов соңғы жыллары дәреткен бир дүркім үшликтерине «Хоккулер» деген атама берген.

Жыллар бойы сен деп – күткеним,
Әрман еттим ғыр этирапында...
Кел, көкиректе гүлдей питкеним!

Суұыққанлы болсын ол, мейли...
Не исим бар? – десем де бирақ,
Тұнлар бойы уйқым келмейди...

Япон әдебиятындағы «Хокку»лер менен қарақалпақ әдебиятындағы үшликтер бир-биринен күтә парықты. Терциналарда да бизин үшликтерге үксайды лекин, бизде уйқас ҳәм тема таңлау еркин, қатаң қагыйдаға бойсынбайды. Бул да алдағы ўақытлары изертленийүй зәрүр мәселелерден бири саналады.

Қарақалпақ әдебиятында ең кең тарқалған киши қосық формаларынан бири – төртликлер. Өзбек әдебиятында мурабба деп аталады. Төртликлерди рубайы менен шатастырмау керек. Екеүи еки түрли форма. Тийкарғы өзгешелиги, рубайы аruz өлшеминде, төртлик бармақ өлшеминде жазылады. И.Юсупов өзиниң бирнеше төрт қатардан ибарат қосықларына «Тәжирийбе тамшылары» атын берип оларды «төртликлер» деп көлтиреди. Буннан шайырдың әдебият илимин жетик өзлестиргенин көриў мүмкін.

Дүнья аз ўақтында бәрине жетер,
Инсан пақыр азға қәнәэт етер,
Дүнья болған сайын Нәпси деген ийт,
Шынжырын жулқылап, құтырып кетер.

Қапталымнан өткен қызыл көйлектен,
Желпиген леп желиктириди жас жанды.
Әсте ғана желпип өткен сол лептен,
Жүрегимде бир дүбелей басланды...

Ең әжайып төртлик ұлгилери шайыр Т.Жумамуратов дөретиўшилигинде көплеп ушырасады.

Ақмақ бәрхә ақыллыны күйдирер,
Пышық болып тырнақтарын тийдирер,
Оның ушын өкпелеўге орын жоқ,
Жақсыға да, жаманға да ийт үрер.

Жуўмақластырып айтқанда, қарақалпақ әдебиятында ең киши лирикалық формалар әдебий жетискенлик сыпатында пайда болып, бирқанша шайырлар тәрепинен раўажландырылмақта.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР

1. Әдебий түрлер хәм жанрлар (тариихы хәм теориясына байланыслы) Уш томлық. Екинши том. Лирика. Тошкент, «Фан», 1992.
2. Оразымбетов К. Ҳәзирги қарақалпақ лирикасында көркем формалардың эволюциясы хәм типологиясы. Нөкис, «Билим», 2004.
3. Юсупов И. Өмір саған ашықпан. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1999.
4. Ибрағимов С. Жер менен аспанның аралығында. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1990.
5. Генжемуратов Б. Сайланды шығармалар. Нөкис. «Қарақалпақстан», 2012.
6. Жумамуратов Т. Өмириңниң өзи философия. Нөкис, «Қарақалпақстан», 2005.
7. Реймов К. Гүмис нурлар. Нөкис «Билим», 2018.

СУМАРОКОВ ТРАГЕДИЯЛАРЫНДА КЛАССИЦИЗМ ҮЛГИЛЕРИ

Шержанова Фазу Кеунимжаевна
Ташкент мәмлекетлик аграр университети Нөхис филиалы,
ассистент оқытышы
Телефон: +998(90) 654 15 64
Почта: kunnazarovas@mail.ru

Аннотация: Мақалада XVII ғасирде Европа әдебиятында пайда болған Классицизм үлгиси туғызында мағлыұматлар көлтирилген. Сондай-ақ рус әдебиятында бул үлгини бириңи баслап берген драматург А.Н.Сумароков дөретиўшилиги ҳақында сөз етилген.

Гилт сөздер: классицизм, трагедия, идея, жанр, драма, драматург, қаһарман, образ, характер, репертуар, персонаж, театр.

XVII ғасир Европа әдебиятында үш жөнелис-Ояның дәүириниң гуманистикалық дәстүрлерин даўам еттирген ренессанс реализми, классицизм хәм барокко жөнелислеринң жетекшилик еткени гүзетиледи. Элбетте, бул жағдай әүеле, Европа мәмлекетлериндеги социал-экономикалық, мәдений-ағартыўшылық шәрт-шәраятындағы өзгерислері менен көрсетиледи. Бул дәстүрлерди өз ишине қамтыған классицизм әдебий жөнелисiniң пайда болыўын қөнігелер 1515-жылы, итальян жазыўшысы Триссиноның «Софонисба» атты трагедиясының жаратылышынан баслап белгилейді. [1:69] Триссино бул шығармасын антик трагедия үлгилерине таянған ҳалда сюжет ўақыяларын антик Рим тарийхшысы Тит Ливий шығармаларынан алып, Аристотель «Поэтикасы»нда қойылған талапларға әмел қылған ҳалда жаратқан.

Тийкарында классицизм антик дәүир мийрасына идеал үлги деп қараған XVII ғасир хәм XVIII ғасир басларында әдебият хәм көркем өнер тарауында жетекшилик қылған услуг үлгиси еди.

Классицизмның жетекши темалары – жәмийет хәм шахс ортасындағы, парыз хәм сезим арасындағы қарама-қарсылық болған. Пухта ойлап табылған, анық хәм мууапық образлар Классицизмға сай анықламалар болып табылады. Драматургия хәм театрда Классицизм рауажланыўы Францияда Корнел, Расин трагедиялари, Мольер комедиялари, Н.Буалоның «Поэтикалық санъат» китабы, Германияда Гёте, Ф.Шиллер дөретиўшилиги, Россияда Д.Сумароков хәм Я.Княжнин трагедиялары менен тарийхта белгилі болған.

Рус әдебиятында Классицизмди бириңи болып баслап берген А.Н.Сумароков (1717-1777) болып табылады. Сумароков трагедияларын Классицизмниң үш бирлиқ қағыйдалары тийкарында жаратады. Оның трагедияларында ўақыялар бир жерде хәм бир кеше-күндүз даўамында болып өтеди. Сумароковтың «Хорев» (1747), «Синов хәм Трувер» (1750), «Аристона» (1750), «Семира» (1751), «Вышеслав» (1768), «Қәлбеки Дмитрий» (1771), «Мстислав» (1774) трагедиялары рус тарийхына тиислилиги менен ақ рус классицизминиң батыс европа классицизминен түтпен парықланыўы хәм ғәрэзсизлигин көрсетеди.

Сумароков бириңи болып миллий тарийх бетлеринде сәүлеленген ўақыя ҳәдийселерди драматургия тарауында көрсете алған хәм өзиниң жети трагедиясы рус тарийхына бағышланған. [2:32] Сумароковтың тема тарауындағы жаңашыллығы оның заманласлары тәрепинен ўатанында хәм батысда да тән алынған. Жүўмақлап айтқанда, Сумароков трагедиялары тамашагәйлерди пұқаралық, ўатанпәрүарлық руўхында тәрбиялауға хызмет етеди. Ҳәр қандай инсанды өз жеке мәпдарлығын жәмийет хәм мәмлекет пайдасына бойсындырыўға шақырады. Сондай-ақ, қаһарманлардың ишки кеширмелери, руўхы ҳалатларына үлкен итибар берип, инсанқа ҳүрмет сезимлерин оятар еди.

Пайдаланылған әдебияттар дизими

1. Куронов Дилмурод. Раҳманов Баходир. Farb адабий тарихий тафаккури очерклари. (үқув қўлланма-хрестоматия) Тошкент-2008.

2. Ю.В.Стенник. Жанр трагедии в русской литературе. Ленинград. Наука. 1981.

БОБУР ВА ҲАЙДАР МИРЗО НИГОҲИДА ШАЙБОНИЙХОН АДАБИЙ ПОРТРЕТИ

Элмира Ҳазратқулова
Ўз МУ таянч докторанти
(94) 193-08-34
(72) 221-08-34
elmira.xazratqulova@bk.ru

Аннотация: Ушбу мақолада туркй шоир Шайбонийхонинг ижоди ҳақида сўз боради. Шайбонийхон ижодига ва адабий салоҳиятига нисбатан Бобур ва Ҳайдар мирзонинг қарашлари таҳлил қилинади. Мақолада ушбу адибларнинг адабиётшунослик қарашлари тарихий биографик ва киёсий методлардан фойдаланган ҳолда ўрганилган. Ҳамда Шайбонийхоннинг адабий тафаккури ва иқтидори ҳақида хуносалар чиқарилган.

Калит сўзлар: маданий муҳит, танқидчилик, шоирона иқтидор, адабий манба.

Аннотация: Эта статья посвящена творчеству турецкого поэта Шайбанихана. Анализируются взгляды Бабура и Хайдара на труд и литературный потенциал Шайбанихана. В статье рассматриваются литературные взгляды этих авторов с использованием исторических биографических и сравнительных методов. Также были сделаны выводы о литературном мышлении и таланте Шейбанихана.

Ключевые слова: культурная среда, критика, поэтический талант, литературный источник.

Abstract: This article deals with the work of the Turkish poet Shaibani Khan. The views of Babur and Haydar on the work and literary potential of Shaibani Khan are analyzed. The article examines the literary views of these writers using historical biographical and comparative methods. Also, conclusions were drawn about the literary thinking and talent of Sheibani Khan.

Key words: cultural environment, criticism, poetic talent, literary source.

«Бобурнома»да мураккаб характердаги образлар талайгина, ўзининг темурийзода шоҳ амакилари, шоир у амалдорлар ҳамда рақиб саркардаларни булар қаторида санаш мумкин. Улар орасида Шайбонийхон образи Бобур чизгиларида асосан қора бўёклар воситасида гавдаланади. Бу ҳақда адабиётшунос олим Ҳ.Кудратуллаев шундай дейди: «Бобурнома»да Шайбонийхон душман қиёфасида кўринади, асосан салбий жиҳатлари билан намоён бўлади. Бобур унинг баъзи ижобий жиҳатларини айтиб ўтади, аммо бундай ўринлардаги ижобий талқин ҳам кимнингдир ўта салбий жиҳатини очиш учун хизмат қилган» Дарҳақиқат, олим таъкидлаган ижобий жиҳат «Бобурнома»да факат бир ўринда, созанда Ҳусайн Удийнинг калондимоғлиги учун Шайбоний томонидан жазоланиши воқеасида сезилади. Тўғрироғи, Бобур Шайбонийхоннинг бу сиёсатини маъқуллаб, Шайбонийхоннинг оламдаги биргина яхши иши дея хукм чиқаради. (140-бет)

Лекин Бобурнинг хос қарашлари факат Шайбонийхоннинг шахсияти билан боғлиқ эмас, унинг ижодига даҳлдор тарзда ҳам давом этган.

«Энди подшоҳликлар ўтди. Муҳаммад Шайбонийхон асалари нашр этилса, кўзимиз ўнгиди яна бир маърифатпарвар зот хушхон шоир пайдо бўлади ва қалбимизда бу шоҳга нисбатан теранроқ, тозароқ ва иликроқ туйғулар уйғонади. Энди биз буюк аждодларнинг вориси сифатида иккисини ҳам бирдек севмоққа мушаррафмиз. Нима қилайлик, униси ҳам улуғ буниси ҳам улуғ» Гарчанд Мирзо Кенжабек таъкидлаганидек, ўтмиш аждодларимизнинг ҳар бирига буюклик либосини ёпиш тарафдори бўлмасак-да, бироқ ўрта асрлар туркй адабиёт равнақига, туркй тил имкониятларини кенгайтиришга ҳисса қўшган бу шоирнинг ижодий қиёфасига Бобур ва Ҳайдар мирzonинг муносабатларини ўрганмоқчимиз.

Бобур тасвирда Шайбонийхоннинг ижоди учун маҳсус саҳифа ажратмайди, бироқ воқелар кетма-кетлигига унинг қалам тебратиш қобилиятига ўз баҳосини бериб ўтади. «Бобурнома»да Шайбонийхон номи асарнинг етмиш олти ўрнида тилга олинган. Бу ўринларда Бобур уни Муҳаммад Шайбонийхон, Шайбоқхон, Шайбоний номлари билан атайди. Бобур нигоҳидаги Шайбонийхон бешафқат душман қиёфасида намоён бўлади. Ўз-ўзидан муаллифнинг позицияси унинг ўқигувчиларига ҳам бевосита таъсир қилади. Ўзбекистон халқ ёзувчиси П.Қодировнинг «Юлдузли тунлар» романида Шайбонийхон

образи «Бобурнома» асарининг таъсири ҳосиласидир. Бобурнинг хulosаларида Шайбонийхон фақат ракиб бўлгани учун эмас, балки унинг ҳукмдорлик рутбасида бир қатор хато ва камчиликларни кўргани учун ҳам кескинлик касб этади. Шайбонийхон фаолиятига яқин масофадан тасвир Ҳирот шахри босиб олинган кейинги ҳолат баён қилингандага маълум бўлади. Бобур Ҳурросон ва Моворунахрда донғи кетган Ҳирот маданий муҳитини ўз кўзи билан кўрган ва чин ҳавас ила бу муҳитнинг афзалликлари хақида эринмай сўзлаган эди. Ана шу цивилизацион марказнинг Шайбоний томонидан босиб олиниш ва ҳукми доирасига ўтиш жараёнини муфассал тасвирлайди. Ушбу жараён тасвирланган саҳифанинг бошланмана ва охириги қисмида Бобурнинг нафрат аралаш хulosasi сезилиб туради. Бошланмада «бу подшоҳларнинг зоҳ ва зоди била ёмон маош қилди, не ёлғуз жамъ била, бори ҳалойик била. Рустойи ва нодида киши беш кунлик ўтар дунё учун ёмон от қозонди» дея таъкидласа, шу саҳифанинг мазмунан хulosasi қисмида эса «агарчи саҳархез эди ва беш вақт намозни тарк қилмас эди, қироат илмини тавре билур эди, вале мундок гўлона ва аблажона ва кофирона ақвол ва афъол андин бисёр содир бўлур эди.» деб ёзади. Саҳифа марказида эса у Шайбонийхон бутун Ҳиротнинг фазл аҳли билан балки оддий ҳалойик билан қасдлашган ҳолда муомала қилганига эътибор қаратади. Бу борада Бобур санаған тафсилотлардан баъзилари бошқаларига караганда унинг кўпроқ ғазабини қўзғаган кўринади. Мисол учун, Ҳадичабегим ва Ҳонзодахонимнинг аччик қисмати ва Шайх Пуран валийнинг таъқиб остига олиниши кабиларни айтиш мумкин. Ҳусайн Бойқаро ва Навоийнинг одилона бошқаруви натижасида гуллаб-яшнаган Ҳирот маданий муҳитининг Шайбонийхон ҳукмига ўтгач, ўзлаштирилиш ва ислоҳ қилиш жараёнини тасвирлашда Бобур қўйидаги ўзгаришларга тўхтатади: «...яна жамъи аҳли шеър ва аҳли табъни Мулло Биноийга туттурди. Яна Қози Ихтиёр била Мухамад Мир Юсуфаким, Ҳирининг машҳур ва хуштабъ муллоларидин эдилар, бовужуди омилиқ тафсирдин сабақ айтти, яна Мулло Султон Али Машҳадий била Беҳзод мусаввирнинг тасвир ва хаттиға қалам киоруб, ислоҳ қилди.. Ҳусайн Бойқаро бошқарувидаги Ҳирот адабий муҳитининг энг ёрқин хусусиятларини А.Навоийнинг «Мажолис ун нафоис» асаридан, саккизинчи фасл орқали Олий мажлис ҳикояларидан туйиш мумкин. Шоҳ ҳузуридаги ана шундай йирик адабий баҳслар жараённида камолга етган шоирларни анъанавий байт ёки шеърлар билан ҳайрон қолдиришнинг имкони йўқ эди. Лекин Шайбонийхон бу муҳитга бўлган зўр ҳаваси нағижасида ўз иқтидорини ҳам кўрсатмоққа уриниши маълум бўлмоқда: «Яна ҳар неча кунда бир bemaza bайт айтур эди ва минбарда ўқутуб, Чорсуда оствуруб, шаҳр элидин сила олур эди». Мазкур лавҳадан Шайбонийхон қаламкашлигини намойиш қилиш учун тутган йўл Бобурни ажаблантирум оқда, яъни шеърни ёзиб, уни маҳсус майдонга осиб қўйиш, ҳалойикдан олқиши кутиш. Унинг бу хатти-ҳаракати Бобур наздида Ҳиротлик шоирлар даврасига ҳам кулгили туюлгани аниқ, шу боис Биноий номига боғланиб, эл орасида тарқаб кетган «Бажуз Абдуллоҳи...» деб бошланувчи ҳажвий қитъани келтириш орқали адабий муҳитда ҳосил бўлган киноявий муносабат ва ҳолатни туйишимизга ёрдам беради. Умуман Шайбонийхонни аҳли фазллар доирасига қўшмай, унинг ёзганини bemaza bайт деб баҳоланишига Бобурнинг рақиблик нафрати сабаб бўлганми, ёки у Шайбонийнинг лирик мероси билан тўлиқ танишган ҳолда хulosasi чиқарганми, мана шу жиҳатига диққат қилиш лозим бўлади. Бобурнинг қўлига Шайбонийхоннинг девони етиб боргани хақида бизда тарихий маълумотлар йўқ, кейинчалик Ҳиндистон забтидан сўнг, Шайбоний авлодлари билан дипломатик алоқалар йўлга қўйилган. Бу элчилик муносабатлари орқали Бобур ўзининг девони ва «Вақойиъни» Моворунахрга юборгани хақида ёзган эди. Лекин Бобур қошига Шайбонийхоннинг девони олиб борилганда бу ҳақда у, албатта, ёзиши мумкинлигини хисобга олсан, Бобурнинг хulosalari фақат оғзаки эшитган ҳикояларига таянилган бўлиши мумкин бўлади. Лекин Муҳаммад Солиҳнинг «Шайбонийнома» доғстонини синчилаб таҳлил қилган Бобур у ерда келтирилган Шайбонийнинг ғазаллари билан танишгани аниқ. Достонда Шайбонийхоннинг учта ғазали ва бир ғазалининг матлаъи мавжуд . Улар қўйидаги « Эй, оқилон...», «Яна», «Ичинда» каби (шартли номлар билан аталган) ғазаллар бўлиб, улар темурийлар устига зафарли юриш чоғларида муҳим ғалабалар муносабати билан ёзилган эди. Матлаъ эса акаси Султон Маҳмуд вафоти муносабати билан ёзилган:

Эй, дарифоким, қарилек вақтида бўлдимким ғариб,
Текма, бир нодон қўлиға қолдим андин айрилиб.

Шунингдек, Ҳирот олингач, мажбурий солиқ тўлаш талаб қилинган икки мисра шеъри ҳам «Тухфай Сом» да келтирилади:

Қозу, қазию, қизу қимиз керак,
Эй мардумони шахри барчамиз керак.

«Шайбонийнома» достонига киритилган ғазаллар Шайбонийнинг зафарли юришлари муносабати билан ёзилгани маълум. Демак Бобурнинг шоир Шайбоний ғазалиёти ҳакида «бемаза байтлар» дея бешафқат муносабат билдиришига турткни бўлган омил айнан мана шу шеърлар бўлган. Аслан, кўриниб турган ушбу ғазал ва матлаъларда Шайбоний Навоий адабий мактаби таъсирида ижод қилгани анъанавий туркий адабиётнинг ўртамиёна бир шоири сифатида намоён бўлмоқда.

«Шайбонийнома»да Самарқанд қамали жараёнида тузилган сулҳ пайтида Шайбонийхон томонидан Хонзодабегимга юборилган «Ки-эй манго орзуи жон васлинг, Бедаво дардимга дормон васлинг» матлаъси билан бошланувчи ғазал ҳам илова қилинган. Лекин Шайбонийнинг бизгача етиб келган девони нусхасида бу воқеа муносабати билан ёзилган ғазал матлаъси қуидагича:

Хуш-хуш ичиб маст ўлмишам, дарди софин тонгламайин,
Саф-саф қатор тарқатмишам, буғро бута чинамайин..

Шунингдек, Хонзодабегим никоҳга олиниши муносабати билан бошқа бир мўғулий малика Хўп Нигорхонимнинг талоқ қилиниши билан боғлиқ ғазал ҳам киритилган. Бу ғазаллар бадиияти ва услуби «Шайбонийнома» да Хонзодабегимга аталган ғазалдан фарқ қилмоқда. Демак, бу ғазални Муҳаммад Солихнинг ўз бадиий тўқимаси ўлароқ яратилган ғазал сифатида талқин қилишимиз керак бўлади .

Ҳайдар мирзо Шайбонийхонни «Тарихи Рашидий» асарининг етмиш ўрнида тилга олади. Ҳайдар мирзо Шайбонийни Шоҳибекхон номи билан атайди. Ҳайдар мирзо тақдирида ҳам Бобурники каби Шайбонийхон душман сифатида из колдирган. Бир қанча темурий ҳукмдорлар, мўғул хонларини аямай қатл этган Шайбонийхон Ҳайдар мирзонинг ҳам отаси ўлимига сабаб бўлган эди. Лекин Ҳайдар мирzonинг муаррихлик позициясида холислик тамойилига риоя қилиш асар бошидан охиригача кузатилади. Шу боис Шайбонийхоннинг саркардалик фаолияти ва адиблик салоҳиятини баҳолашда унинг ўз субъектив фикрлари деярли сезилмайди. Шайбонийхоннинг табъ назми ҳақидаги маълумотларни «Тарихи Рашидий»га нисбатан солиштирадиган бўлсак, Ҳайдар мирзо Шайбонийхоннинг аждоди, унинг шеър ёзиш иқтидорига алоҳида тўхтамаган. Бироқ диққатни тортадиган ҳикоялардан бирида Шайбонийхон билан боғлиқ бир эпизодни киритиб ўтганки, бу китобхон учун ҳам анчайин қизиқарли. Асарда «Шайх Пуроний зикри»ни баён қилар экан, Ҳирот маданий муҳитида муҳим аҳамият қасб этган бу валийнинг юксак иқтидори ва ички маънавий дунёси ҳақида тўхталади. Шунингдек, унинг нодир хислатлари, ғаройиб кароматлари ҳақида сўзлар экан, унинг халқ, шогирдлар ўртасидаги нуфузи кучлилигини таъкидламоқчи бўлиб, Шайбонийхон ва шоир Мир мўғул ўртасидаги сухбатни эслайди. Суҳбат чофи Мир Мўғул Шайбонийхон ва шоирлар даврасида қуидаги матлаъсини ўқыйди:

Олма оламники оламда басе ғамлар бор,
Ол кўнгил мулкинию кўрки на оламлар бор.

Ушбу байтдан Шайбонийхон бағоят завқланади: «Мулла Фирдавсий Султон Маҳмуд Ғазнавийга олтмиш минг айтти, Султон Маҳмуд ўттиз минг тилло инъом қиласан .» Ўша пайтларда Ҳиротни босиб олган Шайбонийхон томонидан 60 000 шоҳрухий танга солиқ солинган эди. Мир Мўғул эса Шайх Пуронийнинг ана шу мажбурий йиғим пулни ёдга олиб, ўша пулларни Шайх Пуроний қўлидан олишни илтимос қиласан. Ҳазинадан нақд пулни инъом тариқасида бермоқчи бўлиб турган Шайбонийхон унинг илтимосини қондиради ва Мир Мўғул номига ўзи истаганидек, фармон хати ёздириб беради. Лекин Мир Мўғул бу расмий фармоннинг кучидан ҳеч қачон фойдаланмайди ва ҳеч қаерда сўз очмайди. Оқибатда унинг Шайх Пуронийни мураккаб вазиятдан кутқаришга урингани ойдинлашади ҳамда ушбу мардлиги билан Хуросон аҳли орасида яхши ном билан шуҳрат қозонади. Бу билан унинг инсонийлиги ҳақида хулоса чиқарилиб, муаллиф ҳикояни якунлайди. Муаллиф ушбу ҳикоянинг тасвир планида, бирламчи, Шайх Пуроний мавқейининг улуғворлиги, муридининг самимий садоқати ифодасини ёритган. Иккиламчи тасвир планда ушбу ада-

бий суҳбатда иштирок этган танти ҳукмдорнинг бадиий адабиётга маърифий муносабати акс этган. Гарчанд Шайбонийхон асар муаллифининг отасини ўлдиртириб юборган бўлса-да, темурийлар ва мўғулларга нисбатан тугамайдиган ихтилофни бино қилиб кетган бўлса-да, Ҳайдар мирзо унинг адабий танқидчи сифатида зукко эканлигини, бадиий сўз қудратини теран ҳис қилишини холисона кузатувчи сифатида баҳоламоқчи бўлган. «Тарихи Рашидий»даги бу ёндашув Мухаммад Солиҳнинг Шайбонийхонга берган таърифини - Шайбонийнинг «сўзни хўб таниш»(29б)хислатини тасдиқлади. Бобур таърифи-даги кофирона амали эса Ҳадичабегим ва Хонзодахонимларнинг аянчли қисмати билан боғлангандир. Албатта, бу ўринда Бобурнинг яна бир доимий кузатадиган жиҳати киши эътиқоди масаласидир, шу боис унга нисбатан кофирона сўзини қўллаган Бобур унинг ёзган абётидан ҳам нафратланиши табиий, шунинг учун ҳам рақибининг машқларини бема-за байтлар дея ҳукм чиқаради. Ҳайдар мирзо битигида ҳам кўрган лавҳамиизда, Шайбонийхоннинг энг нуфузли шайхларга ҳам молиявий йигим айтишдан ўзини сақламагани, унинг шоҳлик аъмолида сиёсий куч-қудратнинг босимидан истаганича фойдаланиши, гоҳида ўзи ҳавас айлаган табъ назм таъсирида кутилмаган ҳолларда хотами той қиёфасига кирадиган ўзгарувчан шоҳ-шоир кўз олдимизга келади. Демак, юқоридаги фикрлардан қуйидаги хуло-саларга келинди: 1) Бобур нигоҳида Шайбонийхон ижодий қиёфаси фақатгина Ҳирот босиб олингач, қисқа тарзда таҳлилга тортилган ва бу таҳлилда шеърий байтлардан намуна учун фойдаланилмаган. 2) Бобурнинг Шайбоний ижодига сиртдан берилган негатив характерда-ги хулоасасига унинг субъектив муносабати таъсири сезилган. 3) «Шайбонийнома» достони орқали Бобур танишган Шайбоний байтларида туркона содда услугуб ва миллий тил жозиба-си акс этган, бироқ улар мазмунан темурийлар инқизози билан боғлиқ тарзда яратилгани учун ҳам Бобурнинг таҳлилига тортилмаган. 4) Ҳайдар Мирзо ҳикоятида Шайбонийхоннинг адабий диди ва сўз маънисини туйиш хислати аниқ очиб берилган. 5) Подшоҳлик сиёсати Шайбонийхоннинг шоирлик иқтидорига ва ҳавасига ўз таъсирини ўтказган ва бунинг на-тижасида у ҳам бир қатор темурий ижодкор шаҳзодалар каби ўртамиёналик босқичидаги шоирлар сирасидан бўлган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Захириддин Мухаммад Бобур. Бобурнома. Шарқ. Тошкент. 2002.Б-334.
2. Қудратуллаев Ҳасан Самадович. «Бобурнома»нинг тарихий-адабий ва услубий таҳлили. (Навоий, Бобур, Хондамир ва Восифий насрининг қиёсий таҳлили асосида). 10.01. 03 – Ўзбек адабиёти тарихи. ф.ф.док. дисс..Т-2003.Б-302
3. Мирзо Кенжабек. Кўнгил ғамгин. Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1992.30 октябрь.
4. Мирзо Мухаммад Ҳайдар Аёзий. Тарихи Рашидий. О.Жалилов нашрга тайёрловчи. Ўзбекистон. НМИУ. 2011.Б-704.
5. Мухаммад Солиҳ. Шайбонийнома. F.Ғулом номидаги АС наш. Тошкент-1989.Б-250.
6. Сом Мирзо.Тұхфаи Сомий. Ўз ФАШИ. 57-қўлёзма. 21-а бет.
7. Sibani Xan Divani Inceleme –Metin. Yakup KARASAY. Gazi Universiteti. Sosyal bilimlar institutusı. .Konya-1989. Б-869.

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 19-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(8-қисм)

**Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусахҳих: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев**

Эълон қилиш муддати: 30.08.2020

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000